

TARTU ÜLIKOOL
SOTSIAALTEADUSTE VALDKOND
ÕIGUSTEADUSKOND
Karistusõiguse osakond

Heleri Randma
**LAPSEEALISE KANNATANU ÜTLUSTE USALDUSVÄÄRSUS
KRIMINAALMENETLUSES**
Magistritöö

Juhendaja
PhD Andreas Kangur

Tartu
2017

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Usaldusväärsus	8
1.1. Ütluste usaldusväärse hindamine kriminaalmenetluses	8
1.2. Lapsest tulenevad eripärad	10
1.2.1. Lapse taju	10
1.2.2. Lapse mälu	11
1.2.3. Lapse keelekasutus	14
1.2.4. Lapse siirus	15
2. Ülekuulamise ettevalmistus	18
2.1. Korduv ülekuulamine ja videosalvestise kasutamine	18
2.2. Usaldust tekitava keskkonna loomine	21
2.3. Vanema juuresolek ütluste andmisel	26
2.4. Tõe rääkimise kohustuse selgitamine	27
2.5. Lapse ettevalmistamine ülekuulamiseks	29
3. Ülekuulamise käik ja ütluste sisu	31
3.1. Ülekuulaja keelekasutus	31
3.2. Lapse ütluste suunamine	34
3.2.1. Suunavad küsimused	34
3.2.2. Teised suunavad tegurid	38
3.2.3. Suunavate tegurite mõju vähendamine	42
3.3. Ütluste detailsuse ja mahu tähtsus	47
3.4. Usaldusväärse kontroll	49
3.4.1. Vastuolud ütlustes ja nende kõrvaldamine	49
3.4.2. Menetlusväliste sündmuste mõju kontroll	53
Kokkuvõte	57
The Reliability of a Child Victim in Criminal Proceedings	63
Kasutatud Materjalid	69
Kasutatud kirjandus	69
Kasutatud normatiivallikad	74
Kasutatud kohtupraktika	74
Teised kasutatud allikad	75

Sissejuhatus

Riigi peaprokurör Lavly Perling on öelnud: “Lapsest kannatanuga raskete kuritegude uurimine on riigi prioriteet. Selliste kuritegude uurimisse pannakse riigi parim võimekus, nendega tegeletakse esmajärjekorras ning uurimisel ei hoita kokku tõe väljaselgitamiseks ja süüdlase tabamiseks vajaminevat ressursi.”¹ Selliste kuritegude lahendamine võib olla riigi prioriteediks, kuid selleks on vajalik nende kohtus tõendamise.

2016. aastal registreeriti 482 seksuaalkuritegu ning kõigist registreeritud seksuaalkuritegudest 89% olid alaealisi kahjustavad seksuaalkuriteod. Alaealisi kahjustavad seksuaalkuriteod on moodustanud stabiilselt valdava osa umbes 85–90% kõigist registreeritud seksuaalkuritegudest,² lisaks oli seksuaalse enesemääramise vastaste tegude puhul alaealise kannatanu keskmine vanus teo toimepanemise hetkel 11 aastat, vägistamiste puhul 9 aastat.³ Eesti kuritegevuse statistika näitab selgelt, et laste väärkohtlemine on meie ühiskonnas probleem ja lapsest kannatanuga menetlused ei ole harukordsed. Siiski ei ole välistatud ka juhtumid, kus lapsevanematel on paralleelselt käsil tsiviilvaidlusena näiteks lahutamine ja soodsama seisundi saamiseks on alustatud teise poole vastu kriminaalmenetlust. Sellistel juhtudel muutub küsitavaks väärkohtlemise tõenäosus ja see tähendab, et väga oluline on eristada tõesti toimunud sündmusi ja fabritseeritud avaldusi ning seda on võimalik teha tänu lapse ütluste usaldusväarsuse hindamisele.

Eestis on jõustunud Laste kaitset seksuaalse ärakasutamise ja seksuaalse kuritarvitamise eest käsitlev Euroopa Nõukogu konventsioon (edaspidi Lanzarote konventsioon)⁴ ja sellest tulenevalt võttis Eesti endale kohustuse täita konventsiooni nõudeid, kuid alaealiste vastu toime pandud raske isikuvastane kuritegevus ja eelkõige seksuaalkuritegevus on olnud Eesti kuritegevusvastane prioriteet juba varem.⁵ Siiski muudab selliste juhtumite lahendamise keeruliseks see, kui tõendiks on sageli üksnes lapskannatanu ütlused süüdistatava ütluste

¹ L. Perling. Riigi peaprokurör Lavly Perling: lapsed kriminaalmenetluses. – Lääne elu, 17.11.2016. –

² Kuritegevus Eestis 2016. – Kriminaalpoliitika uuringud 22. Tallinn 2016, lk 48. – <http://www.kriminaalpoliitika.ee/et/kuritegevus-eestis-2016-0> (14.04.2017).

³ Kuritegevus Eestis 2016. (viide 2), lk 50.

⁴ Laste kaitset seksuaalse ärakasutamise ja seksuaalse kuritarvitamise eest käsitlev Euroopa Nõukogu konventsioon. – RT II, 03.11.2016, 2.

⁵ Valitsuse kuritegevusvastased prioriteedid. Kinnitatud 10. juuni 2015. – <http://www.just.ee/et/eesmargid-tegevused/kriminaalpoliitika/kuritegevusvastased-prioriteedid> (30.03.2017).

vastu. See tähendab, et tegemist on sõna-sõna vastu olukorraga, kus tuleb kannatanu ütluste usaldusväärsuses süüdimõistva otsuse tegemisel eriti kindel olla. See tähendab, et kohtus vaieldaksegi lapse ütluste usaldusväärsuse üle. Riigikohus on mitmes lahendis selgitanud, et välistatud ei ole isiku süüditunnistamine ühele tõendile tuginedes, milleks võib muu hulgas olla kannatanu ütlus, kuid sellisel juhul peab kohus olema eriti hoolas kannatanu ülekuulamise nõuete järgimisel ning peab igakülgsest ning erapooletult vaagima kõiki selle ühe süüstava tõendi hindamisel tõusetunud kahtlusi ja need veenvalt kummutama.⁶

Kriminaalkohtumenetlus on võistlev menetlus, mis on oma olemuselt lapskannatanu või -tunnistaja vaenulik, kuna kaitsetegevuse eesmärgiks on süüdistavate tõendite usaldusväärsuse ümberlükkamine ning sellest tulenevalt on vaja alaealist kaitsta. Alaealiste erikohtlemise vajadus on kirjas Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni (edaspidi ÜRO) Lapse õiguste konventsiooni⁷ sissejuhatuses, millest tulenevalt vajab laps oma füüsilise ja vaimse ebaküpsuse tõttu erilist kaitset ja hoolt. Vastava konventsiooni artikkel 3 kohaselt tuleb igasugustes lapsi puudutavates ettevõtmistes riigi, kohtute või täidesaatvate organite poolt esikohale seada lapse huvid. Eestis jõustus ÜRO lapse õiguste konventsioon aastal 1991 ja alates sellest on Eesti oma seadusloomes tuginenud konventsiooni nõuetele. Samas tuleneb kriminaalmenetluse seadustiku⁸ (edaspidi KrMS) § 7 lg-st 2 kriminaalõiguse põhimõte, mille kohaselt ei ole keegi kohustatud tõendama oma süütust ning kuna KrMS § 5 kohaselt alustatakse ja toimetatakse kriminaalmenetlust Eesti Vabariigi nimel, siis see tähendab, et kuritegude tõendamine on riigi ülesanne ning selle ülesande teostamiseks tuleb tagada lapseealise kannatanu ütluste usaldusväärsus.

Alaealistele kehtivad kriminaalmenetluses samad õigused, mis täiskasvanutele, kuid lisaks on KrMSis erisätted, mis tekitavad alaealistele erilise menetlusseisundi arvestades seejuures lapse vanusest tulenevate iseärasustega ja vajadusega lapsi kaitsta.⁹ Lapseealiselt ütluste saamine on tihedalt seotud nende arengulise eripäraga ning ütluste saamisel tuleb nende eripäradega arvestada, sest muidu võib olulise väärtusega tõend muutuda kriminaalmenetluses kasutuks. Seejuures on oluline, et kriminaalmenetluses ei käsitleta alaealise antud ütlusi

⁶ Näiteks: RKKKo 3-1-1-73-15, p 13. RKKKo 3-1-1-10-11, p 25. RKKKo 3-1-1-109-10, p 10.

⁷ ÜRO lapse õiguste konventsioon. – RT II 1996, 16, 56.

⁸ Kriminaalmenetluse seadustik. RT I 2003, 27, 166...RT I, 31.12.2016, 16.

⁹ Näiteks: KrMS §-d 70, 290, 290¹.

vähemvääruslikena täiskasvanute omadest ning see tähendab, et neid ei saa lihtsalt lapse vanuse pärast tähelepanuta jätta.¹⁰

Lapse ütlused on samaväärsed täiskasvanute ütlustega ning see tähendab, et nende ütluste usaldusväärsuse hindamisel tuginetakse üldiselt samadele kriteeriumitele. KrMS § 61 lg 1 kohaselt ei ole ühelgi tõendil kindlaksmääratud jõudu ning tunnistaja ütluste usaldusväärsuse hindamise kriteeriumid tulenevad kohtupraktikast. Siiski kui täiskasvanud isikute ütluste puhul tõstetub isikulise tõendiallika usaldusväärsuse küsimus eelkõige siis, kui isik on andnud ajas omavahel lahknevaid ütlusi, siis alaealise ütluste puhul on ajalooliselt kaheldud üldiselt lapse võimes anda usaldusväärseid ütlusi ning arvati, et laste suhtumine reaalsusesse ja tõelisesse erineb märkimisväärselt täiskasvanu omast.¹¹ See arvamus tuleneb lapse vanusega seotud eripäradest.

25. jaanuaril 2017. aastal esitleti Eesti Vabariigi Justiitsministeeriumis „Laste küsitlemise käsiraamatut“¹², mis on mõeldud kõigile lastega kokku puutuvatele spetsialistidele, kellel on vaja lastega keerukatel teemadel vestelda.¹³ Käsiraamatu on välja andnud Eesti Vabariigi Justiitsministeerium ja see selgitab laste arengulisi iseärasusi ja sellest tulenevaid küsitlemise põhimõtteid. Siiski on oluline uurida, millisel viisil oleks selliseid vahendeid kasutades võimalik tagada ütluste usaldusväärsus ning mida on võimalik teha lisaks, et lapse ütlusi saaks pidada kohtus usaldusväärseks tõendiks.

KrMS § 63 lg 1 kohaselt on kannatanu ütlused kriminaalmenetluses tõendiks. Tõendi usaldusväärsus tuleneb seejuures tõendiallika võimest tõendusteavet omandada ja edasi anda.¹⁴ Sellest tulenevalt on autori eesmärgiks välja selgitada, millised on laste eripärad usaldusväärsuse hindamise kriteeriumite puhul ning mida tuleks teha, et tagada kriminaalmenetluses laste ütluste vastavus tõendi usaldusväärsuse nõuetele, et läbi selle

¹⁰ Euroopa Parlamendi ja Nõukogu direktiiv 2012/29/EL, 25. oktoober 2012, millega kehtestatakse kuriteoohvrite õiguste ning neile pakutava toe ja kaitse miinimumnõuded ning asendatakse nõukogu raamotsus 2001/220/JSK.– ELT L 315/57. Preambul, p 42.

¹¹ H. A. Hammelmann. Children as Witness. – The Modern Law Review 1950/13, No 2, lk 235.

¹² M-E. Tuulik. Justiitsministeeriumis esitleti „Lapse küsitlemise käsiraamatut“. Justiitsministeeriumi koduleheküljel. 25.01.2017. – <http://www.just.ee/et/uudised/justiitsministeeriumis-esitleti-lapse-kusitlemise-kasiraamatut> (30.03.2017).

¹³ A. Liivamägi-Hitrov, K. Kask. Lapse küsitlemise käsiraamat. Eesti Vabariigi Justiitsministeerium. Tallinn 2016. – www.kriminaalpoliitika.ee/lapsekusitlemisekasiraamat (30.03.2017).

¹⁴ E. Kergandberg jt. Sissejuhatus kohtumenetluse õpetusse. Eesti kohtumenetlusõiguse võrdluspilt. Juura 2008 Tallinn. F.5, 7.2.

kindlustada lapsest kannatanuga seksuaalkuritegude menetlemise tulemuslikkus ning tegelike kurjategijate karistamine.

Last on keerulisem üle kuulata kui täiskasvanut, kuid see tuleneb tema vanuselisest eripärast, mida ei ole võimalik muuta. Siiski lapse ütluste tõele vastavus ei sõltu ainult lapse võimekusest sündmust mäletada, vaid ka ülekuulamistehnikast ning lapse eripärasest eelsoodumusest suunavate küsimuste ja tehnikatega kaasa minna.¹⁵ Sellest tulenevalt on käesoleva töö hüpoteesiks, et menetlejatel on oma tegevusega võimalik mõjutada lapsealise tunnistaja ütluste usaldusväärsust.

Eesti kriminaalõiguses ei ole mõistena sätestatud, millist isikut tuleb lugeda lapsealiseks. Siiski tuleneb karistusseadustiku sätetest ja kohtupraktikast, et lapsealine on noorem kui 14-aastane isik¹⁶. Sellest määratlusest juhindub ka käesolev magistritöö. Lisaks võivad lapsed puutuda õigussüsteemiga kokku väga erinevatel viisidel, kuid käesoleva magistritöö uurimisobjektiks on lapsealised kannatanud, kes on kannatanuks seksuaalse väärkohtlemise kuritegude puhul. Seejuures on oluline, et KrMS § 37 lg 3 alusel kohaldatakse menetlustoimingus kannatanule tunnistaja kohta sätestatud, kui ei ole ette nähtud teisiti.

Käesolev magistritöö on teoreetiline süstemaatiline probleemide käsitus, mis põhineb erinevatel psühholoogilistel uuringutel, Eesti Vabariigi Riigikohtu kohtupraktikal, erinevate rahvusvaheliste organisatsioonide seisukohtadel ja tähtsust omavate Euroopa Inimõiguste Kohtu lahenditel. Allikad on valitud, kuna tegemist on Eesti õigussüsteemi kujundavate nägemustega, mis mõjutavad arusaama laste õigustest kriminaalmenetluses ja nende ütluste usaldusväärsust. See koosneb kolmest sisulisest peatükist ja nende alapeatükkidest. Töö lõpeb kokkuvõtte, inglisekeelse resümee ja kasutatud allikate loeteluga.

Alaealise tunnistaja või kannatanu ütluse usaldusväärsuse hindamiseks tuleb kõigepealt selgitada kriteeriume, mille põhjal ütluste usaldusväärsust kriminaalmenetluses hinnatakse ja millised on laste vanusest tulenevad iseärasused nende kriteeriumite puhul. Sellest tulenevalt on käesoleva magistritöö esimene peatükk suunatud usaldusväärsuse ja selle hindamiskriteeriumite selgitamisele ning laste eripäradele seoses nendega.

¹⁵ K. Finnilä jt. Validity of a Test of Children's Suggestibility for Predicting Responses to Two Interview Situations Differing in Their Degree Of Suggestiveness. – Journal of Experimental Child Psychology 2003/85, Issue 1, lk 46.

¹⁶ Näiteks: Karistusseadustik. – RT I 2001, 61, 364...RT I, 31.12.2016, 14 §-d 145, 179. Lisaks RKKKo 3-1-1-105-99, II p 6.

Euroopa Liidu ja Euroopa Nõukogu liikmesriigid on ÜRO lapse õiguste konventsiooni osalisriigid ning see annab konventsioonile Euroopa tasandil olulise tähtsuse.¹⁷ Sellest tulenevalt on tegemist lapse õiguste olulise alustalaga, mis on põimunud erinevate rahvusvaheliste organisatsioonide juhistes. Ka Eesti kohtupraktikas on seisukohti, kuidas ütluste usaldusväärsust kriminaalmenetluses tagada ning sellest tulenevalt käsitleb magistritöö teine peatükk ütluste usaldusväärsuse mõjutamisega seotud vahendeid enne ülekuulamise sisulise osa algust, toetudes seejuures rahvusvaheliste juhiste ja Eesti kohtupraktikast tulenevatele seisukohtadele. Samas kui töö kolmas osa käsitleb ütluste usaldusväärsuse mõjutamist ülekuulamise sisulise osa käigus ning saadud ütluste usaldusväärsuse kontrolli.

Märksõnad: kriminaalmenetlus, alaealised, ülekuulamine, tõendamine.

¹⁷ Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet ja Euroopa Nõukogu. Lapse õigusi käsitleva Euroopa õiguse käsiraamat. 2015, lk 26.

1. Usaldusväärsus

1.1. Ütluste usaldusväärssuse hindamine kriminaalmenetluses

Euroopa Liidu kuriteoohvrite õiguste direktiivi art 1 lg 2 kohaselt tunnustatakse lapsohvrite ja -tunnistajate erilist seisundit ning sellest tulenevalt nähakse ette ka nende erikohtlemine kriminaalmenetluses.¹⁸ Lapsed on võimelised kriminaalmenetluses ütlusi andma ning neile on antud eriseisus, millest tulenevalt on nende erikohtlemine seadusega lubatud, et saada lapselt usaldusväärset informatsiooni.

Riigikohtu kriminaalkolleegium on ütluste kui isikulise tõendiallika usaldusväärssust seostanud näiteks ütluste andja isikuomaduste ja tajumise asjaolude ning ütluste detailsuse, selguse ja elulise usutavusega.¹⁹ Usaldusväärssuse hindamine on kriminaalmenetluses vajalik, et otsustada ütluste tõendiväärtuse üle ning tagada, et kriminaalmenetluses on isiku süü ka tegelikult tõendatud.

Kriminaalmenetluses toimub tunnistajate ja kannatanute usaldusväärssuse hindamine kogu menetluse vältel ja korduvalt tuleb otsustada selle üle, kas isiku antud ütluste põhjal on kujunenud siseveendumus, millele saab menetlustoimingutel ja otsuse tegemisel tugineda. Juhtumi kohtusse jõudmiseks on vajalik, et uurijad ja prokurörid usaldaksid enda kogutud tõendeid ulatuses, et need kohtu ette viia. See tähendab, et ütluste usaldusväärssuse hindamine toimub kogu menetluse jooksul. Seejuures peavad menetlejad olema oma töös erapooletud, kuid on arusaadav, et isiku ütluste tõepärasuse ja sisu hindamisel tuginetakse enda meeltele ning sellest tulenevalt tehakse otsused just enda siseveendumusest lähtudes ja elukogemusele tuginedes. Sellest tulenevalt sõltub usaldusväärssuse hindamine konkreetsest isikust, kes seda otsustab ja sellele viitab ka KrMS § 61 lg 1, mille kohaselt ei ole ühelgi tõendil kindlaksmääratud jõudu. Seejuures on uuringud näidanud, et kohtunikud ei arva, et lapsed oleksid usaldusväärsed tunnistajad²⁰ ning täiskasvanud ei oska hinnata laste ütluste tõe

¹⁸ Euroopa Parlamendi ja Nõukogu direktiiv 2012/29/EL (viide 10).

¹⁹ RKKKo 3-1-1-100-15, p 16.

²⁰ J. Cashmore, K. Bussey. Judicial Perception of Child Witness Competence. – Law and Human Behavior 1996/20, No 3, lk 327.

vastavust, kui räägitakse stressitekitavatest sündmustest.²¹ See tähendab, et laste ütluste usaldusväärsuse hindamisel on oluline, et need tunduksid usaldusväärsed isikutele, kes nende tõendivääruse üle otsustavad. Kuigi lastel on kriminaalmenetluses eriseisus, siis ei ole erikriteeriume lapse ütluste usaldusväärsuse hindamiseks, kuid on selge, et lapse vanusest tulenevalt esinevad teatud iseärasused, millega tuleb arvestada, et tagada ütluste usaldusväärsus kriminaalmenetluses.

Ütluste usaldusväärsuse hindamisel tuleb pöörata tähelepanu tunnistaja tajumisvõimele, sest see peegeldab tema võimet mälestusi omandada. Samuti on oluline tunnistaja mälu, sest seal salvestatakse vajalik info, mida tunnistaja peab ülekuulamisel meenutama. Lisaks on tähtis tunnistaja keelekasutus, sest see on vahend millega informatsiooni ülekuulamisel klassikaliselt edasi antakse ning lisaks peab ütluste andja jätma endast siira mulje.²² On oluline, et usaldusväärsuse kohta positiivse hinnangu andmiseks peavad olema täidetud kõik vastavad kriteeriumid, sest muidu on edastatud informatsioon puudulik ja sellisel juhul ei saa seda pidada usaldusväärseks tõendiks. Laps erineb täiskasvanust ning see tähendab, et lapse usaldusväärsuse hindamiseks on vajalik arvestada teatud eripäraste omandustega ja last üle kuulates tuleb arvestada lapse kognitiivsete ja keeleliste oskustega ning kuni need oskused arenevad, peavad täiskasvanud leidma viisi, kuidas lapselt usaldusväärne info kätte saada.²³ See tähendab, et menetleja peab olema teadlik lapse vanusest tulenevatest eripäradest ja nendega ülekuulamisel arvestama.

²¹ C. Saykaly jt. Adults' Ability to Detect Deception of Stressful and Non-Stressful Stories of Children.– *Psychology, Crime & Law* 2012/19 Issue 10, lk 872-873.

²² Tunnistaja usaldusväärsuse kriteeriumid tulenevad E. M. Morgan. Hearsay Concept and the Application of the Hearsay Concept. – *Harvard Law Review*. 1948/62, No 2, lk 179.

²³ A. G. Walker. Handbook on Questioning Children. A Linguistic Perspective. ABA Centre on Children and the Law 1994, lk 19.

1.2. Lapsest tulenevad eripärad

1.2.1. Lapse taju

Laps näeb maailma täiskasvanutest erinevalt ning lapse vanusest tulenevad eripärad mõjutavad tema tajumisvõimet. See tähendab, et lapse ütluste usaldusväärsuse hindamisel tuleb menetlejal arvestada lapsele eripärase mälestuse omandamisega, mille puhul on oluline sündmuse tunnetamine, tähelepanu ja sündmustest arusaamine.²⁴

Sündmuse tunnetamise puhul on oluline, et laste arusaam abstraktsetest mõistetest on erinev. Lapsed ei oska hinnata inimeste vanust ja nende jaoks on juba 20-aastane isik vana.²⁵ Tegemist on nende subjektiivse hinnanguga, mis ei ole vastavuses täiskasvanu arusaamaga. Samuti ei oska lapsed kasutada mõõtühikuid, näiteks on nende vaatepunktist kõik täiskasvanud pikad. See tähendab, et informatsiooni saamiseks tuleb lapselt selliseid andmeid millegagi võrdluses. Lapsel saab paluda võrrelda kõnealuse isiku vanust või pikkust mõne enda jaoks hästi tuttava isikuga, näiteks lapse õe või ema vanuse või pikkusega.

Samuti ei mõista lapsed aega täiskasvanule sarnaselt ning seetõttu ei ole mõtet küsida lapselt kaua mingi sündmus kestis, sest lapse ajatunnetus on täiskasvanust erinev. See tähendab, et sündmuste kestus tuleks siduda lapse jaoks oluliste sündmustega. Ka siin on võimalik kasutada võrdlust või saada uurida lisainfot, selle kohta, mis laps veel päeval, et panna paika mingisugune ajatelg. Siiski tuleb seejuures arvestada, et laps ei pruugi aru saada väljenditest enne ja pärast ning see tähendab, et nende kasutamiseks tuleb ülekuulajal välja selgitada, kas lapsele on nende tegelik tähendus teada.²⁶ See tähendab, et kui laps räägib ajalistest kriteeriumitest, siis tuleb selgeks teha, kas ta mõistab mida see tähendab ning küsimusi küsides ei saa lähtuda küsitlejale arusaadavast ajakasutusest.

On selge, et kõike mida inimene päeva jooksul kogeb ei salvestata mällu. Inimese tähelepanu on selektiivne ning mõjutatud tema teadmistest, ootustest, suhtumisest, kogemustest ja talle

²⁴ The Law Commission. Evidence. Miscellaneous Paper 13. Total Recall? The Reliability of Witness Testimony. Wellington, New Zealand 1999, lk 43.

²⁵ A. Liivamägi-Hitrov, K. Kask (viide 13), lk 37.

²⁶ C. Wilson, M. Powell. A Guide to Interviewing Children. Essential Skills for Counsellors, Police, Lawyers and Social Workers. Routledge 2001, lk 6-7.

eripärastest huvidest.²⁷ Sellest tulenevalt peab arvestama, et lapsed vaatavad maailma täiskasvanutest erinevalt ning lapsele on tähtsad teistsugused sündmused kui täiskasvanutele ja seetõttu tajuvad nad sündmusi täiskasvanutest erinevalt. See tähendab, et lapsed jätavad rohkem meelde sündmusi, mis neile midagi tähendavad ja unustavad juhtumid, mis neid ei huvita.²⁸ Laps pöörab tähelepanu asjadele, mis tema teadmistest, elukogemusest, kognitiivse arengu astmest ja võimest järeltusi teha ning seoseid luua on tähtsad.²⁹ Kui toimuv on lapse jaoks oluline, siis seda enam talletab ta selle kohta infot ning sellisel juhul on neid mälu pilte võimalik hiljem taasesitada.³⁰

Lapsel on vanusest tulenevalt vähe sotsiaalseid kogemusi ning seepärast ei mõista ta kõiki sündmusi nii, nagu seda teeks täiskasvanu. See tähendab, et ta ei tee nähtu või kuuldu kohta selliseid loogilisi järeltusi nagu seda teeks täiskasvanu. Samas on uuringud näidanud, et mida noorem laps, seda vähem toimub valeütluste andmist enesesisenduse tõttu, mis tekib isikutel elukogemuse tõttu ning mõjutab nende arusaama toimunud sündmustest.³¹ Sellest tulenevalt võib lapse vähene elukogemus ütluste usaldusväärsust hoopis suurendada, sest laps räägib sündmustest nii nagu need juhtusid tegemata seejuures ise järeltusi.

1.2.2. Lapse mälu

Ütlused on oma sisult inimestega toimunud sündmuste mälestus ning seejuures tuleb arvestada, et need ei ole iga kell vabalt ettekantavad. Lisaks on selge, et mälestused ei saa kunagi olla täiesti korrektsed ja üks-ühele vastavuses tegelikkusega. Mälu on korruga taastav ja reproduktiivne protsess, millel on puhul on oluline informatsiooni omandamise (mälestuste omandamist on käsitletud punktis 1.2.1.), hoiustamise ja meeldetuletamise faas.³²

Mälestuste hoiustamisel on oluline roll ajal, mis on sündmusest möödunud, sest mälestused kustuvad ajaga ning lisaks mõjutab kõrvaliste isikute suunamine rohkem lapse vaba

²⁷ A. Liivamägi-Hitrov, K. Kask (viide 13), lk 31.

²⁸ C. Wilson, M. Powell (viide 26), lk 2-3.

²⁹ J. E. B. Myers, K. J. Saywitz, G. S. Goodman. Psychological Research of Children as Witnesses: Practical Implications for Forensic Interviews and Courtroom Testimony. – Scholarly Articles, 1996, lk 8.

³⁰ A. Liivamägi-Hitrov, K. Kask (viide 13), lk 33.

³¹ N. Brackmann jt. When Children are the Least Vulnerable to False Memories: A True Report or a Case of Autosuggestion? – Journal of Forensic Sciences 2015/61, Issue S1, lk S272.

³² The Law Commission (viide 24), lk 5.

meenutust kui täiskasvanu oma.³³ See tähendab, et usaldusväarsuse hindamisel tuleb arvestada ka asjaoluga, et lapse mälu võib olla mõjutatud teistest allikatest tuleneva informatsiooniga, mille laps on enda mälestustesse kaasanud viisil, mille tõttu ei suuda ta enam eristada tegelikkust väljamõeldisest.³⁴

Kriminaalpoliitika arengusuundades aastani 2018 on ettenähtud, et alaealise kannatanuga isikuvastaste kuritegude kohtueelne menetlus ei tohiks ületada kolme kuud.³⁵ Samuti tuleb Lanzarote konventsiooni artikkel 35 lg 1 p a kohaselt laps kuulata üle põhjendamatu viivitusega. Kuigi on leitud, et nooremad lapsed unustavad kiiremini,³⁶ siis uuringus, kus küsitleti lapsi, kes olid viis aastat tagasi sattunud haiglasse, leiti, et lapsed suudavad meenutada palju paremini enda vigastusega seotud detaile, kui näiteks haiglaravi üldiselt.³⁷ Lisaks avastati, et koheselt ülekuulatud lapsed ei andnud detailsemaid vastuseid, kui lapsed, kes kuulati üle pärast pikemat viivitust.³⁸ Sellest tulenevalt võib järeldada, et lapsed suudavad meenutada isiklikku tähtsust omavaid sündmusi ka hiljem. Samuti on leitud, et emotsionaalselt raskeid sündmusi säilitatakse mälus kauem.³⁹ Sellest tulenevalt võib öelda, et laps suudab meenutada isiklikku tähtsust omavaid sündmusi ka pärast aja möödumist, kuigi kogu edastatava informatsiooni hulk on sellisel juhul piiratud ning sellele on raskem ligi pääseda. Lisaks ei ole ajaline viivitus toimunud sündmuste ja ülekuulamise vahel seotud laste ütluste pikkusega.⁴⁰ Siiski on selge, et pikema ajaperioodi jooksul on raskem kontrollida ütluste sisule mõju avaldanud lisainformatsiooni ning probleemi lahendamise muudab keerulisemaks see, et keskmiselt registreeriti lastevastane kontaktne seksuaalkuritegu kaks aastat pärast selle toimepanemist või toimepanemise algust.⁴¹ See tähendab viivitamatut

³³ The Law Commission (viide 24), p 43.

³⁴ S. J. Ceci, M Bruck. Suggestibility of the Child Witness: A Historical Review and Synthesis. – Psychological Bulletin 1993/113, No 3.

³⁵ Kriminaalpoliitika arengusuund aastani 2018, p 25. – http://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/elfinder/article_files/kriminaalpoliitika_arengusuund_aastani_2018.pdf (05.04.17).

³⁶ M. E. Lamb, K. J. Sternberg, P.W. Esplin. Effects of Age and Delay on the Amount of Information Provided by Alleged Sex Abuse Victims in Investigative Interviews. – Child Development 2000/71, No 6, p 1593.

³⁷ C. Peterson, N. Whalen. Five years later: Children's Memory for Medical Emergencies. – Applied Cognitive Psychology 2001/15, p S15.

³⁸ M. E. Lamb, K. J. Sternberg, P. W. Esplin (viide 36), p 1591.

³⁹ J. A. Quas jt. Emotion and Memory: Children's Long-Term Remembering, Forgetting, and Suggestibility. – Journal of Experimental Child Psychology 1999/72, Issue 4.

⁴⁰ M. E. Lamb, K. J. Sternberg, P. W. Esplin (viide 36), p 1591.

⁴¹ Kuritegevus Eestis 2016. (viide 2), lk 50.

ülekuulamist tavaliselt ei toimu ja tuleb arvesta võimalusega, et lapse mäluhiljem on mõjutatud.

Mälestuste meeldetuletamisel on tuvastatud, et isegi väga noored lapsed on võimelised andma usaldusväärseid ütlusi, kuigi kasutavad ütlustes vähem detaile.⁴² Seejuures tuleb meeles pidada, et 8-9-aastased lapsed suudavad iseseisvalt kasutada erinevaid meenutamise strateegiaid, kuid nooremad lapsed ei oska seda ja vajavad sellest tulenevalt ülekuulaja abi.⁴³ Laste võimekus meenutada areneb ajaga ning nende kasvavad teadmised ja oskused ning läbielatud sotsiaalsed situatsioonid mõjutavad võimalust minevikusündmusi meenutada.⁴⁴ Sellest tulenevalt vajavad lapsed vanuse kasvades järjest vähem suunamist ja näpunäiteid.

On kindlaks tehtud, et laste vaba meenutus sündmusest võib olla päris täpne, kuid sageli ei ole saadud informatsioon täielik ning lapsel võib olla raske iseseisvalt toimunud sündmusi meenutada.⁴⁵ Sellest tulenevalt on laste vastused avatud küsimustele lühikesed ja ei pruugi sisaldada kogu informatsiooni, mida ülekuulaja menetluse läbiviimiseks vajab ja see tähendab, et ülekuulajal on väga raske ainult avatud küsimuste põhjal aru saada, kas lapsega on mingi sündmus juhtunud.

Lisaks on leitud, et korduvate ülekuulamiste jooksul suudab ülekuulata meenutada uusi detaile või unustab mõned detailid, sest nii mälu töötabki.⁴⁶ Laste ütlused erinevatel ülekuulamistel ei pruugi olla järjepidevad, kuid see ei tähenda, et need on valed. Lapse võime mäletada on seotud erinevate faktoritega, näiteks mõjutab kontakt ja usaldus ülekuulaja vastu, samuti ülekuulaja tehnika või lihtsalt lapse võime sellel hetkel sündmust meenutada.⁴⁷ See tähendab, et lapse vanusest tulenevate iseärasuste tõttu võib tema tunnistus tunduda segane ning vasturääkiv, kuid lapse mälu ongi hüplik ja konkreetse ülekuulamise asjaoludest sõltuv ning sellega tuleb ütluste usaldusväärsuse hindamisel arvestada.

⁴² M. E. Lamb, K. J. Sternberg, P. W. Esplin (viide 36), p 1593.

⁴³ J. E. B. Myers, K. J. Saywitz, G. S. Goodman (viide 29), p 10.

⁴⁴ The Law Commission (viide 24), p 36.

⁴⁵ The Law Commission (viide 24), p 11.

⁴⁶ The Law Commission (viide 24), p 20.

⁴⁷ J. E. B. Myers, K. J. Saywitz, G. S. Goodman (viide 29), p 20.

1.2.3. Lapse keelekasutus

Lapse ütluste usaldusväarsuse hindamisel on oluline aru saada, et lapse keeleline areng ei ole võrreldav täiskasvanuga. Laps õpib lauseid moodustama ja keeleliselt korrektseid termineid kasutama alles noorukiikka jõudes.⁴⁸ Siiski on kommunikatsioon on ütluste andmisel määrava tähtsusega⁴⁹ ning see tähendab, et lapse ütluste usaldusväarsuse hindamisel tuleb arvestatakse lapse keeleliste eripäradega.

Teatud ebakõlad on laste arengu tõttu ütluste juures normaalsed ning ei tohi ajada segamini keelelist vastuolu ja vastuolu, mis muudaks lapse ütlused väheusutavaks.⁵⁰ Keskkond, perekond ja erinevad kogemused ning sündmused mõjutavad lapse keelelist arengut ja sellest tulenevalt on iga lapse keelekasutus unikaalne. Laps omandab keelekasutust järk-järgult ning selles tulenevalt peab ülekuulaja arvestama, et laps võib rääkida nagu täiskasvanu, kuid ta ei mõista keelt samamoodi. Lapsel võib olla sõnadele enda tähendus ning ta kasutab sõnu, mida on täiskasvanutelt kuulnud, teadmata nende sõnade tegelikku tähendust.⁵¹ Keele omandamine on pikk protsess ja lapse arengu ning keeleliste oskustega tuleb ütluste usaldusväarsuse hindamisel arvestada.

Lapsed tõlgendavad keelt sõna-sõnalt ning see võib nende ütluste usaldusväarsust vähendada.⁵² Ütluste usaldusväarsuse hindamisel tuleb meeles pidada, et lastel puuduvad keelelised ja elulised kogemused, et mõista sõnade laiemat tähendust.⁵³ Küsides lapse käest, et kas oled näinud onu Priidu peenist, võib laps vastata “ei”. Samas kui küsida, et kas onu Priit on sulle näidanud enda peenist, võib vastus olla “jah”. Sellises olukorras võib tunduda, et laps annab vastukäivaid ütlusi, siiski on vastukäivus seletatud näiteks sellega, et lapse selgituse kohaselt pani ta käed kohe näo ette ja ei vaadanud. See tähendab, et lapse keelekasutusest arusaamiseks peab ülekuulaja lapselt juhiseid küsima. Ainult siis on võimalik mõista, mida laps tegelikult enda vastusega mõtles.

⁴⁸ J. W. Montgomery jt. “Whatdunit?” Developmental Changes in Children’s Syntactically Based Sentence Interpretation Abilities and Sensitivity to Word Order. – Applied Psycholinguistics 2016/37, Issue 6, p 1304.

⁴⁹ R. Bull. Investigative Interviewing. Springer. Derby 2016, pp 123-145.

⁵⁰ A. G. Walker (viide 23), p 10.

⁵¹ A. G. Walker (viide 23), p 9.

⁵² C. Wilson, M. Powell (viide 26), p 18.

⁵³ A. G. Walker (viide 23), p 11.

Riigikohus on otsuses 3-1-1-104-16 leidnud, et teatud juhtudel võib ütluste ebausaldusväärsuse väljenduseks olla ka nende liigne sarnasus ning tähelepanu tuleb pöörata õpetatud vastustele ning tõendiallika vanust arvestades talle mitteomaste terminite kasutamisele.⁵⁴ On leitud, et lapse ütlused mõjuvad usaldusväärsemalt, kui laps on kasutanud endale eakohast või ise välja mõeldud sõnavara ning kirjeldanud selle abil toimunut. Täiskasvanute parafraseerimise kasutamine vähendab ütluste usaldusväärsust ja ütlused tunduvad pähe harjutatud jutuna.⁵⁵ See tähendab, et last ei ole vaja suunata mingisuguse sõnavara kasutamisele, vaid pigem peaks ülekuulaja laskuma lapse tasemele. Siiski ei ole täiskasvanulik keelekasutus kohene märk valeütlustest, sest laps võib ka ise spontaanselt täiskasvanutelt kuulnud sõnu kasutusse võtta.⁵⁶ See tähendab, et menetleja peaks laskma lapsel rääkida nii, kuidas lapse jaoks on tavapärane ning seejärel laskma selgitada, mida teatud väljend lapse jaoks tähendab. Sellest tulenevalt on võimalik mõista, kas laps saab aru mõistetest, mida ta kasutab, või need on kellegi teise poolt tema sõnavarasse sattunud, ilma et laps tegelikult nende tähendust mõistaks.

Lisaks tuleb mõista lapse kehva oskust minevikusündmusi ümber jutustada. Selline oskus areneb lastel alles koolieas ning sellest tulenevalt võivad laste ümberjutustused olla organiseeritud vastavalt nende enda isikupärasele ja ebaküpsele vaatele maailmast⁵⁷ ning täiskasvanule tunduda hüplikud või ebaloogilised. On leitud, et lapse ütlustes tekivad vastuolud, kuna oskus jälgida, et kõne oleks loogiline ja järjepidev areneb ajaga. Lisaks suudavad lapsed püsida ümberjutustuses kronoloogilises järjestuses alles 7-10-aastasena.⁵⁸ See tähendab, et laste ütlustelt ei saa nõuda täielikku järjepidevust, sest laps ei saa seda enda vanusest tulenevate iseärasuste tõttu pakkuda.

1.2.4. Lapse siirus

Menetlejad tuginevad ütluste usaldusväärsuse hindamisel suures osas enda sisetundele ja seejuures on vajalik, et lapse ütlused mõjuksid neile siiralt. Laps peab jätma endast usaldusväärse mulje. Lisaks on lastega seotud menetlustes kaitsetaktikas tavaliselt tuginemine

⁵⁴ RKKKo 3-1-1-104-16, p 15.

⁵⁵ E. Ernberg, I. Tidfors, S. Landström. Prosecutors Reflections on Sexually Abused Preschoolers And Their Ability to Stand Trial. – Child Abuse & Neglect 2016/75, p 23.

⁵⁶ C. Wilson, M. Powell (viide 26), p 87.

⁵⁷ J. E. B. Myers, K. J. Saywitz, G. S. Goodman (viide 29), p 10.

⁵⁸ J. E. B. Myers, K. J. Saywitz, G. S. Goodman (viide 29), pp 56-57.

lapse võimalikule fantaseerimiskalduvusele⁵⁹ ning seetõttu mõjutab lapse siirus oluliselt usaldusväärse hindamist.

Riigikohus on lahendis 3-1-1-87-11 juhtinud tähelepanu sellele, et tõendades kriminaalasja asjaolusid isikuliselt tõendiallikalt pärineva teabega, ei saa kohus jätta lahendamata küsimust nende ütluste andja usaldusväärsest.⁶⁰ See tähendab, et ütluste usaldusväärse raames hinnatakse ka ütluste andja usaldusväärsest. Seejuures on tõestatud, et lapsed unustavad rohkem asju rääkimata, kui räägivad valet juttu.⁶¹ Üldjuhul annavad lapsed annavad tõeseid ütlusi, kuigi jagatud informatsiooni hulk on erinev.⁶² Seejuures tuleb arvestada, et mida noorem on laps, seda tõenäolisemalt räägib ta tõtt, sest valetamist õpitakse ajaga. Noortel lastel ei ole enda vanuse tõttu piisavalt oskusi, et püsivalt valesid kinnitada või tõtt varjata.⁶³ Siiski areneb lastel oskus valetada ja see tähendab, et valetamise võimalusega tuleb laste ülekuulamisel arvestada.

Siiski on leitud, et lapsed on sama ausad kui täiskasvanud⁶⁴ ning lapsed valetavad tavaliselt siis, kui nad kardavad negatiivseid tagajärgi või tahavad saavutada midagi positiivset. Samuti siis kui keegi on käskinud valetada või saladust hoida.⁶⁵ Samas kui lapsel palutakse vabalt mõnda sündmust meenutada, siis tavaliselt annavad nad õiget informatsiooni, kuigi vähe ning mida noorem on laps, seda vähem informatsiooni ta omal algatusel edastab.⁶⁶ Sellest tulenevalt on lapse ütluste andjatena sama usaldusväärse kui täiskasvanudki.

Ütluste siirana tajumist mõjutab ka mitteverbaalne suhtlus ehk viis kuidas tunnistaja oma ütlused esitab ning sellest tulenevalt väljendub lapstunnistaja siirus ka tema käitumises. Uuringud näitavad, et väärkoheldud lapsed annavad sageli ütlusi rahulikult ja neutraalsel toonil ja sellist käitumist seostatakse eriti korduva ärakasutamisega, kus lapse

⁵⁹A. Melinder jt. Beliefs About Child Witnesses: A Survey of Professionals. – Psychology, Crime & Law 2004/10, Issue 4.

⁶⁰ RKKKo 3-1-1-87-11, p 7.

⁶¹ G. S. Goodman, R. S. Reed. Age Differences in Eyewitness Testimony. – Law and Human Behavior 1986/10, No 4.

⁶² C. A. Carter, B. L. Bottoms, M. Levine. Linguistic and Socioemotional Influences on the Accuracy of Children's Reports. – Law and Human Behavior 1996/20, No 3, p 343.

⁶³ C. Wilson, M. Powell (viide 26), p 14.

⁶⁴ J. Cashmore, K. Bussey (viide 20), p 313.

⁶⁵ V. Talwar, A. M. Crossman. Children's Lies and Their Detection: Implications for Child Witness Testimony. – Developmental Review 2012/32, Issue 4, p 344.

⁶⁶ The Law Commission (viide 24), p 38.

toimetulekustrateegiaks võib pidada emotsionaalse teadlikkuse vähendamist.⁶⁷ Lisaks ei usalda väärkoheldud lapsed täiskasvanuid ning võivad enesekaitse eesmärgil olla salatsevad.⁶⁸ Lisaks kui laps on närviline, siis ei hoia ta silmsidet, räägib kõhklevalt ja niheleb, kuid sellist käitumist seostatakse sageli valetamisega.⁶⁹ Seejuures on leitud, et prokurör esitab tõenäolisemalt süüdustuse juhtumites, kus laps on tunnistajana emotsionaalsust näidanud.⁷⁰ Rootsis läbi viidud uuringus osalenud lastele spetsialiseerunud prokurörid leidsid, et kuigi nende praktikas on arusaam, et emotsionaalne väljendus on liiga keeruline, et sellele usaldusvääruse üle otsustamisel tugineda, siis mõjutab see kohtunike otsust ikkagi ja emotsionaalse lapse ütlusi hinnatakse siiramana.⁷¹ See tähendab, et enne, kui lapse ütlused jõuavad kohtu ette, hindavad neid ka teised menetlejad, kelle jaoks annab emotsionaalsus ütlustele usaldusväärust juurde ja sellest tulenevalt võib väärkoheldud lapse ütluste sisu tunduda menetlejale ebamäärane või puudulik ning seetõttu võib ta hoiduda menetluse alustamisest. Kehakeel ja mitteverbaalne suhtlus moodustab suure osa edastatavast informatsioonist, kuid menetlejad peaksid mõistma, et lapse emotsionaalne reaktsioon ei määra tema ütluste sisu usaldusväärust, sest kõigi inimeste stressitaluvus ja käitumine sotsiaalsetes olukordades on erinev.

⁶⁷ P. Castelli, G. S. Goodman. Children's Perceived Emotional Behavior at Disclosure and Prosecutors' Evaluations. – *Child Abuse & Neglect* 2014/38, Issue 9, p 1529.

⁶⁸ T. D. Lyon, J. S. Dorado. Truth Induction in Young Maltreated Children: The Effects of Oath-Taking And Reassurance on True and False Disclosures. – *Child Abuse & Neglect*. 2008/32, Issue 7.

⁶⁹ C. Wilson, M. Powell (viide 26), p 14.

⁷⁰ P. Castelli, G. S. Goodman (viide 67), p 1530.

⁷¹ E. Ernberg, I. Tidefors, S. Landström (viide 55), p 23.

2. Ülekuulamise ettevalmistus

2.1. Korduv ülekuulamine ja videosalvestise kasutamine

Rahvusvahelisel tasandil on jõutud seisukohale, et last tuleks kohtus üle kuulata ainult siis, kui see on hädavajalik.⁷² See tähendab, et tuleb piirata lapse ülekuulamise arvu ja üks võimalus selleks on ülekuulamise videosalvestamine ja selle kasutamine kohtus tõendina, sest siis ei pea laps kohtuistungil osalema.

KrMS § 70 lg 3 kohaselt on Eestis vajadusel võimalik alaealise ülekuulamise videosalvestamine, kui on kavas kasutada seda ülekuulamist tõendina kohtus ning KrMS § 290¹ lg 1 lubab kasutada seda videosalvestist hiljem kohtus tõendina. Vastava muudatuse otstarbeks on vältida alaealise korduvat ülekuulamist.⁷³ Riigi peaprokuröri juhiste kohaselt tuleb isikuvastaste ja seksuaalkuritegude puhul vältida alla 14-aastaste alaealiste mitmekordset ülekuulamist ja üldjuhul tuleb ülekuulamised video salvestada.⁷⁴ Lisaks määravad Euroopa Nõukogu juhised, et ülakuulamiste arv peaks olema võimalikult väike.⁷⁵ Sellest tulenevalt on üldiseks suunaks kriminaalmenetluses laste väärkohtlemise puhul ülekuulamise arvu vähendamine ja võimalusel videosalvestiste kasutamine kohtus tõendina. Selline arusaam tuleneb ka seletuskirjast, mille kohaselt kaaluti eelnõu väljatöötamisel ka absoluutse videosalvestamise kohustuse kehtestamist.⁷⁶

Samuti on nõutud, et lapse ja võimaliku väärkohtleja otsest kontakti, vastastamist ja suhtlust tuleb vältida nii palju kui võimalik.⁷⁷ Videosalvestiste kasutamine tähendab, et laps ei pea süüdistatavaga vastastikku seisma ega kohtusaalis viibima. On uuritud kohturuumi mõju

⁷² United Nations Office on Drugs and Crime, Unicef. Guidelines on Justice in matters involving child victims and witnesses of crime. Child-friendly version, p 17. – https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Guidelines_E.pdf (05.04.2017).

⁷³ Kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse seletuskiri. 599 SE. Algatatud 19.10.2009, vastu võetud 27.01.2011, p 15.

⁷⁴ Riigi peaprokuröri juhised. Alaealiste erikohtlemine kriminaalmenetluses, lk 2. – <http://www.prokuratuur.ee/et/kriminaalmenetlus/riigi-peaprokurori-juhised> (07.04.2017).

⁷⁵ Council of Europe. Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice. 2011, lk 31. Council of Europe Publishing. – <http://www.coe.int/en/web/children/child-friendly-justice> (31.03.2017).

⁷⁶ Kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse seletuskiri (viide 73), lk 15.

⁷⁷ Council of Europe (viide 75), p 31.

lapsele ning selgus, et 186-st lapsest 47 olid kohtusaalis viibimisest emotsionaalselt nii häiritud, et ei olnud võimelised kohturuumis ütlusi andma. Seejuures on oluline, et tegemist ei olnud isegi väärkoheldud lastega.⁷⁸ Võimalik on läbi viia kaugülekuulamine, kuid ka see on lapse jaoks ebamugav olukord, kus pingevabalt rääkimine ja küsimustele vastamine on keerulisem. Lanzarote konventsiooni artikkel 35 lg 2 p d kohaselt on vajalik, et last kuulaks võimalusel üle alati samad isikud. Autor on alapeatükis 1.2.2 selgitanud, et lapse võime mäletada on seotud sotsiaalse olukorraga, kus seda nõutakse. Kuna kohtunik peab säilitama enda erapooletuse siis on lapse jaoks tegemist täiesti võõra isikuga ja kuna selline olukord on hirmutav, siis saadud ütlused ei pruugi laps olla avatud väärkohtlemisest rääkimisele. Seaduse seletuskirja kohaselt on tavaliselt kriminaalasjades tehtud lapsele kohtupsühhiaatriline- psühholoogiline kompleksspektiis, kus muu hulgas annab ekspert arvamuse selle kohta, kas laps on võimeline tulenevalt vaimse tervise heaolust ning ealistest iseärasustest andma ütlusi kohtus ning 99,9% lastest seda ei ole.⁷⁹ Sellest tulenevalt on videosalvestise kasutamise eesmärgiks vähendada kohtusaalis tekkivat stressi lapsele ning tagada kohtus nende ütluste tõendina kasutamise võimalus.

Lisaks tähendab ülekuulamise videosalvestamine, et ülekuulaja ei pea koostama protokollid ja saab sellest tulenevalt keskenduda paremini lapse vastustele ja temaga kontakti hoidmisele. Kuna laps suudab mugavas keskkonnas anda küsimustele rohkem ja täpsemaid vastuseid, siis see tähendab, et videoülekuulamine käib kokku kohtumenetluses tõe väljaselgitamisega.⁸⁰ Seejuures on Euroopa Inimõiguste Kohus on selgitanud, et laste puhul on tõendina aktsepteeritavad ülekuulamise videosalvestised.⁸¹ Lisaks on selge, et lapsed räägivad enda väärkohtlemisest nende jaoks mugavas keskkonnas ning seetõttu oleks kohtusaalis ülekuulamine lapse ütluste usaldusväärsusele kahjulik, sest laps ei pruugigi midagi öelda. On tõestatud, et lapsed suudavad anda paremini ütlusi nende jaoks eraldatud ruumis kui kohtusaalis.⁸² Lisaks on lapse ütluste täielikkust ja täpsust väga lihtne hirmu ja

⁷⁸ G. S. Goodman jt. Face-to-Face Confrontation: Effects of Closed-Circuit Technology on Children's Eyewitness Testimony and Jurors' Decisions. – Law and Human Behavior 1998/22, No. 2, lk 179.

⁷⁹ Kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse seletuskiri (viide 73), p 104.

⁸⁰ G. S. Goodman jt (viide 78), p 166.

⁸¹ EIKo nr 17122/02 B. v. Finland.

⁸² P. E. Hill, S. M. Hill. Videotaping Children's Testimony: An Empirical View. – The Michigan Law Review 1987/85, No. 4.

emotsioonidega mõjutada⁸³ ning see tähendab, et kohtusaalis ülekuulamist tuleks võimalusel vältida ja panustada tuleks videoülekuulamise õnnestumisele kohtueelses menetluses.

ÜRO lapse õiguste konventsiooni art 3 lg-st 1 tuleneb, et menetluses tuleks esikohale seada lapse huvid ning korduvalt emotsionaalselt raskete sündmuste meenutamine tekitab lapsele lisastressi. Ka Lanzarote konventsiooni artikkel 30 lg 2 kohaselt ei tohi kriminaalmenetlus suurendada lapse traumat. Samas lapsesõbralikult läbi viidud küsitlemine kohtueelses menetluses ei tohiks mõjuda lapsele üleliia traumeerivalt ning võib seejuures aidata menetlust uue informatsiooniga. On leitud, et korduval ülekuulamisel võimalik saada lisainformatsiooni, sest lapsed võivad uuel ülekuulamisel kirjeldada sündmuse erinevaid aspekte.⁸⁴ Lisaks on tõenäoline, et lapsed ei avalda väärkohtlemist esimesel ülekuulamisel ning vajavad aega, et ennast ülekuulajale avada.⁸⁵ See tähendab, et korduv ülekuulamine suurendab lapse puhul toimunud sündmuste avaldamise tõenäosust.⁸⁶ Laps peab õppima usaldama ülekuulajat ja usalduse tekkimiseks võib aega kuluda. Sellest tulenevalt võiks korduv ülekuulamine mõjuda tegelikult positiivselt, sest laps avab ennast ülekuulajale järk-järgult. Uuringus leiti, et lapsi on võimalik suunata mittetoimunud sündmuste tunnistamiseni, kuid korduv mittesuunav ülekuulamine ei suurenda selle tõenäosust.⁸⁷ Vastupidiselt on leitud, et kuigi laps läks esimesel intervjuul suunavate küsimustega kaasa ning tunnistas, et teda väärkoheldi, siis hilisemal ülekuulamisel eitas ta toimunut.⁸⁸ Siiski tuleks lapsele alati põhjendada, miks ülekuulamist korratakse, et laps ei arvaks, et tema esimesel korral antud ütlused ei sobi ja ta neid muutma peab.

Samas tuleb korduva ülekuulamise puhul arvestada ülekuulamiste läbiviimisel ja ülekuulamiste vahele jäänud tunnistaja võimaliku mõjutamisega. On leitud, et mälestused võivad muutuda korduval ülekuulamisel, kui sündmuse kohta on saadud lisainformatsiooni.⁸⁹ See tähendab, et korduv ülekuulamine muutub ohtlikuks tunnistaja usaldusväarsusele alles

⁸³ G. S. Goodman jt (viide 78), p 167.

⁸⁴ R. Fivush, J. R. Shukat. Content, Consistency and Coherence of Early Autobiographical Recall. – Sage Publications 1995.

⁸⁵ J. E. B. Myers, K. J. Saywitz, G. S. Goodman (viide 29), p 20.

⁸⁶ V. Talwar jt. Children's Lie-Telling to Conceal a Parent's Transgression: Legal Implications. – Law and Human Behavior 2004/28, No. 4, p 424.

⁸⁷ S. J. Ceci jt. Repeatedly Thinking About a Non-Event: Source Misattributions Among Preschoolers. – Consciousness & Cognition, 1994/3, Issues 3-4.

⁸⁸ B. Shyamalan, S. Lamb. The Effects of Repeated Questioning on Preschoolers' Reports of Abusive Behavior. Poster Presented at the Annual Meeting of the American Psychological Association 2015.

⁸⁹ The Law Commission (viide 24), p 19.

siis, kui ülekuulamistel või ülekuulamiste vahel lapse ütlusi mõjutatakse. Sellisel juhul võivad tekkida vastuolud erinevatel aegadel antud ütluste vahel, mis tuleb usaldusväärse tõendi tagamiseks kõrvaldada. Autor on pikemalt kirjeldanud probleeme seoses ütluste vastuoludega alapeatükis 3.4.1. Lapselt on võimalik saada korduval ülekuulamisel lisainformatsiooni, kuid tuleks arvestada, et laps saab lisada ainult teatud hulgal meenunud detaile, kuid ütluste üldine sisu peaks jääma samaks. Sündmuse kirjeldamisel tekib mingil hetkel piir, kus ei ole võimalik enam ütlustele midagi lisada, samas kui lapse fantaasia on piiritu ning võimalused väljamõeldud lisainformatsiooniks on laiad.⁹⁰ Seejuures on oluline, et menetleja võimuses ei ole garanteerida, et erinevad isikud ei räägiks lapsega väärkohtlemisest ülekuulamiste vahel ning menetlejal tuleb arvestada, et need isikud võivad tahtlikult või tahtmata mõjutada lapse ütlusi ja sellega muuta lapse ütlused vastuoluliseks ja ebausaldusväärseks. See tähendab, et ülekuulamiste arvu tuleks piirata ning menetleja peaks kriminaalmenetluses tähtsust omava informatsiooni esimesel võimalusel kätte saama sest siis on suurem tõenäosus, et lapse ütlused on siirad. Siiski võib korduv ülekuulamine olla vajalik ja aidata ülekuulajal saada lisainformatsiooni, kuid seejuures tuleb kontrollida ütluste usaldusväärsust.

2.2. Usaldust tekitava keskkonna loomine

Lapse võimet sündmuse meenutada mõjutab sotsiaalne olukord, kus seda nõutakse.⁹¹ Sellest tulenevalt tuleks last üle kuulata mitteähvardavas ja lapsele sobivas keskkonnas.⁹² See tähendab ka seda, et lapse ülekuulamisel tuleb luua lapsega usalduslik suhe ning see eeldab eriväljaõppe läbinud ülekuulaja kasutamist ning situatsiooni selgitamist.

Lapsed ei taha väärkohtlemisest rääkida, sest tunnevad sageli, et on väärkohtlemisel kaasosalised ja kardavad, et neid karistatakse, kui juhtunust teada saadakse.⁹³ See tähendab, et laps võib toimunut varjata ja sellest tulenevalt tuleb teha kõik, et luua ülekuulamisel mugav keskkond. See tähendab, et kasutada tuleks asukohta, kus laps tunneb ennast mugavalt ja

⁹⁰ M. Bruck. S. J. Ceci. H. Hembrooke. The Nature of Children's True and False Narratives. – Developmental Review 2002/22, Issue 3, p 546.

⁹¹ The Law Commission (viide 24), p 43.

⁹² Council of Europe (viide 75), p 23.

⁹³ J. Anderson jt. Prevalence of Childhood Sexual Abuse Experiences in a Community Sample of Women. – Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry 1993/32, Issue 5.

ohutult.⁹⁴ Mis tähendab, et eelistatult tuleks kasutada lapse ülekuulamiseks loodud ruume. Üldjuhul kuulatakse alaealine tunnistaja ja kannatanu üle alaealiste ülekuulamisruumis, mis on sisustatud lapse vanust arvestatava sisustuse ja salvestustehnikaga.⁹⁵ Ka Lanzarote konventsiooni artikkel 35 lg 1 p b kohaselt tuleb vajadusel kasutada lapse ülekuulamiseks selleks ettenähtud või kohandatud ruumi. Keskkond peab olema mugandatud vastavalt lapse vajadustele ja vanusele.⁹⁶ Lisaks peab võimaldama lapsele pause ning tuleb arvestada lapse vanusest tuleneva keskendumisvõimega.⁹⁷ Mugavas keskkonnas on lapse stressitase väiksem ning on suurem võimalus, et laps suudab sündmusi meenutada või on võimeline ennast ülekuulajale avama ja sellest tulenevalt andma usaldusväärseid ütlusi. Seejuures on oluline, et Eesti kõikides prefektuuride keskustes on kaasajastatud laste ülekuulamistoad⁹⁸, kuigi kui lapse ülekuulamine toimub prefektuurist kaugemal, siis võib olla vajalik mingi teistsuguse ruumi kasutamine. Siiski peetakse laste küsitlemist vastavates ruumides vajalikuks seetõttu, et need on lapse jaoks privaatsemad ja turvalisemad, aitavad lapsel pingevabamalt ja kiiremini meenutada toimunud sündmusi ning traumeerivad last vähem.⁹⁹

Kui laps peab osalema kohtumenetluses, siis tuleb tagada lapse mugavus ka kohtus. On leitud, et kohtuistungil tunnistamise puhul on oluline lapse ettevalmistamine kohtuistungiks. See täidab kolme eesmärki: esiteks aitab ettevalmistus kohtuprotsessiks stressi vähendada, samuti suureneb lapse võimekus küsimustele vastata ning lisaks mõistavad lapsed selle abil protsessi iseloomu ja tõsidust.¹⁰⁰ Sellest tulenevalt on vaja lapse osalemiseks teha läbi teatud protsess. Lapsele kohtumenetluses osalemiseks on välja antud kohtumenetlust tutvustavaid

⁹⁴ United Nations Office on Drugs and Crime (viide 72), p 8.

⁹⁵ Riigi peaprokurööri juhis (viide 74), lk 2.

⁹⁶ ECOSOC Resolution 2005/20. Guidelines on Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime. 2005, V p 14.– <http://www.un.org/en/ecosoc/docs/2005/resolution%202005-20.pdf> (05.04.17)

⁹⁷ United Nations Office on Drugs and Crime (viide 72), p 17.

⁹⁸ Michal: 2011 astuti olulisi samme vägivalla vähendamisel. – Delfi, 19.04.2012.– <http://www.delfi.ee/news/paevauudised/eesti/michal-2011-astuti-olulisi-samme-vagivalla-vahendamisel?id=64277517> (05.04.17)

⁹⁹ K. Kask. Erialaspetsialistide pädevus alaealiste tunnistajate ja kannatanute ülekuulamise kohta kriminaalmenetluses. Justiitsministeeriumi kriminaalteabe ja analüüsi talitus. Kriminaalpoliitika osakond 2009, lk 11. – <http://www.kriminaalpoliitika.ee/et/erialaspetsialistide-padevus-alaelistetunnistajate-ja-kannatanute-ulekuulamise-kohta> (05.04.2017).

¹⁰⁰ J. E. B. Myers, K. J. Saywitz, G. S. Goodman (viide 29), p 65.

infovoldikuid¹⁰¹, mis on kirjutatud lapse vanusele vastavas keeles ja peaksid aitama lapsel kohtumenetlusest aru saada ja kohtus paremini toime tulla.

Lisaks mugavale keskkonnale on vajalik, et ülekuulaja looks tunnistajaga usaldava sideme, sest see hõlbustab rääkimist ja suurendab isikult saadud informatsiooni hulka.¹⁰² On leitud, et menetlejad peaksid oskama enda tööülesandeid ja ülekuulamise eesmärke lastele selgitada.¹⁰³ See tähendab, et laps on toimuvast informeeritud. Lisaks tuleb ülekuulajal õppida lastega rääkima, et laps tunneks endast mugavalt ja saaks aru, mis toimub. See hõlmab ka lapse kuulamist ja aitamist, mis tähendab ka nende rahustamist, kui nad on segaduses või kardavad.¹⁰⁴ Laps peab mõistma temaga toimuvat ja see tuleb edasi anda lapsele arusaadavas keeles, sest informatsioonipuudus ei mõju turvaliselt. Lisaks tuleks lapsele selgitada tema ütluste tähtsust ning ülekuulamise edasist käiku ja viisi.¹⁰⁵ See tähendab, et laps teab, mida ülekuulamisest oodata. Samuti peab ülekuulaja tutvustama ennast ja teisi võimalikke juuresviibijaid ning nende rolli ülekuulamisel.¹⁰⁶ Selline informeerimine vähendab lapses pinget, mis on tekkinud ebamugava sotsiaalse olukorra tõttu ja see soodustab sündmuste meenutamist.

Viidi läbi uuring, kus lapsi küsitleti läbitud meditsiinilise protseduuri kohta, mis oli hirmutekitav ning millest lastel oli piinlik rääkida. Tegemist oli protseduuriga, millega oli seotud invasiivne suguelundite kontakt. Leiti, et sellise sündmuse puhul puudus mälestuste allasurumine ja sündmused olid tegelikult mälus olemas, kuid lapsed, kelle jaoks oli protseduur stressirikkam, et tahtnud sellisest sündmusest rääkida ja vastasid üldistele

¹⁰¹ Euroopa Liidu Põhiõiguste amet on koostanud abimaterjalina lapsele kohtupidamise põhitermineid seletava trükise. Lapsesõbralik kohtupidamine: põhiternid.– <http://www.oiguskantsler.ee/et/tutvu-lapses%C3%B5bralike-kohtupidamise-terminitega> (23.04.2017) ning Justiitsministeerium on koostanud lastele juhendmaterjali. Koostajad A. Leps, J. Salla. Tunnistajana kohtus. Juhendmaterjal lapsele, kes annab kohtus tunnistusi. – http://www.kohus.ee/sites/www.kohus.ee/files/elfinder/dokumendid/tunnistajana_kohtus.pdf (23.04.2017).

¹⁰² M. E. Lamb, M. E. Garretson. The Effects of Interviewer Gender and Child Gender on the Informativness on Alleged Child Sexual Abuse Victims in Forensic Interviews. – Law and Human Behavior 2003/27, No 2, p 158.

¹⁰³ United Nations Office on Drugs and Crime (viide 72), p 25.

¹⁰⁴ United Nations Office on Drugs and Crime (viide 72), p 26.

¹⁰⁵ ECOSOC Resolution 2005/20 (viide 96), VII p 19 (b).

¹⁰⁶ K. Kask. Alaealiste kannatanute videosalvestatud ülekuulamiste analüüs. Kriminaalpoliitika analüüs nr 1. 2015, lk 4.– <http://www.kriminaalpoliitika.ee/et/alaealiste-kannatanute-videosalvestatud-ulekuulamiste-analuus> (05.04.2017).

küsimustele väiksema detailsusega.¹⁰⁷ Sellest tulenevalt peavad last üle kuulama koolitatud menetlejad, kes oskavad arvestada lapse vanuse, küpsuse, arusaamisvõime ja võimalike suhtlemisraskustega.¹⁰⁸

Lapsele tuleb luua mugav keskkond ja sellest tulenevalt peab toiminguid lapsega läbi viima ettevalmistuse läbinud professionaal, kes oskab tundlikult, austavalt ning põhjalikult tegutseda.¹⁰⁹ Spetsialistidele peaks olema tagatud piisav haridus, teave ja väljaõpe, selleks et parandada ja säilitada laste eripäradega seotud spetsiaalseid meetodeid nende ülekuulamiseks ning selle abil kaitsta lapskannatanut ja –tunnistajat.¹¹⁰ See tähendab, et lastega töötavad isikud peaksid olema kursis uusima teabega, et nad saaksid pidevalt enda oskusi parandada.¹¹¹ Ülekuulajad peaksid õppima ülekuulamis- ja hindamistehnikaid, mis vähendavad lapse taasohvristumist, kuid suurendavad lapse ütluste kvaliteeti.¹¹² On võimalik järeldada, et eriväljaõppe tähendab ülekuulaja paremaid oskusi lapsega suhelda, mis aitab kaasa usaldusliku suhte loomisele. Lisaks näitas Eestis läbi viidud uuring, et laps vastas eriväljaõppe saanud uurija küsimustele oluliselt pikemalt.¹¹³ Seega tuleks eelistada, et võimalusel kuulaks last üle eriväljaõppe saanud uurija, sest tema väljaõpe aitab tal luua lapsega parema kontakti, mis aitab kaasa võimalikult täpsete, täielike ja ausate ütluste saamisele.

Lisaks on leitud, et lapskannatanute ja -tunnistajatega asjade lahendamiseks on vaja spetsialiseerunud kohtunikke.¹¹⁴ Eestis hetkel selline nõue puudub, kuid kohtute haldamise nõukoja istungil on ettepanekuna välja toodud, et alaealiste kannatanutega kriminaalasjad jagatakse lahendamiseks nende menetluste läbiviimiseks spetsialiseerunud kohtunikele.¹¹⁵ Tegemist oleks vajaliku arenguga, mis võimaldaks ka kohtumenetluses lapse stressitaset madalamaks muuta ning sellisel juhul on võimalik kindlustada, et ka kohtuistungil arvestatakse lapse eripäradega. Kui laps peab kohtus ütlusi andma, siis ei täida eesmärki see kui temaga on kohtueelses menetluses on vanusele vastavalt suheldud, vaid vajalik on säilitada selline lapsesõbralik suhtlus kogu menetluse vältel.

¹⁰⁷ J. A. Quas jt (viide 39), p 265.

¹⁰⁸ Council of Europe (viide 75), p 23.

¹⁰⁹ ECOSOC Resolution 2005/20 (viide 96), V p 13.

¹¹⁰ ECOSOC Resolution 2005/20 (viide 96), XV p 40.

¹¹¹ United Nations Office on Drugs and Crime (viide 72), p 25.

¹¹² ECOSOC Resolution 2005/20 (viide 96), XV p 42 (i).

¹¹³ K. Kask (viide 106), lk 15.

¹¹⁴ Council of Europe. (viide 75), p 33.

¹¹⁵ Eesti Kohtunike Ühing. Teated 2017, 24.03.2017.– <http://www.ekou.ee/teg-teated.html> (06.04.17).

KrMS § 70 lg 2 sätestab, et kui menetlejal endal asjakohane väljaõpe puudub, siis on lastekaitsetöötaja, sotsiaaltöötaja, õpetaja või psühholoogi kaasamine alaealise ülekuulamise kohustuslik, kui tunnistaja on noorem kui neljateistaastane ja ülekuulamine on seotud perevägivaldaga või seksuaalse väärkohtlemisega. Siiski tuleb arvestada, et lastekaitsetöötajal, sotsiaaltöötajal, õpetajal ja psühholoogil on väga erinev ettevalmistus ning sellest tulenevad teadmised ja oskused. Kuna nende kaasamine on seaduse ees võrdväärne, siis see tähendab, et ülekuulamise juurde kutsutud isiku ülesanded peavad olema jõukohased neile kõigile. Seejuures on leitud, et kaasatava spetsialisti ülekuulamisel osalemise tähendus on seadusest ja praktikast tulenevalt ebaselge.¹¹⁶ Ülekuulamise juurde kutsutud isikud ja menetlejad on arvanud, et lastekaitsetöötaja, sotsiaaltöötaja, õpetaja või psühholoogi roll on olla ütluste kinnitaja, lapsega usaldusliku suhte looja, protseduuri reeglite tutvustaja, mittedsobivatele küsimustele tähelepanupööraja ja pärast ülekuulamist lapse rahustaja.¹¹⁷ Siiski tuleb meele pidada, et ülekuulamisel on vestluspartneriteks ülekuulaja ja ülekuulatav ning spetsialisti osalemine ei suurenda nende omavahelise usalduse tekkimise tõenäosust. Lapsel peab olema mugav ülekuulajaga vesteldes ning see tähendab, et lapse ütluste usaldusväärsuse tagamiseks peaks ülekuulaja ise neid ülesandeid ikkagi ise täitma ning see tähendab, et lapse ülekuulamisel tuleb eelistada eriväljaõppe saanud menetleja kasutamist, sest spetsialisti kaasamine ei tekita ülekuulaja ja lapse vahel usalduslikku suhet.

Menetleja eriväljaõppe on laste ütluste usaldusväärsuse tagamisel oluline, kuid on leitud, et kuigi menetlejate teadmised alaealiste ülekuulamise kohta oli hea, siis esines puudujääke nende teadmiste rakendamisel.¹¹⁸ Sellest tulenevalt on arusaadav vägivaldaga vähendamise arengukava koostamise ettepanek, kus tuuakse välja vajadus lapsesõbralike menetlejate koolitamiseks.¹¹⁹ Eriteadmistega menetlejad loovad lapsele mugavama keskkonna, mis aitab tagada lapse ütluste usaldusväärsust kriminaalkohtumenetluses ning sellest tulenevalt tõstab õiguskaitseasutuste võimekust.

¹¹⁶ K. Kask (viide 99), lk 3.

¹¹⁷ K. Kask. Spetsialisti rollist alla 14-aastase lapse ülekuulamisel. Sotsiaaltöö 2. 2010, lk 47.

¹¹⁸ K. Kask (viide 106), lk 11.

¹¹⁹ Vägivalla vähendamise arengukava 2015–2020 koostamise ettepanek, lk 14 https://valitsus.ee/sites/default/files/content-editors/arengukavad/vva_2015-2020_koostamise_ettepanek.pdf (5.04.2017).

2.3. Vanema juuresolek ütluste andmisel

Riigikohus on lahendis 3-1-1-73-15 märkinud, et lapskannatanu ülekuulamisel on vanema viibimine ülekuulamise juures lubatud ning kuigi menetlusseadus seda otsesõnu ei sätesta, siis tuleneb vastav õigus EL direktiivi 2011/92/EL¹²⁰ artiklist 20 ega kahjusta iseenesest süüdistatava õigusi, kuid seejuures peab menetleja tagama, et kannatanu lähedane isik ei mõjutaks ülekuulamise käiku. Teiste isikute juuresviibimise võimalikku mõju kannatanu ütluste usaldusväärsusele peab lõppkokkuvõttes hindama kohus.¹²¹

Ülekuulamise situatsioon on lapse jaoks ebamugav ja lähedase isiku juuresolek võib anda talle julgust toimunust rääkida. Siiski tuleb arvestada, et on lapse jaoks on teemasid, mida tal on piinlik vanemate või tuttava isiku juures arutada.¹²² See tähendab, et alati ei ole vanema juuresviibimine plussiks. Samuti võib juhtuda, et lapsevanem hakkab ülekuulamist häirima, nt muutub emotsionaalseks või segab küsimustele vahele. Lisaks leiti, et kui lapsevanem viibib ülekuulamisel, siis räägib laps vähem ja edastab vähem detaile ning ülekuulaja räägib rohkem ja küsib rohkem suunavaid küsimusi.¹²³ Võib järeldada, et laps ei tunnetata siis enda rolli ülekuulamisel nii hästi ning eeldab, et lapsevanem on talle vajadusel abiks. See tähendab, et ülekuulamisel tuleks vältida lapse sugulaste kaasamist, sest see rikub ülekuulaja ja lapse suhtlemise dünaamikat. Siiski, kui laps ei ole nõus, et vanem toast lahkub, on võimalik vanema ülekuulamisel osalemine, kuid vanemale selgitada, et ta ei tohi ülekuulamise käiku mingilgi viisil sekkuda¹²⁴ ja lapse ütlusi enda käitumisega suunata. Tähtis on selgitada ülekuulamisel viibivatele isikutele nende rolli ja sellest tulenevaid kohustusi. Siiski on tõenäoline, et selline selgituse ununeb, kui lapsevanem muutub emotsionaalseks ja soovib enda lapse olukorda kergendada.

Siiski selgitas autor lapse valeütluste andmise põhjuseid alapeatükis 1.2.4 ning kuna pole olemas usaldusväärset tehnikat mille abil valesüüdistusest aru saada, siis peab ülekuulaja kaaluma võimalust, et laps esitab süüdistusi näiteks vanema soovil. Seda eriti olukorras, kui

¹²⁰ Euroopa Parlamendi ja Nõukogu direktiiv 2011/92/EL, 13. detsember 2011, mis käsitleb laste seksuaalse kuritarvitamise ja ärakasutamise ning lasteporno vastast võitlust ja mis asendab nõukogu raamotsuse 2004/68/JSK, ELT L 335/1.

¹²¹ RKKKo 3-1-1-73-15, p 15.

¹²² C. Wilson, M. Powell (viide 26), p 37.

¹²³ P. Santtila, J. Korkman, N. K. Sandnabba. Effects of Interview Phase, Repeated Interviewing, Presence of a Support Person and Anatomically Detailed Dolls on Childsexual Abuse Interviews. – Psychology, Crime & Law 2004/10, Issue 1, pp 32-33.

¹²⁴ K. Kask (viide 106), lk 2.

lapsevanemate omavahelised suhted on keerulised ja üks vanem võib last teise vanema vastu ära kasutada. Lapsevanema poolse mõjutamise kahtluse korral peab ülekuulamine toimima kindlasti ilma vanemateta, sest ainult siis on võimalik mõista tegelikku olukorda.¹²⁵

EL direktiivi 2011/92/EL artikkel 20 lg 3 p f kohaselt võib lapsohvriga kaasas olla tema esindaja või vajaduse korral tema valitud täiskasvanu, kui kõnealuse isiku suhtes ei ole tehtud vastupidist põhjendatud otsust. Sama põhimõtet sisaldab ka Lanzarote konventsiooni artikkel 35 lg 1 p f. Kuna lapse sugulaste kaasamine ülekuulamisse ei mõju lapse ütluste andmisele positiivselt, siis tuleks võimalusel leida lapsele teine tugiisik, kellega koos ülekuulamisel osaleda. Riigi peaprokuröri juhise kohaselt valib menetleja ülekuulamise juurde lapsele tugiisiku, arvestades tema võimet lastega töötada, erialast haridust, töökogemust ja koolitatust ning seejuures on eelistatud piirkondlik lastekaitsetöötaja, kes on kannatanule tuttav ja temaga varem kokku puutunud.¹²⁶ Siiski ei oleks tegemist isikuga, kes ei suudaks alluda menetleja korraldustele isiklike põhjuste tõttu ning see tähendab, et vanema kaasamisele on alternatiiv, mille kasutamine muudab lapse jaoks ülekuulamise keskkonna turvalisemaks, kuid samas ei kahjusta ütluste usaldusväärsust.

2.4. Tõe rääkimise kohustuse selgitamine

Riigikohus on lahendis 3-1-1-73-15 selgitanud, et alla neljateistaastast tunnistajat ei hoiatata ütluste andmisest seadusliku aluseta keeldumise ja teadvalt vale ütluse andmise eest. Siiski tuleb lapsele selgitada tõe rääkimise vajadust ja seda juba ülekuulamise alguses ning seda igal juhul enne, kui kannatanu annab ütlusi kuriteosündmuse kohta. Lisaks eeldab ülekuulamine ühemõttelist selgitamist, et rääkida tuleb tõtt ehk tegelikkuses aset leidnud sündmustest.¹²⁷

Praktikas kasutatakse enne ülekuulamise sisulise osa juurde asumist lisaks tõe rääkimise vajaduse selgitamisele ka arutelu, kus tuvastatakse, kas laps mõistab tõe ja vale tähendust ja

¹²⁵ C. Wilson, M. Powell (viide 26), p 87.

¹²⁶ Riigi peaprokuröri juhise (viide 74), lk 2.

¹²⁷ RKKKo 3-1-1-73-15, p 18.

oskab neid eristada.¹²⁸ Tegemist on lihtsa aruteluga, kus näiteks küsitakse, kas ülekuulaja valetab, kui ütleb, et tal on seljas sinine kampsun, samas kui tegelikult on ülekuulajal seljas roheline pluus. Laps läbib testi, kui mõistab, et tegemist on valega ja väljendab seda ülekuulajale.

Siiski on leitud, et kui enne ülekuulamist selgitati välja lapse tõest ja valest arusaamise võime, siis see, kui hästi laps testi läbis, ei ennustanud ette lapse tõerääkimist. Samas leiti, et selline arutelu ja selgitamine soodustab tõepäraseid ütlusi.¹²⁹ On avastatud, et sellise tõest ja valest arusaamise testi läbimine on seotud lapse vanusega ning seejuures on oluline, kuid see juures on oluline, et valetamisoskus ei ole seotud sellise kognitiivse arenguga, mida on lapsel vaja, et eristada tõde valest.¹³⁰ Sellest tulenevalt võib öelda, et kuigi nooremad lapsed ei pruugi tõe ja vale arutlust aru saada ja seda testi läbida, siis see ei tähenda automaatselt, et nad ei suudaks tõeseid ütlusi anda. Siiski on leitud, et tõe ja vale üle arutamine soodustab laste puhul tõe rääkimist ning sellest tulenevalt mõjub vastav vestlus lapse ütluse usaldusväarsusele soodsalt.

Kuigi KrMS § 68 lg 2 kohaselt ei hoiatata alla 14-aastast valeütluste andmise eest, siis laste ülekuulamisel võiks sobivaks pidada lapselt tõerääkimise lubaduse võtmist. Nimelt on leitud, et lapse lubadus tõtt rääkida suurendas märgatavalt ütluste tõepärasust. Isegi siis kui vanemad olid palunud, et laps toimunust ei räägiks.¹³¹ Samuti on leitud, et kui lapsed andsid lubaduse tõtt rääkida, siis suurenes tõenäosus, et nad rääkisid täiskasvanu negatiivsetest tegudest isegi siis, kui neid oli ulatuslikult ette valmistatud, et informatsiooni varjata või valetada.¹³² Lapse jaoks on lubaduse andmine midagi olulist ja ta saab sellest tulenevalt aru, et peab toimunud sündmustest tõtt rääkima. Kuigi sellist lubaduse võtmist ei ole kohtupraktikas nõutud ja seadus seda ei sätesta, siis ülekuulajad võiksid lapsega suhtlemisel seda kasutada, sest see võib vähendada praktikas olukordi, kus laps valetab, sest täiskasvanu on palunud sündmuse saladuses hoida. Samuti ei ole see aeganõudev. See tähendab, et lisaks tõerääkimise vajaduse selgitamisele aitab lapse ütluste tõepära tagada ka lapse antud lubadus.

¹²⁸ K. London, N. Nunez. Examining the efficacy of truth/lie discussions in predicting and increasing the veracity of children's reports. – *Journal of Experimental Child Psychology* 2002/83, Issue 2, pp 132-133.

¹²⁹ K. London, N. Nunez (viide 128).

¹³⁰ V. Talwar jt. Children's Conceptual Knowledge of Lying and Its Relation to Their Actual Behaviors: Implications for Court Competence Examinations. – *Law and Human Behavior* 2002/26, No 4, p 413.

¹³¹ V. Talwar jt (viide 85), p 423.

¹³² T. D. Lyon jt. Coaching, Truth Induction and Young Maltreated Children's False Allegations and False Denials. – *Child Development* 2008/79, No 4, p 925.

Uuringus, kus võeti lapselt lubadus tõtt rääkida, selgus, et ülekuulaja küsimuste kordamisel ja skeptilise tooni kasutamisel ei olnud lapse ütlustele mõju.¹³³ Siiski kui ülekuulaja rõhutas, et vale sündmus oli toimunud ja küsis selle kohta väga suunavaid küsimusi, siis tõusis märgatavalt ka valeütluste hulk ning laste lubadus tõtt rääkida ega tõe rääkimise rõhutamine ei omanud rolli.¹³⁴ Sellest tulenevalt aitab tõerääkimise lubamine kaasa ülekuulamisel usaldusväärsete ütluste saamisele, kuid siiski tuleb jälgida tehnikat, mida ülekuulamisel kasutatakse.

2.5. Lapse ettevalmistamine ülekuulamiseks

Ütluste usaldusväärsete tagamise kontekstis tähendab lapse ettevalmistamine eelkõige seda, et laps on piisavalt informeeritud ja saab toimunust aru. Lisaks peab laps mõistma tema ja ülekuulaja vahelist rollijaotust ning saama aru enda ülesandes ülekuulamisel.

On leitud, et ülekuulaja ja ülekuulatava suhtlus enne ütluste sisulist osa, on seotud informatsiooni kvaliteediga, mis saavutatakse ütluste sisulises osas.¹³⁵ See tähendab, et juba enne ülekuulamise sisulise osa algust pannakse paika mingisugune ülekuulamise käik. Seejuures on leitud, et menetlusele tuleb kasuks, kui lapse ülekuulamisele eelneb ülekuulamiseks harjutav osa. Tegemist on ettevalmistava vestlusega teemal, mis ei ole sisuliselt seotud teemaga, mille kohta laps ütlushi andma tuli. Siiski kasutatakse sellisel vabal teemal vesteldes samasugust küsitlemise stiili, mida ülekuulamiselgi.¹³⁶

On tuvastatud, et lapsed annavad rohkem õiget informatsiooni avatud küsimustele kui suletud küsimustele¹³⁷ ning sellest tulenevalt on lapse vastused usaldusväärsemad, kui küsitakse avatud küsimusi. Siiski on enamasti laste vastused avatud küsimustele lühikesed ning sisaldavad vähe informatsiooni. See tähendab, et menetlejal võib olla raske saada lapselt kätte

¹³³ T. D. Lyon jt (viide 132), p 925.

¹³⁴ T. D. Lyon jt (viide 132), p 926.

¹³⁵ K. J. Sternberg jt. Effects of Introductory Style on Children's Abilities to Describe Experiences of Sexual Abuse. – Child Abuse & Neglect 1997/21, No 11.

¹³⁶ H. L. Price, K. P. Roberts, A. Collins. The Quality of Children's Allegations of Abuse in Investigative Interviews Containing Practice Narratives. – Journal of Applied Research in Memory and Cognition 2013/2, Issue 1, p 4.

¹³⁷ M. E Lamb jt. Age Differences in Young Children's Responses to Open-Ended Invitations in The Course of Forensic Interviews. Journal of Consulting and Clinical Psychology 2003/71, No 5.

vajalikku informatsiooni ilma suunavate küsimusteta. Sellest tulenevalt on ülekuulamise õnnestumiseks vajalik suurendada informatsiooni hulka, mida saadakse avatud küsimustega.

On leitud, et lapsed, kes harjutasid varem ettevalmistavas vestluses avatud küsimustele vastamist, andsid ülekuulamise sisulises osas sündmuse kohta rohkem informatsiooni võrreldes lastega, kellelt hakati kohe sisulisi küsimusi küsima.¹³⁸ See tähendab, et selline harjutamine mõjutab ülekuulamise kvaliteeti positiivselt ja sellest tulenevalt suurendab ka ütluste usaldusväärust. Ettevalmistav vestlus aitab lastel mõista enda rolli ja ülekuulamise ülesehitust. Lisaks leiti, et lapsed, kes harjutasid sellisel viisil vastamist, jätkasid samal viisil vastamist kogu ülekuulamise vältel.¹³⁹ Siiski on tähtis, et ettevalmistava vestluse puhul tekiks lapse ja ülekuulaja vahel pikem dialoog, sest paar lauset sissejuhatuseks ei pruugi eesmärki täita ja ülekuulamise suhtlusdünaamikat lapsele harjumuspäraseks muuta.

Lisaks on leitud, et ülekuulajad, kes kasutasid ettevalmistavat vestlust ja küsisid harjutades avatud küsimusi, siis kasutasid nad ka ülekuulamise sisulises faasis rohkem avatud küsimusi ning seejuures oli küsimuste üldarv väiksem. Ülekuulajad, kes treenivad ülekuulatavaid vastama avatud küsimustele saavad ülekuulatavalt rohkem informatsiooni ning näevad selle informatsiooni saamiseks vähem vaeva kui ülekuulajad, kes ettevalmistavat küsitlust ei kasuta.¹⁴⁰ See tähendab, et ülekuulajad saavad sellisel juhul avatud küsimustega rohkem teavet ja puudub vajadus lisaküsimusteks ning sellest tulenevalt väheneb ka suunavate küsimuste hulk. Järelikult on mõlemale osapoolle on kasulik enne ülekuulamist harjutada, sest nii pannakse paika ülekuulamise rollid.

¹³⁸ H. L. Price, K. P. Roberts, A. Collins (viide 136), p 4.

¹³⁹ H. L. Price, K. P. Roberts, A. Collins (viide 136), p 4.

¹⁴⁰ H. L. Price, K. P. Roberts, A. Collins (viide 136), p 4.

3. Ülekuulamise käik ja ütluste sisu

3.1. Ülekuulaja keelekasutus

Ülekuulamisel tuleks kasutada keelt, mida laps kasutab ja millest ta aru saab.¹⁴¹ See tähendab, et ülekuulaja keele- ja sõnakasutus peab vastama lapse vanusele ja arusaamisvõimele. On oluline, et lapsega tuleb suhelda tema keeleliste oskuste tasemel, et ta oskaks küsimustele vastata ning samas tuleb lapse öeldult tõlgendada samuti lapse enda keelekasutusest lähtudes. Ülekuulaja küsimusest möödarääkimine on tõenäoline, kui laps ei saa aru küsimustest, mida temalt küsitakse.¹⁴²

Lapse keelekasutusega seotud eripärasid on autor selgitanud alapeatükis 1.2.3 ning lisaks sellele on leitud, et lapse ütluste andmise stiil sõltub täiskasvanud ülekuulaja küsitlemisstiilist.¹⁴³ See tähendab, et lapse ütluste usaldusväärsus on seotud küsitlaja keelekasutusega. Mitme-osalised ja mitme-mõttelised küsimused ei ole lapse arengust tulenevalt tema jaoks hoomatavad ning sellest tulenevalt võivad vastused küsimusele olla puudulikud.¹⁴⁴ Leiti, et keeruliste küsimuste kasutamisel vähenes laste ütluste täpsus nii avatud küsimuste kui ka fokuseeritud küsimuste puhul.¹⁴⁵ Sellest tulenevalt on selge, et lapsele esitatud küsimused peaksid olema lühikesed ja lihtsa ülesehitusega ning kõik kasutatud sõnad peavad olema lapse jaoks arusaadava tähendusega.¹⁴⁶ Seda eelkõige kuna küsimustest arusaamine on eeldus sellele, et laps oskaks ütlusi anda.

Seejuures on oluline, et vähem kui 1% lastest tunnistab ülekuulajale, kui nad küsimusest aru ei saanud.¹⁴⁷ Lisaks on leitud, et lapsed üritavad vastata isegi küsimustele, millel ei ole mingisugust sisu või mis on veidra ülesehitusega ning¹⁴⁸ seejuures arvavad lapsed ise, et saavad küsimustest hästi aru.¹⁴⁹ Selle põhjuseks võib olla, et lapsed ei taha sotsiaalsest

¹⁴¹ ECOSOC Resolution 2005/20 (viide 96), V p 14.

¹⁴² J. E. B. Myers, K. J. Saywitz, G. S. Goodman (viide 29), p 53.

¹⁴³ H. L. Price, K. P. Roberts, A. Collins (viide 136), p 4.

¹⁴⁴ A. G. Walker (viide 23), lk 12.

¹⁴⁵ C. A. Carter, B. L. Bottoms, M. Levine (viide 62), p 351-350.

¹⁴⁶ J. E. B. Myers, K. J. Saywitz, G. S. Goodman (viide 29), p 40.

¹⁴⁷ C. A. Carter, B. L. Bottoms, M. Levine (viide 62), pp 351-350.

¹⁴⁸ A. H. Waterman, M. Blades, C. Spencer. Do children Try to Answer Nonsensical Questions? – British Journal of Developmental Psychology 2000/18, Issue 2.

¹⁴⁹ C. A. Carter, B. L. Bottoms, M. Levine (viide 62), pp 351-350.

olukorrast tulenevalt tunnistada, kui nad küsimust ei mõista. Samuti on võimalik, et lapsed ei sea kahtluse alla täiskasvanu oskust küsimusi küsida ning sotsiaalsest olukorrast tuleneva mõju tõttu üritavad otsida vastuseid kõigile küsimustele. Lisaks on võimalik, et lapsed tegelikult ei saa isegi aru, et neile jääb küsimus ebaselgeks. On tõenäoline, et laste kognitiivsed oskused ei ole piisavad, et mõista, et nad ei tea või ei saa aru ning vastavad küsimustele ikkagi. Seejuures on leitud, et sellisel juhul keskenduvad lapsed enamasti lause osale, millest nad aru said või mis kõige paremini meelde jäi, milleks on tavaliselt lause algus või lõpp.¹⁵⁰ Siiski ei taga selline poolik arusaamine ja küsimustele vastamine kriminaalmenetluses usaldusväärseid tõendeid ning see tähendab, et ülekuulajal tuleb jälgida enda küsimuste ülesehitust. Kuna ei ole selge, miks lapsed ei sekku, kui nad küsimusest aru ei saa, siis on menetluse huvides keerulise ülesehitusega küsimust hoidumine.

Samuti võib aidata hea kontakt lapsega, mille tulemusel on tõenäolisem, et laps julgeb enda segadust väljendada. Lisaks võib aidata probleemi lahendada ülekuulaja selgitus lapsele, kuidas küsimustesse sekkuda ja nende kohta selgitusi küsida. Sellisel juhul laps teab, et tal on lubatud sekkuda. Samuti on ülekuulajal võimalik lasta lapsel enda vastust pikemalt selgitada, millest tulenevalt on ülekuulajal võimalik hinnata, kas laps ka tegelikult küsimusest aru sai.

Lapsed on vastuvõtlikud keelekasutuse muutustele küsimustes ning sellest tulenevalt on lapsel on lihtsam anda ütlusi, kui küsimuste ülesehitus on kogu ülekuulamise käigus sarnane.¹⁵¹ See tähendab, et erinevas stiilis ja ülesehitusega küsimused ajavad lapse segadusse ning kuna lapse ülesandeks on sellel hetkel meenutada toimunud sündmusi, siis on ütluste usaldusväärse tagamiseks oluline, et kasutatakse sama ülesehitusega küsimusi, sest siis ei pea laps nii palju keskenduma küsimusest arusaamisele vaid tegemist on tema jaoks harjumuspärase lause ülesehitusega.

Lisaks peab ülekuulaja peab jälgima enda väljendusoskust ja keelekasutust, sest sunni, hirmutamise või ähvardamisega saadud ütlused ei ole usaldusväärsed.¹⁵² See tähendab, et ilmtingimata tuleks vältida näiteks seda, et lapsele ei lubata pausi enne, kui ta küsimusele vastab või lapsele öeldakse, et halb mees teeb muidu teisele lastele halba. Tegemist on lausetega, millega ülekuulaja soovib julgustada last vastama, kuid sellise vahenditega saadud

¹⁵⁰ J. E. B. Myers, K. J. Saywitz, G. S. Goodman (viide 29), p 56.

¹⁵¹ K. Kask jt. Küsimuste sõnajärje mõjud nähtud isiku mäletamise täpsusele 4- ja 6- aastastel Eesti lastel. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 2016/12, lk 43-56.

¹⁵² J. E. B. Myers, K. J. Saywitz, G. S. Goodman (viide 29), p 41.

saadud ütluseid ei saa pidada usaldusväärseks, sest selline keelekasutus mõjutab lapse vastuseid.

Kuna lapse ülekuulamine toimub ka kohtumenetluses, siis määravad rahvusvahelised suunised, et last tuleks kaitsta süüdistatavaga kokkupuutumise eest ning lisaks tuleb vältida lapse risküsitlemist süüdistatava poolt.¹⁵³ Seejuures sätestab KrMS § 290 lg 1, et alla 14-aastase isiku ülekuulamisel ei kasutata kohtus üldse risküsitlust. Siiski on risküsitlus tavapäraselt võistlevat kriminaalkohtumenetlust defineeriv osa, kus pooled saavad tunnistajaid proovile panna ning pöörata tähelepanu ütluste vasturääkivustele. Viidi läbi uuring, kus küsitleti lapsi tavapäraselt ja pärast seda kasutati ülekuulamiseks risküsitluse sarnast formaati ning seejärel viidi jälle läbi tavapärane ülekuulamine. Leiti, et risküsitluse tulemusel muutsid lapsed enda varasemat tunnistust ja ei andnud nii täpseid vastused, kuigi hiljem tavaülekuulamisel läksid nende ütlused kokku esimesel tavaküsimustega ülekuulamisel antud ütlustega.¹⁵⁴ Sellest tulenevalt suutsid lapsed tegelikult ütlusi anda, kuid risküsitluse iseloom ei ole nende jaoks sobiv. Risküsitlus on mõeldud vastuolude leidmiseks ja selle tulemusel tekib sotsiaalne surve ning lapsele esitatakse keeleliselt keerulisemaid küsimusi.¹⁵⁵ See mõjub laste ütlustele negatiivselt ja sellest tulenevalt on selge, et lapse jaoks ei ole risküsitlus sobiv. Sellest tulenevalt on risküsitluse mittekasutamine alla 14-aastaste laste puhul põhjendatud ja vajalik ütluste usaldusväärse tagamiseks.

Siiski on KrMS § 290 lg 4 kohaselt kaitsjal võimalik alla 14-aastasele tunnistajale küsimusi esitada. Seejuures lubab KrMS § 290 lg 5 kohtul jätta kõrvale küsimused, mis on lubamatud või asjasse mittepuutuvad. Kaitsjad ei ole tavaliselt selliste eriteadmistega isikud, kes saaksid aru lapse vanusest tulenevast eripäradest, sest eeldatavasti ei puutu nad lastega enda igapäevatoos kokku ning lisaks tuleb arvestada, et kaitsja ülesandeks on tunnistaja ütlustes vastuolude leidmine ja nende abil tunnistaja usaldusväärse kahtluse alla panemine. Seejuures on leitud, et kaitsjad ei arvesta lapse küsitlemisel tema vanusega.¹⁵⁶ See tähendab, et nende küsimisstiil on sarnane, mida nad kasutavad täiskasvanute puhul ning lihtsama sõnavara ja arusaadava lauseehituse vajadus laste puhul ei ole nende jaoks oluline. Kohus

¹⁵³ ECOSOC Resolution 2005/20 (viide 96), XI p 31 (b).

¹⁵⁴ S. Righarts jt. Young Children's Responses to Cross-Examination Style Questioning: The Effects of Delay and Subsequent Questioning. – Psychology, Crime & Law 2015/21, No 3.

¹⁵⁵ S. Righarts, F. Jack, R. Zajac, H. Hayne (viide 154), p 285.

¹⁵⁶ S. N. Stolzenberg, T. D. Lyon. How Attorneys Question Children About the Dynamics of Sexual Abuse and Disclosure in Criminal Trials. – Psychology Public Policy and Law, 2014/20, No 1.

juhhib istungit ning alati on võimalik lasta kaitsjal küsimusi ümber sõnastada, kuid selline situatsioon on lapse jaoks ikkagi stressitekitav.

KrMS § 290 lg 6 kohaselt võib kohus tunnistaja vaimset või füüsilist seisundit ning vanust arvestades katkestada sellise ülekuulamise ja ise küsimuste küsimisega jätkata. Selline säte on seaduses, et tagada alaealise õiguste paremat järgimist kriminaalmenetluses¹⁵⁷ ning selle võimaluse kasutamine peaks lapse seksuaalse väärkohtlemise juhtumite puhul olema reegliks. Seejuures tuleb arvestada, et lapsel puudub arusaam õigussüsteemist ning tema jaoks on ebamugav toimunud rääkida ja lisaks tekitab kohtusaalis avalikult rääkimine lisastressi.¹⁵⁸ Autor selgitas videosalvestise abil lapse kohtusaalis ülekuulamise vältimise kasulikkust alapeatükis 2.1 ning sellest tulenevalt ei ole kohtusaal lapsele sobilik paik. Siiski kui on vajalik lapse ülekuulamine kohtus, siis tuleks mõista, et lapse ütluste usaldusväärsuse tagamisel on oluline kasutada KrMS § § 290 lg 6 antud võimalust ning kohus peaks lapse huvidest lähtudes küsitlema last ise, et vältida keeruliste küsimuste abil lapse segadusse viimist, sest nii on võimalik vältida lapse keeleoskusest tulenevaid vastuolusid.

3.2. Lapse ütluste suunamine

3.2.1. Suunavad küsimused

Riigikohus on lahendis 3-1-1-73-15 selgitanud, et seadus lubab otsesõnu alaealise kannatanu ülekuulamisel suunavate küsimuste esitamist.¹⁵⁹ Selline õigus tuleneb KrMS § 68 lg 4 ja § 288¹ lg 2 p 4. Siiski tuleb arvestada, et lastel puuduvad kogemused ja kognitiivsed oskused, et saada aru tegelikult toimunud sündmustest ja on seetõttu kergesti mõjutatavad täiskasvanute suunamisest. Lisaks soovivad lapsed vanusest tulenevalt täiskasvanule meele järele olla ning on sellest tulenevalt valmis kergemini suunavate küsimustega kaasa minema.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse seletuskiri (viide 73), lk 104.

¹⁵⁸ J. E. B. Myers, K. J. Saywitz, G. S. Goodman (viide 29), p 59.

¹⁵⁹ RKKKo 3-1-1-73-15, p 15.

¹⁶⁰ L. J. Skinner, K. K. Berry. Anatomically Detailed Dolls and the Evaluation of Child Sexual Abuse Allegations: Psychometric Considerations. – Law and Human Behavior 1993/17, No 4, p 403.

Seaduse seletuskirja kohaselt tulenes KrMS § 68 lg 4 muutmine KrMS § 288 muutmisest ning seaduse täiendamisest §-ga 288¹ ning muudatus deklareerib, millistel juhtudel on võimalik esitada suunavaid küsimusi.¹⁶¹ Samas on seletuskirja kohaselt KrMS § 288 muutmise ja § 288¹ seadusesse lisamise eesmärk muuta risküsitlus efektiivsemaks ja võistlevas kohtumenetluses traditsiooniliselt kehtivatele risküsitluse reeglitele lähedasemaks.¹⁶² Siiski ei kasutata tunnistaja ülekuulamise kohtueelses menetluses risküsitlust ning sellest tulenevalt puudub eelnõu seletuskirjas põhjendus KrMS § 68 lg 4 järgi suunavate küsimuste esitamise lubamiseks ja on ebaselge, miks on seadusega lubatud tunnistaja ülekuulamise suunavate küsimuste küsimine.

Lisaks on KrMS § 288¹ lg 2 kohaselt suunavate küsimuste küsimine seotud ülekuulamise latusama kulgemise eesmärgi ja kohtu antud loaga, siiski kohtueelses menetluses seda eeldust ei nõuta. See tähendab, et tunnistaja ülekuulamise kohtueelses menetluses ei kontrollita suunavate küsimuste vajalikkust ning nende kasutamine on ülekuulaja isiklik otsus.

KrMS § 288¹ lg 1 p 4 kohaselt on lapsealiselt ülekuulamise suunavate küsimuste küsimine seotud ainult sellega, et vanuse tõttu on lapsel raske mõista mittede suunavaid küsimusi. Ka see hinnang on ülekuulaja enda subjektiivne otsus, mis tähendab, et tegelikult on suunavate küsimuste kasutamine kohtueelses menetluses kontrollimatu ning sõltub täiesti ülekuulaja suvast. Selline liigne vabadus ei ole menetluse huvides ning aitab kaasa sellele, et ülekuulajad kasutavad küsimusi, millega nad enda praktikas on lapselt vajaliku informatsiooni kergesti kätte saanud ja sellest tulenevalt võib eeldada, et suuremas osas kasutatakse suunavaid küsimusi. Siiski ei ole mõistlik siduda kohtueelses menetluses esitatavad küsimused kohtu loaga, kuid on selge, et mingisugune kontroll nende küsimuste üle on vajalik.

Ülekuulajad peaksid arvestama lapse vanuse ja suhtlemisoskusega, et vältida lapse vastuste valesti tõlgendamist, ning toetuma võimalikult palju vabameenutuse osale, sest see muudab ütlused täpseks ja informatiivsemaks, vähendades samal ajal ütluste sisulist rikkumist.¹⁶³ Nooremad lapsed annavad lühikesi ja vähemdetailseid vastuseid ja sellest tulenevalt on arusaadav, et ülekuulajad peavad kasutama rohkem suunamist, et mõista sündmuse toimumise

¹⁶¹ Kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse seletuskiri (viide 73), lk 15.

¹⁶² Kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse seletuskiri (viide 73), lk 40.

¹⁶³ M. E. Lamb, M. E. Garretson (viide 102), p 158.

asjaolusid.¹⁶⁴ Seejuures on leitud, et lapsed vastasid märkimisväärselt informatiivsemalt valikvastustega ja suunavatele küsimustele, kui üleskutsetele, julgustamisele või juhendavatele lausetele.¹⁶⁵ Siiski ei tähenda informatiivselt vastamine, et antud ütlused on usaldusväärsed. Lapse ütluste usaldusväärsuse hindamisel on oluline, et last ei oleks ütluste andmisel ülekuulaja poolt suunatud valeütluste andmiseni. See tähendab, et ülekuulaja peab hindama, kui palju on laps suuteline iseseisvalt rääkima ning sellest järeldama, mis mahus on vaja last ülekuulamisel suunata. Nooremate laste mälu võib nõuannete ja abistamisega märgatavalt parandada, kuid kui kasutatud vahendid muutuvad liiga fokusseerituks või spetsiifiliseks, võivad need ületada suunavate küsimuste eetilise piiri, muutes küsitavaks lapse ütluste usaldusväärsuse.¹⁶⁶ Ülekuulaja ülesandeks on aidata tunnistajal pääseda ligi informatsioonile, mida isikul on raske meenutada, kuid seda tuleb teha valemälestuste või ebatäpsusi põhjustamata.¹⁶⁷

Lapsed tunnevad sotsiaalset pinget ning soovivad vastata küsimustele nii, et need oleksid kooskõlas sellega, mis infot ülekuulaja enda küsimustega otsib ning selle asemel, et jääda selle juurde, mida laps ise teab, muudavad lapsed enda vastust vastavalt ülekuulaja mõjutamisele.¹⁶⁸ See tähendab, et tuleb kasutada küsimusi, mis on suunatud mälestuste vallandamiseks ning vältida samal ajal laste ütluste sisulist mõjutamist. Samas on suunavate küsimuste täielik vältimine praktikas keeruline, kuna laps ei pruugi üldsegi aru saada, miks ta ülekuulamisele on kutsutud ja see tähendab, et aja kokkuhoiu tõttu peab menetleja last juba alguses suunama tähtsust omava teema juurde.¹⁶⁹ Lisaks on leitud, et lastelt lisadetailide saamiseks on vajalik struktureerida sündmuste meenutamist fokusseeritud küsimustega.¹⁷⁰ Sellest tulenevalt võib suunavate küsimuste kasutamine olla menetleja jaoks vältimatu, kuid igas ülekuulamise staadiumis tuleb jälgida suunavate küsimuste võimalikku mõju lapse ütlustele ja seda võimalusel vähendada.

¹⁶⁴ M. E. Lamb, K. J. Sternberg, P. W. Esplin (viide 36), p 1594.

¹⁶⁵ M. E. Lamb, K. J. Sternberg, P. W. Esplin (viide 36), p 1590.

¹⁶⁶ J. E. B. Myers, K. J. Saywitz, G. S. Goodman (viide 29), p 11.

¹⁶⁷ M. Schollum. Investigative interviewing: The Literature. Wellington: Office of the Commissioner of Police 2005, p 32.

¹⁶⁸ M. Bruck. S. J. Ceci. H. Hembrooke (viide 90), p 523.

¹⁶⁹ E. Ernberg. I. Tidefors. S. Landström (viide 55), p 26.

¹⁷⁰ The Law Commission (viide 24), p 40-42.

Mida noorem on laps, seda rohkem on ta valmis nõustuma mittekogetud sündmusega ja andma valeütlusi.¹⁷¹ Uuriti laste vastuvõtlikust suunavatele küsimustele ning selle käigus tunnistas ¾ lastest, et neile oli tehtud ninaoperatsioon, mille sarnast keegi neist tegelikult kogenud ei olnud. Seejuures osad lapsed tunnistasid lihtsalt, et neile on selline operatsioon tehtud, samas kui osad esitasid iseseisvalt detaile protseduuri kohta.¹⁷² See näitab kui tugevalt mõjutab küsimuste stiil lapse ütluste sisu. Menetleja peab oskama last küsitleda, sest kuigi lapsed vaba jutustuse käigus enamasti valeinformatsiooni ei anna, siis tulenevalt menetleja suunavatest küsimustest võib see muutuda.

On vajalik, et ülekuulajad mõistaksid, milline on selline suunav küsimus, millest tuleks hoiduda. Suunavuse astme järgi oleks võimalik küsimused jagada järgmiselt: avatud küsimused → fokuseeritud küsimused → spetsiifilised küsimused → suunavad küsimused. Seejuures avatud küsimused ergutavad last rääkima, näiteks „Kas sa räägiksid mulle sellest?“. Fokuseeritud küsimused suunavad lapse tähelepanu kindlale teemale, kohale või ajale, kuid ei anna ise selle kohta infot, näiteks „Mis päeval see juhtus?“. Spetsiifilised küsimused järgnevad avatud või fokuseeritud küsimusele ja nende eesmärgiks on lapselt juba öeldu kohta rohkem detaile saada. Spetsiifilised küsimused sisaldavad endas ohtu ütluste mõjutamiseks, kuid selle mõjutamise ohtlikus sõltub kontekstist ja sellest, kas laps on juba ise rääkinud objektist, mille kohta spetsiifiline küsimus esitatakse. Näiteks kui laps on öelnud, et isik kandis nokamütsi, siis küsimus „Mis värvi see nokamüts oli?“ on ohutu fokuseeritud küsimus. Samas kui ohtlik fokuseeritud küsimus on „Mis värvi oli ta nokamüts?“ olukorras, kus laps ei ole nokamütsist rääkinud ja see suunab lapse arusaamale, et isikul kindlasti oli nokamüts. Suunavad küsimused vihjavad ülekuulatavale, et küsija otsib kindlat informatsiooni. Näiteks „Te käisite seal kolm korda, kas on nii?“¹⁷³ Ülekuulaja peaks oskama eristada küsimuste suunavuse astet, et vältida lapse ütluste sisulist mõjutamist.

Seejuures on tähtis, et ülekuulajad kipuvad küsima suunavaid küsimusi, kui neil on tunnistajast rohkem informatsiooni¹⁷⁴ ning see tähendab, et ülekuulaja on mõjutatud varem saadud informatsioonist ja suunab sellega lapse vastuseid, et saada kätte enda versiooni jaoks sobivat informatsiooni. Siiski ei ole tunnistaja suunamise abil saadud ütluseid võimalik kasutada kriminaalmenetluses usaldusväärsete ütlustena.

¹⁷¹ J. A. Quas jt (viide 39), p 249.

¹⁷² J. A. Quas jt (viide 39), p 263.

¹⁷³ J. E. B. Myers, K. J. Saywitz, G. S. Goodman (viide 29), p 15-16.

¹⁷⁴ K. Kask (viide 106), lk 4.

3.2.2. Teised suunavad tegurid

Teadlased on tuvastanud, et laste ütlusi mõjutavad suunavad küsimused ning vanusega kasvab võime suunavatele küsimustele vastu seista.¹⁷⁵ Siiski on suunav igasugune tegevus, kus ülekuulaja toon, maneer või keelekasutus viitavad, et oodatakse teatud vastust.¹⁷⁶ Isegi kui ülekuulajad valivad hoolega küsimusi, mida esitada, siis küsimuste esitamise viis ja mitteverbaalne suhtlus võivad ikkagi suunata last valeütlustele.¹⁷⁷

Suunavaks teguriks võib olla samade küsimuste kordamine, sest vanusest tulenevalt arvab laps, et kui küsimust korratakse, siis oli tema vastus vale ning ta peab leidma uue vastuse, millega täiskasvanu rahul oleks.¹⁷⁸ Siiski on leitud, et vanemaid lapsi mõjutab küsimuste kordamine rohkem, sest nad mõistavad paremini sotsiaalseid vestlusreegleid, millest tulenevalt oskavad nad eeldada, et küsimuse kordamine tähendab, et antud vastus oli vale ja vastust tuleb muuta.¹⁷⁹ Sellest tulenevalt võiks öelda, et küsimuste kordamise abil suunamise eest kaitstud pigem nooremad lapsed. Samas on katsete käigus on ka tuvastatud, et korratud küsimuste tõttu vastuste muutmine vähenes vanuse tõusuga.¹⁸⁰ Sellest tulenevalt ei ole vanuse ja küsimuste kordamise seos selge, kuid menetluse huvides tuleks igal juhul küsimuste kordamist vältida.

Siiski on selge, et mida rohkem küsimust korratakse, seda rohkem võimalusi on lapsel enda vastust muuta. Katses, kus uuriti korduvate küsimuste mõju lastele ja küsiti lastelt kaheksa küsimust ning kõiki küsimusi korrati viis korda. Küsimusi korrati erinevate intervallide tagant ning pooled küsimused olid varem katse käigus korraldatud sündmuse kohta ja pooled puudutasid informatsiooni, millele oli lapsel võimatu vastata. Leiti, et kui laps andis alguses õige vastuse, siis küsimuse kordamisel ta muutis enda vastust. Lisaks kui küsimust küsiti teist korda, siis õigete vastuste arv vähenes.¹⁸¹ See tähendab, et laps muutis enda vastuseid vastavalt ülekuulaja käitumisele ja see mõjutas negatiivselt tema ütluste originaalset sisu. See tähendab, et küsimuste kordamine kujutab suurt ohtu lapse ütluste usaldusväärsele.

¹⁷⁵ K. Finnilä jt (viide 15), p 36.

¹⁷⁶ C. Wilson. M. Powell (viide 26), p 59.

¹⁷⁷ L. J. Skinner, K. K. Berry (viide 160), p 403.

¹⁷⁸ N. Brackman jt (viide 31), p S273.

¹⁷⁹ K. Finnilä jt (viide 15), p 38.

¹⁸⁰ S. Krähenbühl, M. Blades, C. Eiser. The Effect of Repeated Questioning on Children's Accuracy and Consistency in Eyewitness Testimony. – Legal and Criminological Psychology. The British Psychological Society 2009/14, No 2, p 273.

¹⁸¹ S. Krähenbühl, M. Blades, C. Eiser (viide 180), p 273.

Lisaks selgus, et mida rohkem küsiti küsimusi, millele lapsel vastust ei olnud, seda tõenäolisemalt mõtles laps vastuse välja ning seda isegi siis kui ta ütles esimesel korral, et ei tea küsimusele vastust.¹⁸² Uuringus oli ka lapsi, kes panid küsimiste kordamist tähele ning tõid ülekuulamisele selle välja, kuid seejuures ei tuvastatud nende vastuste täpsuse või muutmise ulatuse erinevust võrreldes teiste lastega.¹⁸³ Sellest võib järeldada, et küsimuste kordamine tekitab lapsel tunde, et tema antud vastus on vale või et ta peab ülekuulaja meeleheaks küsimusele igal juhul vastuse leidma. See tähendab, et laps hakata erinevaid vastuseid pakkuma ning selline käitumine muudab lapse ütlused vastuoluliseks ning teeb temast ebausaldusväärse tunnistaja.

Ülekuulamisele muudab olukorra keeruliseks see, et ülekuulaja ei tea, millistele küsimustele vastamiseks lapsel on informatsiooni ja millistele mitte. Kui lapsel puudub üldse informatsioon küsimuse kohta, siis hakkab ta lihtsalt erinevaid variante pakkuma lootes, et mõni neist ülekuulajale sobib. Selline olukord muutub eriti ohtlikuks siis, kui ülekuulaja ei ole erapooletu. See tähendab, et ülekuulajal on mingisugune enda versioon, millele ta kinnitust otsib. Sellisel juhul tõlgendatakse lapse ütlusi ülekuulaja kallutatud raamides ja kui ülekuulajale ei sobi lapse vastused, siis neid vastuseid vaidlustatakse korduvate küsimustega, et suunata lapse ütlused ülekuulaja seisukohale vastavaks.¹⁸⁴ See tähendab, et ülekuulaja küsib sama asja kohta kuni saab vastuse, mis tema uurimisversiooniga kokku läheb, kuid nii saadud vastus ei ole enam usaldusväärne. Seejuures on oluline, et ülekuulaja ei pruugi nii käituda tahtlikult, lihtsalt on selge, et kui otsitakse kindlat vastust, siis selle õiguspärasuses ei kahelda.

Laste väärkohtlemine tekitab sageli emotsionaalseid reaktsioone ning ka ülekuulajatel on emotsioonid. Sellest tulenevalt on selge, et ka menetlejal võib tekkida kaitsereaktsioon, kui väärkoheldakse neid, kes ise ennast kaitsta ei saa või ei oska. Sellest tulenevalt on seksuaalselt väärkoheldud lapse ülekuulamisele ülekuulaja erapooletus sageli küsimuse all ning see tähendab, et küsimuste kordamine võib muuta lapse ütlused ebausaldusväärseks.

On selge, et tavaliselt tähendab täiskasvanuks olemine juba lapse jaoks autoriteeti ning ütluste andja vastutulelikkus ja tajutud autoriteet on seotud. On leitud, et lapsed lähevad

¹⁸² S. Krähenbühl, M. Blades, C. Eiser (viide 180), p 274.

¹⁸³ S. Krähenbühl, M. Blades, C. Eiser (viide 180), p 275.

¹⁸⁴ M. Bruck. S. J. Ceci. H. Hembrooke (viide 90), p 522.

tõenäolisemalt kaasa suunamisega, mis tuleneb autoriteetselt või hirmuäratavalt isikult.¹⁸⁵ Tegemist on isikuga, kelle ootustele laps tunneb, et ta vastama peab. Seejuures tuleb arvestada, et politseiametnik või kohtunik on lapse jaoks kindlasti autoriteetne isik. Lisaks on leitud, et laps tunnetab autoriteeti juba siis, kui tundmatu ülekuulaja omab kõnealuselt sündmusest mingisuguseid eelteadmisi.¹⁸⁶ See tähendab, et laps tunneb, et tema arusaam sündmustest on vale ja ta nõustub autoriteetse isiku arusaamaga. Sellest tulenevalt ei tohiks laps tajuda, et ülekuulaja teab rohkem sündmusest kui laps ise, sest muidu üritab laps oma vastustega arvata ära seda, mis ülekuulaja temalt ootab.¹⁸⁷ Vajalik on tekitada lapses tunne, et tema antud informatsioonis ei kahelda ja see informatsioon on vajalik ning temalt ei oodata mingisuguse ülekuulaja versiooni kinnitamist. Samuti on leitud, et lapsed tajuvad pigem meessoost isikute autoriteeti, kuid samas oli noorematel lastel on vastassoost ülekuulajaga ebamugavam ning nad olid seetõttu valmis ülekuulaja suunamisega kergemini kaasa minema.¹⁸⁸

Lisaks võib suunavaks tehnikaks pidada ka seda, kui lapsel palutakse vastavat sündmust ette kujutada või visualiseerida. Selline tehnika eemaldab lapse jaoks tegelikkuse ning tema jaoks on tegemist hoopis mänguga.¹⁸⁹ Sellisel viisil saadud ütlusi ei ole võimalik pidada usaldusväärseks, sest ülekuulaja aitab ise kaasa lapse fantaseerimisele ja laps võib seetõttu tõe rääkimisest kõrvale kalduda. On tõestatud, et sellise ettekujutamise tulemusel võib tekkida olukord, kus laps ei tee enam vahet tegelikkusel ja ette kujutatud sündmusel.¹⁹⁰ Mänguasjade kasutamine on kasulik, et laps elaks ülekuulamise keskkonda sisse, kuid ülekuulamist ei tohi ajada segi mänguga.

Sarnasel põhjusel saab suunavaks pidada ka anatoomiliste nukkude kasutamist. Paljulubava tavana on leitud, et Eesti lapsedõbralikes küsitlusruumides on anatoomilised nukud, mida saab

¹⁸⁵ S. J. Ceci, M. Bruck (viide 34).

¹⁸⁶ S. J. Ceci, D. Ross, M. Togli. Age Differences in Suggestibility: Psycholegal Implications. – *Journal of Experimental Psychology* 1987.

¹⁸⁷ The Law Commission (viide 24), p 45.

¹⁸⁸ M. E. Lamb, M. E. Garretson (viide 102), p 167.

¹⁸⁹ K. Finnilä jt (viide 15), p 33

¹⁹⁰ S. J. Ceci, E. W. Loftus, M. Leichtman, M. Bruck. The Possible Role of Source Misattributions in the Creation of False Beliefs Among Preschoolers. – *International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis* 1994/62.

seksuaalse kuritervitamise juhtumite puhul riidesse panna ja riidest lahti võtta.¹⁹¹ Siiski on saadud väga erinevaid tulemusi anatoomiliste nukkude kasutamise kohta ja see tähendab, et tegemist ei ole usaldusväärse tõendiallikaga. Anatoomiliste nukkude eesmärgiks on suhtlemise hõlbustamine, kuid on leitud, et need soodustavad tegelikult laste puhul lugude väljamõtlemist.¹⁹² Selleks, et nukk aitaks lapsel sündmusi meenutada, peab laps mõistma, et tegemist on tema sümboolse kujutusega, kuid selline sümbolite mõistmine kujuneb alles 6-7 aastasel.¹⁹³ Kui 3-aastaselt lapsel paluti kasutada nukku endana, siis tema vastus oli, et ta ei ole nukk.¹⁹⁴ See tähendab, et nooremate laste puhul on anatoomilised nukud kasutatud.

Lisaks on leitud, et kuna lapsed on tavaliselt mänginud nukkudega, mille anatoomilised tunnused on sooneutraalsed, siis anatoomiliste nukkudega suunatakse laps arusaamani, et ülekuulaja soovib, et laps räägiks sootunnustest või seksuaalsetel teemadel.¹⁹⁵ Lisaks tuleb arvestada, et kõigil lastel on erinev kokkupuude ja seksuaalne teadlikkus, samuti võib lapse käitumist mõjutada perekondlik taust ja varasem kokkupuude anatoomiliste nukkudega.¹⁹⁶ See tähendab, et anatoomilise nuku abil saadud informatsioon ei ole usaldusväärseks allikaks lapse väärkohtlemise tõendamisel ning selle kasutamisega suunatakse lapse seksuaalsetele teemadele ning see võib menetlejat eksitada, sest ei ole tuvastatud lapse käitumist nukuga, mida võiks kindlasti pidada seksuaalse väärkohtlemise märgiks.

Suunava tehnikana on võimalik vaadelda ka surve kasutamist. Näiteks selgitades lapsele, et tema sõbrad on juba ütlnud andnud ning ta peaks sama tegema või öeldes, et tal hakkab kergem, kui ära räägib. Uuringus selgus, et laps muutis enda vastust, kui öeldi, et ta sõbrad on sellist väidet kinnitanud.¹⁹⁷ Sellest tulenevalt läheb laps kaasa pigem grupi valeütlustega, kui jääb enda seisukohale kindlaks. Samuti võib lapse ütlnud ülekuulamise mõjutada kiitus, tunnustus või muu tasu lubamine, et laps räägiks mingist sündmusest, kuid samas ka kriitika ja mittenoostumine lapse poolt öelduga või muul viisil väljendamine, et lapse ütlused ei ole

¹⁹¹ Euroopa Liidu Põhiõiguste amet. Lapsesõbralik õigusemõistmine- spetsialistide seisukohad ja kogemused. Kokkuvõte. Euroopa Liidu Väljaannete talitus 2015. – <http://www.digar.ee/arhiiv/nlib-digar:257252> (23.04.2017).

¹⁹² L. J. Skinner, K. K. Berry (viide 160), p 417.

¹⁹³ C. Wilson, M. Powell (viide 26), p 33.

¹⁹⁴ G. S. Goodman, C. Aman. Children's Use of Anatomically Detailed Dolls to Recount an Event. – Child Development 1990/61 No 6, p 1868.

¹⁹⁵ D. S. Everstine, L. Everstine. Sexual trauma in children and adolescents: Dynamics and treatment. New York: Brunner/Mazel 1989.

¹⁹⁶ L. J. Skinner, K. K. Berry (viide 160), p 413.

¹⁹⁷ M. Bruck. S. J. Ceci. H. Hembrooke (viide 90), p 546.

vastuvõetavad.¹⁹⁸ Uuringu tulemusel leiti, et lapse vastuvõtlikkus suunamisele on mõjutatud nii tema enda eripärasest mõjutatavusest kui ka välistest teguritest.

On selgunud, et kasutades erinevaid suunavaid tehnikaid koos, andsid lapsed peaaegu viis korda rohkem suunatud vastuseid kui lapsed, kes olid eelnevalt määratletud kui mõjutatavad. Uuriti 4-5 aastaste ja 7-8 aastaste laste mõjutatavust. Tuvastati, et kõrge suunava tasemega ülekuulamise puhul teevad lapsed valeavaldusi seksuaalse väärkohtlemise kohta juba ühe lühikese intervjuuga ning kui kasutatud on erinevaid suunavaid tehnikaid koos, siis laps hakkab välja mõeldud sündmusest rääkima nagu päriselt toimunud.¹⁹⁹ Siiski kasutavad ülekuulajad suunavaid tehnikaid, sest arvavad, et need aitavad hirmul ja häbeneval isikul avaldada detaile enda väärkohtlemisest, kuid on selge, et ülekuulaja käitumisel ja ülekuulamistehnika valikul on ütlustele oluline mõju ning see tähendab, et usaldusväarsuse hindamisel tuleb analüüsida ka võimalust, et lapse ütlused on talle menetluse käigus sisendatud.

3.2.3. Suunavate tegurite mõju vähendamine

Lahendis 3-1-1-104-16 on Riigikohus selgitanud, et ei ole välistatud olukord, kus alla neljateistaastane kannatanu on mõjutatav teda ümbritsevatest, sh ka tema suhtes menetlustoiminguid tegevate isikute tegevusest. Kannatanu ütluste usaldusväarsuse hindamisel tuleb käsitleda kõiki asjaolusid, mis võivad avaldada mõju kannatanu mälupeeldile sündmusest või võivad viidata ütluste suunamisele teiste isikute poolt.²⁰⁰

On leitud, et suunavad küsimused ja tehnikad mõjutavad jäädavalt originaalset mälupeeldi.²⁰¹ Samas on arvamusi, et kui saadakse uut sündmustejärgset infot, siis mälestus põhisündmusest jääb puutumata, aga luuakse uus alternatiivne mälestus, mis võistleb originaalse mälestusega ja võib muuta selle kättesaamatuks.²⁰² On ka leitud, et muutused, mis lapsed enda ütlustesse teevad tekivad sotsiaalse olukorra ja vastutulelikkuse tõttu ning originaalne mälestus jääb

¹⁹⁸ K. Finnilä jt (viide 15), p 33.

¹⁹⁹ K. Finnilä jt (viide 15), p 47-48.

²⁰⁰ RKKKo 3-1-1-104-16, p 15.

²⁰¹ D. A. Poole, D. S. Lindsay. Children's Eyewitness Reports After Exposure to Misinformation from Parents. – Journal of Experimental Psychology 2001/7, No 1.

²⁰² D. A. Bekerian, J. M. Bowers. Eyewitness Testimony: Were We Misled? – Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition 1983/9, No 1.

puutumata ning võistlevat mälestust ei eksisteeri. See tähendab, et kui last kuulab järgmine kord neutraalsete küsimustega üle teine ülekuulaja, siis peaks suunatud küsimuste mõju kadunud olema.²⁰³ Samas leiti, et suunatud tehnikatega saavutatud valeinformatsiooni rääkis laps edasi ka siis, kui ülekuulamine toimus käpiknuku või teise ülekuulaja poolt, siiski kasutati ka nendel ülekuulamistel suunavaid tehnikaid.²⁰⁴ See tähendab, et ei ole selge, kuidas suunavad tegurid lapse ütlusi pikemas perspektiivis mõjutavad, kuid on selge, et ütluste usaldusvääruse hindamisel tuleks arvestada ka võimalusega, et last on ütluste andmisel mõjutatud. Sellest tulenevalt peab ülekuulaja teadlikult vältima võimalust, et ülekuulamisega mõjutatakse lapse arusaamist tegelikkusest, sest suunavad küsimused ja tehnikad võivad lisaks valemälestustele tuua kaasa ka valesüüdistusi.

Praktikas võib tulla ette olukordi, kus lapse teatud suunamine on vajalik, aga sellisel juhul peab ülekuulaja tagama, et lapsega oleks loodud selline isiklik kontakt, et laps ei karda ülekuulajale vastanduda. Lapse vaimne toetamine ülekuulamise ajal vähendab autoriteedi rolli ning muudab tunnistaja avatumaks.²⁰⁵ Võib eeldada, et väärkoheldud laps on alati olukorras, kus ta vajab tuge rääkimisel. See tähendab, et lapse ülekuulamisel on väga oluline lapsega sideme loomine, soe suhtlus, sõbralikkus, naeratus ja isegi ülekuulaja kehaasend. Seejuures on uuring näidanud, et soe, toetav ja neutraalne suhtumine suurendab laste suutlikust suunavatele küsimustele vastu seista ja parandab suunavatele küsimustele vastamise täpsust.²⁰⁶ Lisaks selgus, et ülekuulajad, kes olid toetava suhtumisega said ülekuulatavalt rohkem informatsiooni, mis tundus ka täpsem.²⁰⁷

Siiski kaotab lapse julgustamine ja toetav suhtumine oma tähenduse, kui seda tehakse valikuliselt ja ainult vastuste puhul, mis käivad kokku ülekuulaja eeldustega sündmuste kohta. Ülekuulaja peaksid tähelepanelikult jälgima, et teatud sisuga vastuseid ei tasustataks ega karistataks. Ülekuulaja peaks jääma vastuste puhul neutraalseks, sest sellega piirab ta lapse ütluste suunamist. Valemälestused tekivad siis, kui isikul on sotsiaalne surve mäletada ja mälestuste taastamist julgustatakse ning seejuures ei pöörata tähelepanu reaalsuse

²⁰³ C.M. Roebbers, S. Schwarz, R. Neumann. Social Influence and Children's Event Recall and Suggestibility. – *European Journal of Developmental Psychology* 2005/2, No 1.

²⁰⁴ M. Bruck. S. J. Ceci. H. Hembrooke (viide 90), p 522.

²⁰⁵ S. L. Davis, B. L. Bottoms. Effects of Social Support on Children's Eyewitness Report: A Test of the Underlying Mechanism. – *Law and Human Behavior* 2002/26, No 2.

²⁰⁶ C. A. Carter, B. L. Bottoms, M. Levine (viide 62), p 350.

²⁰⁷ G. M. Davies, H. L. Westcott, N. Horan. The impact of questioning style on the content of investigative interviews with suspected child abuse victims. – *Psychology, Crime and Law* 2000/6, Issue 2.

kontrollile.²⁰⁸ Sellest tulenevalt on selge, et kuigi ülekuulamisel on vajalik luua lapsega usaldav side, siis ülekuulajad peavad kontrollima enda toetavat suhtumist ja lapse julgustamist.

Ülekuulajatel on soovitatud arvestada lapse vanuse ja suhtlemisoskusega, et vältida lapse vastuste valesti tõlgendamist ning lisaks tuleks toetuda võimalikult palju vabale meenutuse osale, sest see muudab ütlused täpseks ja informatiivsemaks, vähendades samal ajal ütluste rikkumise võimalust.²⁰⁹ Siiski kui suunav küsimus on vältimatult vajalik, siis tuleb seda kasutada, kuid seejärel tuleb saadud informatsiooni abil edasi minna avatud küsimustega.²¹⁰ See tähendab, et suunavate küsimuste mõju on võimalik ülekuulamisel vähendada, kui pärast suunava küsimuse küsimist lasta lapsel suunatud teemast avatud küsimustega edasi rääkida. Lisaks tuleks lasta selgitada suunava küsimusega saadud vastuse olemust. Nii on võimalik kontrollida suunava küsimusega saadud informatsiooni tõeväärtust.

Lapse ütluste usaldusväärsus sõltub ülekuulaja küsimustest ja ülekuulaja peab küsimuste küsimisel lähtuma eesmärgist, et lapse ütlused oleksid usaldusväärsed. Praktikas võib tulla ette olukordi, kus küsimust peab kordama, kuid lapse ütluste suunamise vältimiseks tuleb küsimusi korrates lapsele selgitada, miks samu küsimusi uuesti küsitakse.²¹¹ Lapsele tuleb öelda põhjus ja seda tuleb teha arusaadavalt, et laps ei arvaks, et küsimuse uuesti küsimisel peab ta enda vastust muutma. Samuti saab vältida küsimuste kordamise mõju esinemist, kui küsimus ümber sõnastada seda laiendades. Näiteks öeldes lapsele, et sa ütlesid, et käisite poes, räägi mulle sellest rohkem. Sellisel juhul välditakse küsimuse otsest kordamist, kuid reageeritakse vastavalt lapse öeldule ning ülekuulaja saab lapselt rohkem informatsiooni vajaliku teema kohta ning hinnata vastust, kuid samal ajal ei tunne laps, et ülekuulaja kahtleks tema vastuse õigsuses. Pigem väljendab see ülekuulaja huvi selle vastu, mis lapsel öelda on. Sellest tulenevalt ei mõjuks küsimuste kordamine lapse ütlustele negatiivselt.

Justiitsministeeriumi poolt välja antud „Laste küsitlemise käsiraamat” toob lapse küsitlemise tehnikana välja kognitiivse intervjuu, NICHD küsitlemismeetodi ja NICHD küsitlemismeetodi revideeritud versiooni.²¹² Tegemist on tehnikatega, mis on välja mõeldud, et saada vabas meenutuses võimalikult palju õiget informatsiooni. Need on välja töötatud

²⁰⁸ The Law Commission (viide 24), p 61.

²⁰⁹ M. E. Lamb, M. E. Garretson (viide 102).

²¹⁰ C. Wilson, M. Powell (viide 26), p 59.

²¹¹ The Law Commission (viide 24), p 45.

²¹² A. Liivamägi-Hitrov, K. Kask (viide 13).

arvestades lapse ealiste iseärasuste ja võimetega ning uuringud on näidanud, et struktureeritud ülekuulamiste kasutamisel küsiti rohkem avatud küsimusi ja nende abil saadi rohkem ja kvaliteetsemat informatsiooni.²¹³ Siiski on leitud, et ülekuulajad ei kasuta praktikas struktureeritud ülekuulamiste juhiseid.²¹⁴ Ka Eestis on selgunud, et ülekuulajad võivad erinevaid tehnikaid teada, kuid ei kasuta neid praktikas, sest ei usu, et need tulemusi annavad.²¹⁵ Menetlejate teadmised suurenevad, kuid nende küsitlemisstrateegia jääb samaks.²¹⁶ Seejuures on prokuratuur on sätestanud alaealise kannatanu ja tunnistaja jaoks eraldi ülekuulamise protokollid,²¹⁷ kuid need ei sea ülekuulajale alaealise sisuliseks ülekuulamiseks struktuuri, mida tuleks jälgida. Sellest tulenevalt saavad ülekuulajad tegelikult ise valida, mis võtteid nad laste ülekuulamisel kasutavad ja võib eeldada, et jäädakse vahendite juurde, mis minevikus on tulemusi andnud. Suunavate küsimuste ja tehnikate abil saab ülekuulaja kiiresti kätte informatsiooni, mida ta ülekuulamisele otsima läks, kuid saadud informatsioon ei ole usaldusväärne. See tähendab, et mõistlik lahendus oleks prokuratuuri sätestatud alaealiste kannatanu ja tunnistaja protokollidesse luua mingisugune küsitlemise struktuur, mis keskenduks avatud küsimuste abil teabe jõudmiseni ja aitaks sellest tulenevalt vähendada suunavate küsimuste ja tehnikate mõju.

Riigikohus on otsuses 3-1-1-104-16 selgitanud, et menetleja tegevus ülekuulamisel ja ülekuulamise käik on menetluslikud asjaolud, mille tõendamisel on võimalik kasutada ka kohtueelses menetluses koostatud ülekuulamisprotokollid. Protokollid avaldamine ei ole sellisel juhul kantud aga eesmärgist tuvastada tõendamiseseme asjaolusid KrMS § 62 tähenduses, vaid on suunatud kriminaalmenetluse asjaolude tõendamisele.²¹⁸ See tähendab, et kuigi ülekuulaja tegevus ei ole kriminaalmenetluses tõendamiseseme, siis on see oluline tõend kriminaalmenetluse asjaolude puhul, mille pinnalt on võimalik kontrollida lapsest kannatanu ütluste usaldusväärsust. Seejuures on oluline, et KrMS § 70 lg 3 sätestab võimaluse kasutada lapse ülekuulamise videosalvestist kohtus tõendina ning seda võimalust kasutatakse praktikas just lapse väärkohtlemise juhtumite puhul. See tähendab, et lapskannatanut kohtus sageli

²¹³ Y. Orbach jt. Assessing the Value of Structured Protocols for Forensic Interviews of Alleged Child Abuse Victims. – Child Abuse & Neglect 2000/24, No 6.

²¹⁴ A. Warren jt. It Sounds Good in Theory, But...: Do Investigative Interviewers Follow Guidelines Based on Memory Research? – Child Maltreatment 1996/1, No 3.

²¹⁵ K. Kask. I use what I use: Estonian investigators' knowledge of investigative interviewing. Juridica International 2012/19.

²¹⁶ M. E. Lamb, K. J. Sternberg, P.W. Esplin (viide 36), p 1587.

²¹⁷ Kohtueelsemenetluse protokollide failid.- <http://www2.rik.ee/files/kohtueelsemenetluse/Protokollid/> (09.04.2017).

²¹⁸ RKKKo 3-1-1-104-16, p 16.

enam ei küsitleta ning sellest tulenevalt on tõendina kasutatava videosalvestise kvaliteet väga oluline, sest võimaldab ülekuulaja tegevust väga täpselt jälgida. See tähendab, et lisaks ülekuulamisprotokollile saab ülekuulaja tegevust tõendada ka videosalvestise abil, sest videosalvestis kajastab lisaks lapse ütlustele ka ülekuulaja käitumist ülekuulamisel ning sellest tulenevalt on võimalik kohtus kontrollida ülekuulaja küsimuste stiil ja suunamisastet ning selle abil kontrollida lapse ütluste usaldusväärsust.

Siiski tuleb arvestada, et kohtunik ei ole selline ekspert, kes oskaks ainult enda elukogemustele tuginedes hinnata, kuidas on suunamine mõjutanud lapse ütlusi. On selge, et tegemist on keeruliste mitteõigusliku eriteadmistega ning vaja oleks ekspertarvamust. Kohtunik on erapooletu kohtumõistja ning temalt ei saa eeldada eriteadmisi, mida oleks vaja, et mõista suunavate küsimuste mõju lapsele. Sellest tulenevalt oleks lapskannatanu ütluste usaldusväärsuse tagamiseks vajalik ekspertarvamus ülekuulaja tegevuse kohta. Ekspert hindaks videosalvestise põhjal hinnata ülekuulamise käiku ja selle võimalikku mõju lapse ütluste usaldusväärsusele. Kuna KrMS § 61 lg 1 sätestab, et ühelgi tõendil ei ole kindlaksmääratud jõudu, siis sellise ekspertarvamuse abil saab kohtunik mingisuguse seletuse ülekuulamisel toimunu kohta ning aluse, mille abil enda otsust põhjendada. Lisaks annab selline ekspertarvamus kaitsjale võimaluse tugineda võimalikule ebaprofessionaalsele käitumisele ja seda ka kohtule tõendada.

Selline ekspertiis oleks uuringutele tuginev ekspertarvamus, kuid kuna otstarbeks on menetluses toimunud asjaolude selgitamine, siis võib arvata, et kohtueelses menetluses vastavaks ekspertiisiks vajadust ei nähta. See tähendab, et vastava ekspertiisi tegemine sõltuks kohtuniku hinnangust selle vajadusele ja kaitsja peaks sellele kohtu tähelepanu pöörama. Isegi kui sellise ekspertiisi tegemine oleks ebamõislik või, siis tuleks kaitsjal kindlasti esitada taotlus asjatundja ülekuulamiseks. See asjatundja peaks omama eriteadmisi lapse psühholoogia kohta ning tema ütluste abil oleks võimalik kohtule tõendada ülekuulamisel toimunud suunamise võimalikku mõju lapsele. Lisaks teeks kohtus sellise hinnangu andmine ülekuulajatele selgeks, kui oluline on nende küsitlemistehnika ning sellest tulenevalt väheneb eelduslikult suunava käitumise esinemine.

Samuti võib KrMS § 66 lg 2 kohaselt uurimisasutuse ametnik, prokurör või kohtunik, kelle menetluses kriminaalasi on olnud, olla kohtumenetluses tunnistajaks tõendi usaldusväärsuse kontrollimiseks. Riigikohus on lahendis 3-1-1-47-08 leidnud, et kriminaalasia uurimisel võivad tõstetuda selle uurimise käiku puudutavad küsimused ja selliste – mitte kriminaalmenetluse

eset, vaid kriminaalasja uurimise käiku puudutavate küsimuste tõusetumisel võib tekkida vajadus kuulata nende asjaolude osas üle ka menetleja. Kokkuleppeliselt nimetatakse kriminaalasja uurimise käiku puudutavate asjaolude osas asetleidvat menetleja ülekuulamist tunnistaja ülekuulamiseks, kuigi selle isiku ütlused ei kajasta tõendamiseseme asjaolusid KrMS § 62 mõttes.²¹⁹ Seadus annab võimaluse menetlejate tegevust kontrollida ning küsida nendelt endalt seletusi ülekuulamise kohta. Laste ülekuulamiste puhul tähendab see, et ülekuulaja peab enda tegevuse eest vastust andma ning kaitsjal on võimalik kohtu tähelepanu juhtida ülekuulaja tegevuse puudujääkidele. Teisest küljest annab see ülekuulajale võimaluse põhjendada enda käitumist ja tehnika valikut. Sellest tulenevalt on tegemist hea võimalusega, kuidas tagada kontroll suunavate küsimuste ja tehnikate üle.

3.3. Ütluste detailsuse ja mahu tähtsus

Riigikohus on lahendis 3-1-1-89-12 selgitanud, et tunnistaja ütluste usaldusväärsust kinnitab see, kui ta suudab üksikasjalikult osutada näiteks aset leidnud kohtumiste asjaoludele; suudab reprodutseerida detailirohkelt aset leidnud vestlusi. Samuti, kui ta ei kajasta mitte üksnes vestluste ning asjaolude põhisisu, vaid ka nn kaasuvaid detaile, mis ei olegi kuriteoga iseenesest seotud, sest tavapäraselt ei suuda valeütlusi andev isik enda väiteid selliste detailidega varustada.²²⁰

On leitud, et laste puhul sisaldavad valeütlused rohkem detaile ja spontaanseid lausungeid kui tegelike sündmuste ümberjutustused. Samuti olid valeütlused selgema ülesehitusega ja ajaliselt määratletumad ning üksikasjalikumad. Siiski sisaldasid valeütlused rohkem ebatõenäolisi ja ulmelisi üksikasju, kuid neid esines ka tegelike sündmuste kirjeldamisel.²²¹ Ulmeliseks üksikasjaks on näiteks see, et laps nägi Eestis pargis ahvi. See tähendab, et lapse kujutlusvõime on elav ning sündmuste väljamõtlemisel on lapse jutt terviklikum, kui sündmusi tegelikult meenutades. Siiski tähendab see, et lapse valeütlused võivad tunda eluliselt usutavamad. Sellest tulenevalt ei saa tervet lapse ütluste usaldusväärsust hinnata ainult detailide pinnalt. Siiski on selge, et ulmelised detailid satuvad lapse ütlustesse eelkõige siis, kui laps peab andma ütlusi asjaolude kohta, millest tal informatsiooni ei ole, sest siis

²¹⁹ RKKKo 3-1-1-47-08, p 10.

²²⁰ RKKKo 3-1-1-89-12, p 14.

²²¹ M. Bruck. S. J. Ceci. H. Hembrooke (viide 90), p 546.

hakkab tööle lapse ettekujutusvõime. Selliste ulmeliste detailide vältimine on kriminaalmenetluses oluline, kuna ütluste usaldusväärsuse puhul hinnatakse ka lapse fantaseerimiskalduvust. Sellest tulenevalt ei tohiks menetleja ütluste usaldusväärsuse tagamiseks nõuda lapselt detaile, mis talle ei meenu.

See tähendab, et lapsed ei suuda enda vanuselistest eripäradest tulenevalt anda detailseid ütlusi, sest sündmuste meenutamine on neile keerulisem protsess ning sellest tulenevalt ei tohiks laste ütluste usaldusväärsuse hindamisel rõhuda detailidele. See tähendab, et laste puhul ei ole detailirohkus usaldusväärsuse hindamisel kriteeriumiks ning seda ei tohiks kohtumenetluses nõuda. Lapselt detailide saamiseks tuleb menetlejal enamasti küsida suunavaid küsimusi ning suunavate küsimuste küsimine seab ohtu lapse ütluste usaldusväärsuse. Samuti on selgunud, et kui lapsed mõistavad väärkohtlemise tähendust, siis väheneb informatsiooni hulk, mida nad on valmis avaldama.²²² See tähendab, et vanemad lapsed, kes mõistavad paremini sotsiaalseid norme ja saavad sellest tulenevalt toimunust aru, ei soovi väärkohtlemisest rääkida. Menetlejal on nendelt raskem informatsiooni saada ning see ei sisalda detaile, sest lapsel on piinlik ja ebamugav juhtunust rääkida. Sellest tulenevalt ei ole asjakohane hinnata ütluste usaldusväärsust tulenevalt jagatud detailidest.

Riigikohus on otsuses 3-1-1-45-07 leidnud, et tõendi usaldusväärsuse hindamisel ei saa iseenesest kriteeriumiks olla see, kuivõrd napp või mahukas on tõend, sest kohus on tõendite hindamisel vaba ning hindab tõendeid kogumis ja oma siseveendumuse kohaselt. Kuriteo asjaolud peavad olema määratletud sellise täpsusega, et süüdistataval oleks võimalus aru saada, millist konkreetset tegu talle ette heidetakse ning esitada soovi korral omalt poolt põhjendusi, miks ta seda tegu toime panna ei saanud.²²³ Sellest tulenevalt ei ole vaja nõuda lapselt suures mahus ütlusi, sest see ei ole ütluste usaldusväärsuse hindamisel oluline ja võimaldab lapse mälu eripäradega arvestada. Ülekuulajal ei tea, kui palju laps tegelikult meenutada suudab ja vähese informatsiooni puhul hakkab ülekuulaja küsima tavaliselt suunavaid küsimusi, et last aidata, kuid siis võib laps ülekuulaja meeleheaks lisada ütlustele teavet, mis tegelikult tõene ei ole. See tähendab, et lapselt saadud informatsiooni maht ei määra ütluste usaldusväärsust ning sellest tulenevalt ei tohiks lisateabe saamiseks ohustada ütluste kvaliteeti ja tõepärasust. Mida noorem laps, seda vähem informatsiooni on ta võimeline meenutama ning sellest tulenevalt ei tohiks ülekuulaja rõhuda ütluste mahule, kui laps ei suuda rohkem informatsiooni anda.

²²² M. E. Lamb, K. J. Sternberg, P.W.Esplin (viide 36), p 1594.

²²³ RKKKo 3-1-1-45-07, p 10.

3.4. Usaldusväarsuse kontroll

3.4.1. Vastuolud ütlustes ja nende kõrvaldamine

Vasturääkivaid ütlusi ei saa pidada usaldusväärseks, kuid tuleb arvestada, et laps ei suuda anda igale ülekuulajale igal ajal järjepidevalt ütlusi ning teatud vastuolude tekkimine on võib olla vältimatu. Siiski tuleb ütluste tõendina kasutamiseks vastuolud kõrvaldada, sest nii on võimalik kontrollida ütluste usaldusväarsust.

Uuringu tulemusel leiti, et väärkoheldud laste ütlused ei olnud nii järjepidevalt esitatud, kui nende laste ütlused, keda treeniti väärkohtlemise kohta valeütlusi andma.²²⁴ See tähendab, et teatud vastuolud erineval ajal antud ütlustes ei pruugi alati tähendada, et tegemist on ebausaldusväärse tunnistajaga.²²⁵ Vastuolu võib olla põhjustatud sellest, kui mugavalt laps ennast ülekuulajaga tunneb, lapse arengulisest eripärast või lihtsalt lapse võimest sellel hetkel vajalikku informatsiooni meenutada.²²⁶ Sellest tulenevalt tuleb lapse ülekuulamisel arvestada teatud vastuolude esinemisega. Samuti on leitud, et lapsed, keda on pikemat aega väärkoheldud ei suuda siduda toimunud kindlate episoodidega.²²⁷ Sellest tulenevalt võib edastatud informatsioon olla segane ja lünklik. Lapse keelekasutust ja sellest tulenevaid eripärasid on autor kirjeldanud alapeatükis 1.2.3.

Riigikohtus leidis lahendis 3-1-1-31-12, et isikulise tõendiallika ütlustele ei saa tugineda valikuliselt, vaid peab andma hinnangu tõendiallika usaldusväarsusele tervikuna²²⁸ ning Riigikohtu otsusest 3-1-1-26-13 tuleneb, et olukorras, kus on tunnistaja on andnud diametraalselt erinevaid ütlusi ja pole suudetud erinevuse põhjust kohtule arusaadavalt selgitada, ei saa kohus tema ütlustele tugineda valikuliselt, vaid need tuleb tõendikogumist tervikuna kõrvale jätta. Selline piirang tähendaks, et olukorras, kus lapse ütlusi ei ole võimalik

²²⁴ J. A. Quas. Consistency and Accuracy of Children's True Versus Untrue Reports of Being Touched. –Address at the American Psychology Law Society Symposium 1996.

²²⁵ R. Bull, T. Valentine, T. Williamson. Handbook of Psychology of Investigative Interviewing. Current Developments and Future Directions. John Wiley & Sons Ltd 2009, p 132.

²²⁶ J. E. B. Myers, K. J. Saywitz, G. S. Goodman (viide 29), p 20.

²²⁷ J. E. B. Myers, K. J. Saywitz, G. S. Goodman (viide 29), p 57.

²²⁸ RKKKo 3-1-1-31-12, p 9.

kontrollida ja vastuolusid kõrvaldada, tuleks need lihtsalt kõrvale jätta, sest sellisel juhul on võimatu anda ütluste usaldusväärsusele tervikuna hinnangut.

Riigikohtu lahend 3-1-1-131-13 muutis seda seisukohta ning selgitas, et kui osa isiku antud ütlustest on diametraalses vastuolus kohtueelse uurimisel antud ütlustega ja isik ei ole suutnud erinevuste põhjust kohtule arusaadavalt selgitada, tuleb ütlused tõendikogumist välja jätta üksnes osas, milles esinevad diametraalsed vastuolud. Samas ütluste osa, milles vastuolud puuduvad, tuleb kohtul hinnata kogumis teiste tõenditega oma siseveendumuse kohaselt.²²⁹ Varasem praktika oli Riigikohtu hinnangul liiga jäik, kuid on selge, et kõiki laste ütluste vastuoludega seotud probleeme see ei lahenda. On tõenäoline, et lapsed ei avalda enda väärkohtlemist esimesel ülekuulamisel ning vajavad aega, et ülekuulajaga usalduslik kontakt luua.²³⁰ Sellest tulenevalt esineb diameetriline vastuolu juba siis, kui laps on esimesel ülekuulamisel väärkohtlemist eitanud. Kohtupraktika ei luba kohtunikul valida, millist ülekuulamist usaldada ja millist mitte ning kui vastolusid ei ole võimalik kõrvaldada, siis tuleb need ütlused kõrvale jätta, sest kohtuotsuse rajamine ebausaldusväärse tunnistaja ütlustele on käsitatav kriminaalmenetlusõiguse olulise rikkumisena KrMS § 339 lg 2 mõttes, mis toob endaga kaasa kohtuotsuse tühistamise, sest see võis kaasa tuua ebaseadusliku ja põhjendamata kohtuotsuse.²³¹

Kui isiku ütlused on vasturääkivad, siis tuleb tõendi üle otsustamisel pöörata tähelepanu ütluste usaldusväärsuse kontrollile. Riigikohus on lahendis 3-1-1-75-15 selgitanud, et ekspertiisi käigus antud lapse selgitused sündmuse kohta ei ole kasutatavad iseseisva tõendina, s.o kannatanu ütlusena sündmuse kohta, kuid välistatud ei ole eksperdile antud selgituste kasutamine kannatanu ütluste usaldusväärsuse kontrollimisel.²³² See tähendab, et vastuolud lapse antud ütlustes võivad tuleneda ka ekspertiisiaktist. Siiski on autor selgitanud alapeatükis 2.1, et korduvalt ja erinevatele isikutele ütluste andmine suurendab tõenäosust, et lapse ütlustes tekivad vastuolud. Lapse avanemine ja väärkohtlemisest rääkimine on seotud ülekuulaja isiku ja küsitlemisstiiliga ning sellest tulenevalt võib juhtuda, et laps suudab väärkohtlemisest rääkida ülekuulamisel, kuid eksperdiga ei tunne ta ennast nii turvaliselt või vastupidi. See tähendab, et vastuolude tekkimine on lapstunnistajatega menetlustes väga tõenäoline. Seejuures on Riigikohus lahendis 3-1-1-100-15 selgitanud, et küsimus isikulise

²²⁹ RKKKo 3-1-1-131-13, p 12.

²³⁰ J. E. B. Myers, K. J. Saywitz, G. S. Goodman (viide 29), p 20.

²³¹ RKKKo 3-1-1-113-06, p 16.

²³² RKKKo 3-1-1-75-15, p 12.

tõendiallika usaldusväärsusest tõusetub kahtlemata siis, kui isik on andnud ajas omavahel lahknevaid ütlusi.²³³ See tähendab, et lapse kui tõendiallika usaldusväärsus satub vastuoludest tulenevalt tihti küsimuse alla ning see tähendab, et nende vastuolde kõrvaldamiseks peab olema reaalne võimalus.

Tõendi usaldusväärseks tunnistamine tähendab, et kohtul on veendumus, et see tõend kajastab uuritava kuriteo tunnust ja et seda kajastust on võimalik kriminaalmenetluses ka taasesitada.²³⁴ KrMS § 290¹ lg 1 lubab kasutada tõendina kohtueelses menetluses videosalvestatud ütlusi ning tagab kaitsjale võimaluse küsimuste esitamiseks. On leitud, et audiovisuaalsed ülekuulamised tuleks alaealiste kannatanute ja tunnistajate puhul heaks kiita, kuid seejuures tuleb austada teise osapoolde õigust vaidlustada nende ülekuulamiste sisu.²³⁵ EIKi seisukoht on, et teatud juhtudel võib Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni²³⁶ artikli 6 § 2 (d) tuleneva küsitlemisõiguses teha erandeid konventsiooni artikkel 8 alusel. Selline erand on EIKi arvamuse kohaselt lapse kohtusse kutsumata jätmise ning tõendina eeluurimisel salvestatud ülekuulamise kasutamine, kus lapse heaolu on kaitstud ning kahtlustatava küsimused esitatakse läbi menetleja. See tähendab, et EIÕK artikkel 6 ei anna süüdistatavale piiramatut õigust nõuda tunnistaja kohtuistungile kutsumist.²³⁷ Samas on selge, et ka sellisel juhul tuleb tagada isikule võimalus ennast süüdistuse vastu kaitsta ning kuna kriminaalmenetluse otstarve leida tõde, siis peaksid menetlejad lähtuma seisukohast, et igasuguste vasturääkivuste kõrvaldamine täidab ütluste usaldusväärsuse tagamise eesmärki.

KrMS § 70 lg 4 kohaselt on kahtlustataval või kaitsjal õigus esitada tunnistajale küsimusi viie päeva jooksul pärast ülekuulamise videosalvestisega tutvumist. Lisaks on võimalik esitada küsitlemise taotlus KrMS § 225 lg 1 alusel ning ka hiljem kohtumenetluses.²³⁸ Seaduses ei ole sätestatud, kuna kaitsjale videosalvestist tutvustama peab ning sellest tulenevalt võib videoülekuulamist kaitsjale ja kahtlustatavale tutvustada ka alles siis, kui prokuratuur esitab KrMS § 224 kohaselt kriminaaltoimiku kahtlustatavale ja kaitsjale tutvumiseks. See tähendab, et vajalikud materjalid on kogutud ja kohtueelne menetlus on lõpule jõudmas ning prokuratuur valmistub süüdistusakti esitamiseks. Sellest tulenevalt võib eeldada, et prokuratuur on toimiku tutvustamise hetkel seisukohal, et puudub vajadus lisatoiminguteks.

²³³ RKKKo 3-1-1-100-15, p 16.

²³⁴ RKKKo 3-1-1-100-15, p 16.

²³⁵ Council of Europe (viide 75), p 30.

²³⁶ Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon. – RT II 2010, 14, 54.

²³⁷ EIKo nr 34209/96, S.N. v. Sweden.

²³⁸ RKKKo 3-1-1-73-15, p 16.

Samas annab kahtlustatava ja kaitsja küsitlemisõigus võimaluse lapse ütluste vasturääkivustele tähelepanu juhtida ja kaitse seisukohast küsimusi esitada. Sellel nõudel on sisuline eesmärk ja see tähendab, et tegemist peaks olema reaalse võimalusega mitte lihtsalt menetlusliku nõudega, mida seaduse tõttu täidetakse.

Selline küsitlemisõigus on seadusest tulenev vahend, mille abil pöörata tähelepanu omavahel lahkvetele ütlustele, et kontrollida lapse ütluste usaldusväärsust. Siiski kuni ei ole selge, kuna kahtlustavale ja kaitsjale tuleb ülekuulamist tutvustada, siis võib kaitseõigus jääda vajaliku garantiita. Kaitseõigust aitaks paremini tagada see, kui seaduses oleks sätestatud, et ülekuulamise videosalvestisega tutvumine peab toimuma esimesel võimalusel. Sellisel juhul saab arvestada menetluses toimuvaga, kuid kaitseõigust ei rikuta ning kahtlustatava ja kaitsja küsimused võivad ka tegelikult uurimistulemusi mõjutada, sest nende kaasamine toimub ajal, mil menetlus veel aktiivne on. Lisaks vähendaks see ka lapse ülekuulamise arvu, sest kui uurimisasutus leiab, et nende seisukohast on vajalik ülekuulamist korrata, siis samal ülekuulamisel on võimalik ka kaitsja küsimused esitada.

Ülekuulamise videosalvestise tutvumiseks esitamine enne KrMS § 224 sätestatud kriminaaltoimiku tutvustamist tuleneb tegelikult ka KrMS § 70 lg 4 sõnastusest, sest seaduse järgi saab taotlust korrata KrMS § 225 sätestatud korras või kohtumenetluses. KrMS § 225 sätestab, et menetlusosalised võivad neile kriminaaltoimiku tutvustamisest alates kümne päeva jooksul esitada prokuratuurile taotlusi. See tähendab, et seaduse mõtteks on anda suurem valikuvõimalus kaitseõiguse teostamiseks ja sellest tulenevalt ei ole seaduse mõttega kooskõlas, kui nende alternatiivsete taotluste esitamise võimaluste tähtaeg hakkab kulgema samast hetkest. See tähendab, et seadusandaja eesmärgi saavutamiseks tuleks sõnaselgelt seadusega sätestada, kuna ülekuulamise videosalvestise tutvustamine tegelikult toimuma peaks.

Kaitsja ja kahtlustatava küsimuste taotluse lahendamise otsustab kohtueelses menetluses prokurör, kes võib pidada kaitsja küsimusi sobimatuks ning need sellest tulenevalt esitamata jätta. Menetlejal peab olema õigus küsimusi välja jätta, näiteks siis, kui küsimus on suunav, halvustav või manipuleeriv, ja neid ümber sõnastada, et lapsele arusaadavamaks teha. Lisaks kui uurija ei rahulda kaitsja küsimuste taotlust, tuleb teha motiveeritud määrus.²³⁹ Prokuratuuri poolt rahuldamata jäätud taotluse saab KrMS § 70 lg 4 kohaselt esitada uuesti ka

²³⁹ Kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse seletuskiri (viide 73), lk 104.

kohtus ning kui sellisel juhul kohus leiab, et kaitsja või kahtlustatava küsimused on põhjendatud, siis tekib olukord, kus laps tuleb ikkagi kohtumenetlusse kaasata. KrMS § 290¹ lg 2 kohaselt on kohtul võimalus täiendavalt last omal algatusel või kohtumenetluse poolte koostatud kirjalike küsimuste alusel küsitleda. Kohtus küsitlemise sobimatust lapselt usaldusväärsete ütluste saamiseks on autor selgitanud alapeatükis 2.1 ning sellest tulenevalt on kohtule antud võimalus lapse küsitlemiseks ja vasturääkivuste kõrvaldamiseks, kuid praktikas on selle abil usaldusväärsete ütluste saamine on küsitav. See tähendab, et ütluste vastuolude kõrvaldamine kohtumenetluses võib olla keeruline ning seetõttu tuleks tuleks kohtueelses menetluses pöörata rohkem tähelepanu kahtlustatava ja kaitsja küsimustele. See tähendab, et neid ei tohiks liiga kergekäeliselt sobimatuks tunnistada, sest kohus võib küsimuste vastuseid hiljem vajalikuks pidada, kuid siis võib olla võimatu tekkinud vastuolusid kõrvaldada.

3.4.2. Menetlusväliste sündmuste mõju kontroll

Riigikohus on lahendis 3-1-1-73-15 märkinud, et kohtud peaksid lapskannatanu ütluste usaldusväärsete hindamisel muu hulgas käsitlema politsei poole pöördumisele eelnenud sündmuste käiku, s.o küsimust selle kohta, kas kannatanu mälu pildile sündmusest võisid avaldada mõju sündmusest möödunud aeg ja konsultatsioonid psühholoogidega. Eriti lapsealise kannatanu puhul tuleb kohtul pöörata tähelepanu kannatanu ütlustes kasutatud mõisteaparaadile ja muudele asjaoludele, mis võivad viidata ütluste suunamisele teiste isikute poolt, ning vajadusel vastavad kahtlused ka üheselt ümber lükata.²⁴⁰

Lapse ütluste usaldusväärsete kontrollimist tulenevalt menetleja võimalikust suunamisest on autor käsitlenud täpsemalt alapeatükis 3.2.3. Siiski on ütluste usaldusväärsete kontrolli juures olulised ka väljaspool menetlust toimunud mõjutused. See tähendab, et ainult menetlejad ei ole need, kes lapse ütluste usaldusväärsetest võivad mõjutada, sest laps räägib vastavast sündmusest mitmeid kordi enne, kui politseisse ütlusi andma jõuab. Seejuures on oluline, et teiste isikutega toimunud rääkides muutub lapse mälu pilt, vastavalt nende isikute teadlikule

²⁴⁰ RKKKo 3-1-1-73-15, p 21.

või teadmatule suunamisele, ja see tähendab, et lapse ütluste usaldusväärsus muutub kaheldavaks.²⁴¹

Laps võib enne ütluste andmist sündmusest rääkida vanemate, politsei või psühholoogidega, kelle kõigi tegevus lapse ütlusi mõjutab ning kes sageli otsivad kinnitust enda seisukohale juhtunust.²⁴² Inimesed näevad, mida nad tahavad näha ja jätavad ülejäänud informatsiooni tähelepanuta.²⁴³ See tähendab, et laps puutub kokku erinevate isikutega, kes võivad kasutada erinevaid suunavaid küsimusi ja tehnikaid ning ei mõista sellise tegevuse negatiivseid külgi. On öeldud, et teraapia on kõige tõenäolisem viis, kuidas tekitatakse valemälestus seksuaalsest väärkohtlemisest.²⁴⁴ Sellest tulenevalt on lapse ütluste usaldusväärsuse kontrollimisel oluline analüüsida ka lapsega enne ülekuulamist suhelnud isikute rolli lapse ütluste sisus.²⁴⁵ Tuleb eristada, milline informatsioon tuleb lapselt iseseisvalt ja millised ütlused on lapse mällu läbi kellegi teise sattunud.

See tähendab, et laste ütluste usaldusväärsuse tagamisel tuleb välja selgitada lapse varasemate ütluste sisu ja enne politseisse pöördumist toimunud sündmuste käik. Riigikohus on lahendis 3-1-1-73-15 leidnud, et kohtutel ei ole alust käsitada iseseisva tõendina tunnistajate ütlusi selle kohta, millest nad on teadlikuks saanud alaealise kannatanu vahendusel olukorras, kus ei esine KrMS § 66 lg 2¹ p-s 1 nimetatud asjaolu. Kui kohtumenetluses on uuritud vahetu tõendiallika ehk kannatanu ütlusi, ei ole alust tugineda sama teabe osas n-ö vahendlike tunnistajate ütlustele.²⁴⁶ See tähendab, et erinevate isikute tõendiallikana kasutamine lapse ütluste tõendamiseks ei ole enamasti võimalik. Riigikohtu seisukoht lahendis 3-1-1-104-16 on, et kuigi alla 14-aastaste puhul risküsitlust ei kasutata, siis ütluste usaldusväärsuse kontroll toimub ikkagi²⁴⁷ ning KrMS § 289 lg 4 kohaselt on tunnistaja ütluste usaldusväärsuse kontrollimiseks võimalik üle kuulata isik, kellele tunnistaja on varem esitanud väite, mis on vastuolus risküsitlusel antud ütlustega. See tähendab, et üle on võimalik kuulata isik, kellele

²⁴¹ P. A. Granhag, L. A. Strömwall, S. Landström. Children Recalling an Event Repeatedly: Effects on RM and CBCA scores. – Legal and Criminological Psychology. British Psychological Society 2006/11, Issue 1. Vo. 11, 2006, p 82.

²⁴² N. Brackmann (viide 31), p S271.

²⁴³ C. G. Lord, L. Ross, M. R. Lepper. Biased Assimilation and Attitude Polarization: The Effects of Prior Theories on Subsequently Considered Evidence. – Journal of Personality and Social Psychology, 1979.

²⁴⁴ The Law Commission (viide 24), p 62.

²⁴⁵ P. A. Granhag, L. A. Strömwall, S. Landström (viide 241).

²⁴⁶ RKKKo 3-1-1-73-15, p 11.

²⁴⁷ RKKKo 3-1-1-104-16, p 11.

laps on esitanud väite, mis on vastuolus lapse antud ütlustega kohtus. Siiski on sellise regulatsiooni kasutamisala väga piiratud ja ei võimalda kaasata erinevaid isikuid, et saad informatsiooni lapse võimaliku kohtuvälise mõjutamise kohta.

Vahendlike tunnistajate ütlustele mittetuginemise põhimõtte on arusaadav, kuid lapsega enne kokkupuutunud isikute ütlustel on ka iseseisev väärtus, mis on lapse ütluste usaldusväärsuse kontrollimise seisukohast vajalik. Enne politseisse pöördumist toimunud sündmuste käigul võib olla mõju lapse ütlustele ja seetõttu on vajalik kaasata lapse ütluste usaldusväärsuse kontrollimiseks ka need isikud, kellega laps on menetlusväliselt juhtunud rääkinud. Nii on võimalik saada infot lapse varasemate ütluste andmise asjaolude kohta, mis määravad ütluste usaldusväärsuse. Lisaks on selline tunnistaja oluline allikas taustinformatsiooni kogumiseks lapse varasema käitumise kohta.

Siiski on KrMS § 66 lg 1 kohaselt tunnistaja füüsiline isik, kes võib teada tõendamiseseme asjaolusid. Seejuures on selge, et lapse ütluste kontrollimiseks vajalik lisainformatsioon ei ole seotud kuriteo tõendamiseseme asjaoludega mis tulenevad KrMS §-st 63. Sellised ütlused ei ole paigutatavad kuriteo tehioolude või kuriteokoosseisu alla ning teised tõendamiseseme asjaolud käivad süüdistatava kohta. See tähendab, et seadus ei võimalda täita Riigikohtu lahendis 3-1-1-73-15 esitatud usaldusväärsuse hindamise nõuet. Selline regulatsioon piirab lapse ütluste usaldusväärsuse kontrollimist kriminaalmenetluses, sest tegemist ei ole tunnistaja ütlustega, mida saaks kriminaalmenetluses KrMS § 63 lg 1 kohaselt tõendina kasutada. Seejuures on oluline, et sellist taustinformatsiooni ei ole võimalik paigutada ka kriminaalmenetluse asjaolude tõendamise alla, et kasutada KrMS § 63 lg-st 2 tulenevat vabatõendit. See tähendab, et praegune regulatsioon piirab kriminaalmenetluses tõe väljaselgitamist ning ei võimalda tegelikult kontrollida lapse ütluste usaldusväärsust, mis võiks olla mõjutatud menetlusväliste isikutega suhtlemisest.

Autori arvamusel ei ole menetlusväliste isikute roll lapse ütluste mõjutamisel asjaolu, mille tõendamine KrMSi alusel võimalik oleks ja see tähendab, et kuigi kohtueelses menetluses saab tugineda vastavatelt isikutelt saadud informatsioonile ja selle alusel menetlust suunata, siis ei ole seadusest tulenevalt võimalik saadud informatsiooni kohtus tõendina kasutada. Sellega piiratakse aga selgelt süüdistatava kaitseõigust, sest see tähendab, et nende isikute ütluste vasturääkivustele või kitsaskohtadele ei saa kaitsja kohtus tähelepanu juhtida. Samas kui tegemist oleks tunnistajaga kohtus, siis oleks võimalik teda risküsitleda ja pooled asuksid võrdsel positsioonil. Samuti annaksid sellised tunnistajad kohtule rohkem vahendeid, et lapse

ütluste usaldusväärsust igakülgsest kontrollida, mis lõppkokkuvõttes tagab kohtumenetluses tõe väljaselgitamise eesmärgi.

Kuna lapse seksuaalse väärkohtlemise puhul on sageli tegemist olukorraga, kus peamiseks tõendiks on lapse ütlused, siis igasugune tõend lapse ütluste usaldusväärsuse kontrollimiseks võimaldaks kohtul paremini tõeni jõuda ning teha otsuse lapse antud ütluste usaldusväärsuse üle. Probleemi aitaks lahendada selliste isikute tunnistuse reguleerimine sarnaselt KrMS § 66 lg 2, mille kohaselt uurimisasutuse ametnik, prokurör või kohtunik on lubatud tunnistajana tõendi usaldusväärsuse kontrolliks. Siiski on selge, et ainult asjassepuutuvate tunnistajate kaasamine on kriminaalmenetluses vajalik ja selleks et vältida pahatahtliku kriminaalmenetluse ülekoormamist erinevate tunnistajatega, tuleks selliste tunnistajate kaasamine siduda nende ja lapse isikliku kokkupuutega väljaspool kriminaalmenetlust.

Kokkuvõte

Laste vastu toime pandud seksuaalkuritegude menetlemine on riigi prioriteet ning laste õiguste kaitset rõhutavad ka erinevad rahvusvahelised organisatsioonid. Seejuures on lapsealase kannatanu ütlused selliste kuritegude puhul otsustavaks tõendiks ning menetlejad peavad tegema kõik endast oleneva, et lapselt saadud ütlused oleksid usaldusväärsed ning neile oleks võimalik kohtuotsust tehes tugineda.

Autori tuvastas lapse eripärad, millega tuleks ütluste usaldusväärsuse hindamisel arvestada, kuna lapse ütlused võivad olla kriminaalmenetluses oluliseks tõendiks. Seejuures on seaduses erisätted lapse ülekuulamiseks, kuid ütluste usaldusväärsuse hindamiseks kasutatakse samu kriteeriume, mis täiskasvanute puhul. Erinevate allikate analüüsimisel leidis autor, et lapse ütluste usaldusväärsuse hindamisel tuleb arvestada, et laps enda ümber toimuvat täiskasvanust erinevalt ja see mõjutab mälestuste omandamist ning hiljem ka sündmuste meelde tuletamist. Samuti tuleb meeles pidada, et lapse mälu töötab erinevalt täiskasvanu omast ja mida noorem laps, seda rohkem vajab ta abi meenutamisel, kuid seejuures on lapse mälule on eriti ohtlik igasugune mõjutamine teiste isikute poolt. Selgus, et lapsed ei valeta rohkem, kui täiskasvanud ning nende siiruse hindamisel ei saa tugineda lapse kehakeelele või üldisele emotsionaalsusele, sest lapsed reageerivad stressitekitavates olukordades väga erinevalt. Lisaks areneb lapse keele- ja väljendusoskus ajaga ning ta ei pruugi osata ennast ülekuulajale nõuetekohaselt väljendada. Need eripärad on olulised, et mõista last ütluste andjana ning hinnata tema ütluste usaldusväärsust. Samuti on need aluseks menetleja käitumisele lapse ülekuulamisel.

Lisaks oli autori eesmärgiks leida erinevaid vahendeid, mille abil oleks menetlejal võimalik tagada lapse ütluse usaldusväärsust, et kindlustada tõe leidmine kriminaalmenetluses. Analüüsi tulemusel leidis autor, et ütluste usaldusväärsuse tagamine algab juba enne ülekuulamise sisulise osa algust. Esiteks tuleb arvestada, et lapse ülekuulamise videosalvestamine võimaldab lapse kohtusse kutsumata jätta ja sellest tulenevalt ei pea laps andma ütlusi stressitekitavas keskkonnas ning see suurendab tõenäosust, et laps suudab juhtunu kohta usaldusväärseid ütlusi anda. Siiski võib korduv kohtueelne ülekuulamine, mis on reeglite kohaselt läbiviidud, anda lisainfot ning lapsele võivad meenuda uued detailid, kuid seejuures tuleb pöörata tähelepanu ütluste usaldusväärsuse kontrollile, sest last võidakse ülekuulamiste vahel mõjutada ja see tähendab, et ütluste sisu või ülekuulamiste vahepeal

muutuda. Samuti on lapse jaoks mugavam anda ütlusi selle jaoks spetsiaalselt kohandatud ruumis. Lisaks leidis autor analüüsi tulemusel, et kuigi KrMS § 70 lg 2 lubab menetleja asjakohase väljaõppe puudumisel kaasata lastega tegeleva spetsialisti, siis tuleks ikkagi eelistada eriteadmistega menetlejat, kes oskaks lapsega suhelda. See tähendab, et laps annab usaldusväärsemaid ütlusi isikule, kes oskab arvestada tema vanusest tulenevate iseärasustega. Selline ülekuulaja omab rohkem teadmisi laste kohta ning suudab luua lapsega usaldusliku suhte. Tänu mugavale keskkonnale suudab laps paremini sündmusi meenutada ning on valmis ülekuulajale isiklikest teemadest rääkima.

Analüüsi käigus selgus, et tuleb vältida kõrvaliste isikute viibimist ülekuulamisel. Vanemate kaasamine ülekuulamisse on küll seadusega lubatud, kuid see ei mõju ütluste usaldusväärsele hästi. Kui laps ei ole valmis üksinda ülekuulajale ütlusi andma, siis tuleks leida lapsele sobiv ja võimalusel ka juba tuttav tugiisik, kes saab koos lapsega ülekuulamisel osaleda ja oleks toeks.

Selgus, et lapse puhul ei ole tõest ja valest arusaamine seotud lapse ütluste usaldusväärseusega ning kuigi Eesti kohtupraktikas on peetud vajalikuks rõhutada lapsele tõe rääkimise vajadust, siis ütluste usaldusväärseuse tagamiseks oleks sobivam võtta lapselt lubadus, et ta räägib ainult ülekuulamisel ainult tõtt. Selline lubaduse võtmine ei ole ajamahukas, kuid muudab lapse suhtumist ülekuulamisse. Siiski tuleb arvestada, et lubaduse andmine võib muutuda kasutuks, kui edaspidi ülekuulamise tehnikaga lapse ütlusi mõjutatakse. See ei kaitse lapse ütlusi menetleja võimaliku suunamise eest.

Samuti jõudis autor järeldusele, et lapsega tuleks enne ülekuulamist viia läbi avatud küsimustega ettevalmistav vestlus, mis loob soovitava dialoogi mustri, mida laps säilitab ka ülekuulamise sisulises osas. Sellisel juhul mõistab laps, kuidas ülekuulamise sisuline osa peaks toimima ning ta ei toetu rääkimisel ainult ülekuulaja esitatud fokuseeritud küsimustele. Lisaks muutis selline vestlus ka ülekuulajate tööd lihtsamaks, sest lapsed vastasid informatiivsemalt ning ülekuulajad ei pidanud nii palju suunavaid küsimusi küsima. Siiski tuleks jälgida, et tegemist ei ole lihtsalt paari küsimusega, vaid ülekuulaja ja lapse vahel peab tekkima dialoog. Sellisel vestlusel väga tähtis roll lapselt usaldusväärse informatsiooni saamiseks.

Lisaks selgus, et ülekuulamisel peab ülekuulaja tähelepanelikult jälgima enda keelekasutust, sest on oluline, et lapselt küsitud küsimused oleksid vastavuses tema arusaamisvõimega

keelest ning see tähendab, et küsimused tuleks formuleerida lihtsalt ja selgelt. Samuti tuleks ülekuulamisel kasutada läbivalt sarnase ülesehitusega küsimusi, sest siis on lapsel lihtsam küsimustest aru saada. Lapse arusaamisvõimet tuleb ülekuulamise käigus jälgida ning seejuures tuleb lapsele selgitada, et ta ei peagi küsimustest aru saama. Lisaks, kui laps peab andma ütlusi kohtumenetluses, siis tuleks vältida küsimuste keerukusega lapsele lisastressi tekitamist, sest see mõjutab ütluste sisu ja sellest tulenevalt ka usaldusväarsust. See tähendab, et lapse seksuaalse väärkohtlemise juhtumite puhul tuleks kohtul kohtumenetluses usaldusväärsete ütluste saamiseks astuda ise küsitleja rolli.

Autor jõudis järeldusele, et menetleja suunavad küsimused võivad oluliselt mõjutada lapselt saadud ütluste sisu ning seejuures ei ole kohtueelses menetluses suunavate küsimuste kasutamine kuidagi piiritletud ning ülekuulajale on antud vabad voli otsustamiseks, kuna ja mis ulatuses suunavaid küsimusi kasutada. Autori jõudis järeldusele, et ülekuulajate eesmärgiks peaks olema suunavate küsimuste vähendamine, kuid samal ajal tuleb mõista, et teatud olukorras on nende küsimine vajalik. Siiski tuleks kasutada küsimusi, mis aitavad lapsel meenutada, kuid ei mõjuta seejuures ütlusi sisuliselt. See tähendab, et lapsi üle kuulates tuleb suunavate küsimuste kasutamisesse suhtuda lapse ütluste usaldusväarsuse tagamise seisukohalt kriitiliselt.

Samuti selgus, et lapse ütlusi on võimalik suunata ka erinevate tehnikatega ning see tähendab, et lisaks verbaalsele suhtlusele peab ülekuulaja jälgima ka enda üldist hoiakut ja käitumist. Selliseks suunavaks tehnikaks võib pidada küsimuste kordamist, mille tulemusel võib laps hakata vastuseid pakkuma ning kui ülekuulaja otsib kinnitust enda uurimisversioonile, siis see tähendab, et laps pakub senikaua, kuni ülekuulaja saab enda vastuse kätte. Seejuures on oluline, et laps ei tohi tajuda, et temalt mingisugust kindlalt vastust oodatakse ning menetleja ei tohi jätta muljet nagu ta teaks juba sündmusest rohkem kui laps, sest muidu laseb laps ennast suunata ja läheb valeütlustega kaasa ning saadud informatsiooni ei saa pidada usaldusväärseks. Samuti tuleb selgelt eristada ülekuulamist ja mängu. Mänguasju võib kasutada lapsel stressi vähendamiseks, kuid need ei anna väärkohtlemise kohta informatsiooni. Lisaks ei tohi mõjutada kiituse, tunnustuse või muu tasu lubamisega, sest laps on mõjutatav ning sellised vahendid ei aita kindlustada ütluste usaldusväarsust.

Analüüsi tulemusel selgus, et ütluste usaldusväarsuse hindamisel tuleks arvestada ka võimalusega, et last on ütluste andmisel mõjutatud. Seejuures on oluline, et menetlejal on võimalik suunavate küsimuste mõju vältida, kui ta on loonud lapsega usaldava kontakti ja

laps ei taju ülekuulaja autoriteeti. Siiski tuleb jälgida, et ülekuulaja ei väljendaks enda suhtumisega, millised vastused on oodatud vaid ta peab oma suhtumiselt jääma neutraalseks, sest tuleb laps peab aru saama, et valesid vastuseid ei ole. Selline suhtumine piirab küsimuste suunavat mõju lapsele. Samuti võib küsimuste kordamine olla ülekuulamisel hädavajalik, kuid sellisel juhul tuleks selgitada lapsele, miks küsimust korratakse või laiendada küsimust, et saada lihtsalt rohkem infot. Lisaks on oluline, et menetlejad peaksid suunava küsimusega vastuse saamisel laskma lapsel teemast avatud küsimustega edasi rääkida, nii on võimalik saada lapse iseseisvalt esitatud informatsiooni teema kohta ning lisaks on võimalik kontrollida suunatud küsimuste abil saadud ütluste tõe vastavust. Samuti leidis autor, et kohtueelses ülekuulamises oleks vajalik menetlejal kasutada struktureeritud protokoll, mis piiraks ülekuulajate omavoli ning suunaks nad avatud küsimuste kasutamisele.

Lisaks on autor leidnud, et suunavate tegurite mõju vähendamiseks tuleb kohtueelses menetluses ülekuulajatele näidata, et nende tööd kontrollitakse ja kriminaalmenetluse käigus toimunuga arvestatakse kohtus lapse ütluste usaldusväarsuse hindamisel. Sellest tulenevalt pakkus autor välja, et kohtus tuleks pöörata tähelepanu ülekuulamisprotokollile või ülekuulamise videosalvestisele, et hinnata ülekuulaja käitumise tegelikku mõju lapsele. Siiski kuna tegemist on mitteõiguslike eriteadmistega, siis tuleks arvamuse saamiseks koostada eksperthinnang või vähemalt küsitleda kohtus asjatundjat. Selline teave annaks kohtule lisatõendi, mille abil hinnata ülekuulaja tegevuse mõju lapse ütluste usaldusväarsusele. Lisaks mõistaksid ülekuulajad, et nad ei saa kasutada vahendeid, mida eriteadmistega isik võib pidada liigselt suunavaks ning kontrollivad sellest tulenevalt enda tehnikat. Samuti on seadusest tulenevalt võimalik kaasata ülekuulaja tunnistajana ning seda tõendiallikat tuleks vajadusel kasutada, et mõista ülekuulaja tegevust ülekuulamisel. See tähendab, et ülekuulajatele antakse selge sõnum, nende tegevust ülekuulamisel hinnatakse ja autor leiab, et sellisel juhul väheneks suunavate tegurite mõju.

Samuti peab lapse ütluste puhul arvestama sellega, et lapse vanusest tulenevalt võib olla keeruline saada lapse käest detailset või suures mahus informatsiooni. Kuigi kohtupraktikas on leitud, et detailiderohkus kinnitab ütluste usaldusväarsust, siis laste puhul see ei kehti ja nendelt ei tohiks nõuda sündmustele detailide lisamist, sest sellisel juhul võib laps sotsiaalse surve tõttu anda valeütlusi ning tema ütlused võivad kaotada sellest tulenevalt usaldusväarsuse. See tähendab, et lapse ütluste usaldusväarsuse hindamisel tuleb teatud kriteeriume muuta ning arvestada lapse vanusest tulenevate eripäradega. Samuti on oluline, et laps ei suuda anda sellises mahus ütlusi, mida võiks eeldada täiskasvanult ja kohtupraktika ei

nõuagi seda ning see tähendab, et ülekuulajal ei ole vaja koguda lapselt suures mahus informatsiooni, kui laps toimunut meenutada ei suuda ning see kriminaalmenetluse seisukohalt tegelikult vajalik ei ole. See tagab, et laps ei pea vastama küsimustele, mille kohta tal võib olla info puudub.

Autor jõudis järeldusele, et ütluste usaldusväärsuse tagamisel on oluline ka nende usaldusväärsuse kontroll, mis peaks toimuma kogu menetluse vältel. On erinevaid võimalusi, kuidas lapse ütlustes võivad vastuolud tekkida, kuid kriminaalmenetluses on oluline nende vastuolude kõrvaldamine, et tõendit saaks pidada usaldusväärseks. Seadus võimaldab jätta lapse kohtusse kutsumata, kuid see eeldab, et seejuures tagatakse süüdistatavale piisav võimalus ennast kaitsta. Seaduses ei ole sätestatud, kuna tuleks videosalvestatud ütlusi kahtlustatavale ja kaitsjale tutvustada, kuid autor jõudis järeldusele, et kaitseõiguse tagamiseks ja võimalike vastuolude leidmiseks tuleks seda teha menetluse aktiivses faasis. Ainult nii tekib kaitsjal või kahtlustataval ka tegelik võimalus menetlustulemusi mõjutada ja kitsaskohti välja tuua, mis aitaks edaspidi ütluste usaldusväärsust kontrollida. See tähendab, et kaitseõiguse tagamiseks tuleks seadusesse lisada ka tähtaeg, kuna videosalvestise tutvustamine toimuma peab. Kuna tõendina ei ole usaldusväärne vastuolulised ütlused, siis peaksid kohtueelses menetluses pöörama menetlejad kahtlustatava ja kaitsja küsimustele suuremat tähelepanu, sest kui vastuolud tegelikult eksisteerivad ja küsimused jäätakse kohtueelses menetluses küsimata, siis kohus on lapse ülekuulamine keerulisem. See tähendab, et nende vastuolude kõrvaldamine võib olla võimatu ja sellest tulenevalt ei saa tõendit pidada usaldusväärseks.

Lisaks võib ütluste sisuline mõjutamine toimuda ka väljaspool menetlust ning ütluste usaldusväärsuse tagamiseks on vajalik ka nende teguritega arvestada. Autor leidis analüüsi käigus, et kriminaalmenetluses ei ole tegelikult võimalik tunnistajana kaasata isikuid, kes lapsega väljaspool menetlust väärkohtlemisest rääkinud on, sest need isikud ei vasta seaduses sätestatud tunnistaja nõuetele ja nad ei anna ütlusi tõendamiseseme asjaolude kohta. Siiski on selliste isikute tunnistajatena kaasamine lapse ütluste usaldusväärsuse seisukohalt olulise tähtsusega, sest annab võimaluse hinnata erinevate lapsega kokku puutunud isikute mõju lapse ütlustele ning sellise teabe abil on võimalik kontrollida lapse ütluste usaldusväärsust. See tähendab, et kriminaalmenetluses poolte võrdsuse tagamiseks ning kohtule tööks vajalike tõendite saamiseks on vajalik seadust muuta ning lubada lapse ütluste kontrolliks tõendiallikana isikud, kellega laps on väärkohtlemisest väljaspool menetlust rääkinud.

Töö sissejuhatuses esitas autor hüpoteesi, mille kohaselt on menetlejal oma tegevusega võimalik mõjutada lapsealise tunnistaja ütluste usaldusväärsust ning autori hinnangul leidis see hüpotees kinnitust. Autor selgitas erinevaid asjaolusid millega tuleb arvestada ja leidis võtteid, mille abil saab menetleja lapselt rohkem kvaliteetset informatsiooni. Samuti tõi autor välja puudujäägid seaduses ning selgitas, mida tuleks muuta, et võimaldada lapselt saadud ütluste tõendina kasutamist tagades selle usaldusväärsust.

The Reliability of a Child Victim in Criminal Proceedings

Abstract

Children's rights and safety is a priority in Estonia and in the International field but at the same time it is troubling that sexual in 2016 there was 482 registered sexual offences and child was the victim in 85-90% of the cases. However these cases are hard to take to court since the child victims testimony might be the only evidence prosecutor has and this means that guaranteeing the reliability of child's testimony is extremely important.

Estonia has ratified the The Council of Europe Convention on Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse and Convention on the Rights of the Child and is set goals to increase protection of children from sexual abuse. However when it comes to criminal proceeding it is clear that children have troubles participating but at the same time their testimonies are not inferior compared to adults. Children have the same rights as adults do in criminal proceeding but there are some special provisions that take into account their particularities.

Author analysed different psychological researches, the decisions of the Supreme Court of Estonia, the positions of different international organisations and relevant decisions of the European Court of Human Rights. This is a theoretical and systematic analyse and the goal is to find out the particularities interviewers should take into account while valuing the reliability of a sexually abused child victim's testimony and to investigate how to make children's testimonies more reliable to guarantee that the real offenders are punished for their actions. Therefore the hypothesis was that different interviewers that interview the child during the criminal proceeding have the ability to influence the reliability of a child's testimony.

For a testimony to be reliable it has to be evaluated and there is criteria to take into account while doing it. Witness's perception, memory, language skills and sincerity are considered. However, it is clear that because of their age children are not equal in these matters to adults. This means that interviewer has to realize that child's cognition, attention and understanding skills are different from adult's and they do not understand the abstract context of time or different measurements. It is also important that children do not pay attention to the same things and they do not make the same assumptions that grown ups. Also child's memory is not

as developed as an adults and this means that they are not able to remember the same amount of information. The younger the child the less details testimony contains. Memories fade over time and children are receptive to the influences that may alter the recollection of events. Research has shown that children can remember events that have personal significance even after long periods of time however details fade and because of that it is important to guarantee rapid proceeding. Child's ability to remember depends also on the social situation that it is required. Child's language skills develop over time and depend on their background as well. However they might use wide variety of words without actually understanding the meaning and because of this the interviewer has to ask child to define the words used in his testimony. Children develop the skill to retell events chronologically over time and because of this child's testimony might seem as incomprehensible. This means that it is not reasonable to demand a completely consistent testimony from someone who is not able to give that. Child's sincerity is perceived by the assessor of the testimony and in this case it is important that research has shown that children do not lie more than adults. However the ability to lie develops over time and it is possible that children have their reasons to deceive and hide actual events. Big amount of the acquired information is nonverbal but research shows that children act very differently under stress and abused children might not show any emotion at all and this means that it is not trustworthy to evaluate child's reliability in accordance with the emotions shown while giving the testimony.

Author discovered that there are some positions to follow before the actual beginning of the interview. Before starting the interview it is important to understand the value of videotaping the testimony. According to Estonian laws it is possible to use videotaped testimonies as evidence in court and international rules support this opportunity. It is proven that in many cases children are not able to give their testimonies in court and videotaping is also a good opportunity to reduce the amount of interviews a child has to go through. Furthermore, the interviewer is able to pay more attention to the child and does not have to write a protocol when videotaping is used. Although, research has shown that repeated interviews might be positive since children might remember new details. However since interviewers are not able to control the events that happen between interviews it is possible that a child might be intentionally or unintentionally influenced and because of that interviewers should try to get all the information needed from the first testimony and if an interview is repeated an evaluation of reliability must follow.

Furthermore, the environment that child has to give testimony in has a impact on the reliability and since children usually do not want to talk about the abuse, it is important to make the process as comfortable as possible. This means that special rooms that relive stress should be used for interviewing and if a child has to testify in court he or she should have an preparatory visitation to court to understand what is going to happen later. Furthermore, there are some booklets meant for children to reduce the stress in courtrooms and introduce the procedure. However, more important than the location of the interview is the personality of the interviewer. He or she needs to establish a trusting relationship with a child and give out information to explain the role of the child's contribution. It is possible that a child remembers but just feels embarrassed to talk about the event and a professional interviewer can help the child. Although, Estonian legislation allows involving other specialist who work with children it is more important for the interviewer and the child to connect.

It is important for the interviewer to have the full attention of the child during the interview and because of that extraneous people should not be present in the interviewing room. It is understandable that children are scared and including their parent might help the child to relax and open up. However, parents are personally invested in the results of the interview and this means that it is hard to control them and they are likely to interrupt the process. Furthermore there is any reason to think that a child might be used in a fight between parents then including parents during the interview is not acceptable. It is possible to have a support person in the investigation room though and this person should be familiar with the child. This person can help the child to relax but is not personally or emotionally connected to the event and is able to listen and follow up interviewers instructions.

It is also important for a child to understand the importance on telling truth and because of that the interviewer has to have a discussion about it. This discussion involves some examples and a child passes the test if he or she can distinguish true and false facts. However, research shows that the ability to tell the difference between lie and truth and the ability to lie are two different skills, acquired at different stages of development. This means that passing or not passing this test does not show the reliability of the statements. Although, it was proven that a discussion about truth promoted the truth telling. Also if a child promises to tell the truth then the veracity of the testimony improved. Although, the promise is not durable if a child's testimony is influenced by the interviewer.

Research shows that interviewers should use an introductory phase before the interview and talk to a child about an off-topic subject but use the questioning style he is planning to use later on in the substantive part of the interview. This training for the real interview helps the child to understand the process and roles in the up-coming interview and it is proven that a child's answers will be more informative later on. Child will become used to the dynamic of the questioning and will keep this arrangement until the end of the interview. Furthermore the interviewer can use less questions and does not have to guide the child so much during the interview.

It is also possible to influence the reliability of a child's testimony during the interview. Firstly the interviewer has to use simple and understandable questions so that the child can understand and answer. It is proven that the accuracy of the child responses decreased when complex questions were used. In addition research shows that children do not admit and state it if they do not understand the question. The reasons behind it are different and this means that it is impossible to eliminate them completely. One remedy could be a strong understanding connection with the child where the child feels comfortable to show his or her confusion. Furthermore using the same structure in questions might make it easier for the child to understand. It is also important to take into account the language used in courtrooms. The legislation in Estonia enacts that a child under 14 years is not cross-examined in the courtroom. This regulation is in accordance with research results that indicate that the social situation and questions used during cross-examination confuse a child and he or she is not able to give reliable statements. However the defender has a change to question the child during the hearing but court has the right to leave out any unsuitable question. But in this case the it has to be taken into account that defenders do not usually have the special skills to understand children as witnesses and since their goal in criminal cases is to eliminate any proof against their client it is probable their questioning will confuse the child witness. Therefore, it would be best if the court would take over the questioning to guarantee that the child is not confused with complex language in the courtroom.

Child's testimony can be greatly influenced with leading questions and Estonian legislation allows leading questions in pre-trial and court proceedings. In court proceedings the usage of leading questions is limited but in pre-trial there is no supervision over the interviewer and he or she decides what techniques to use. It is also noteworthy that the explanatory note has no reasoning why leading questions are allowed. Children have the wish to please authority figures and because of that they will try to answer as they think the interviewer wants and this

makes leading questions so much more dangerous. This is why interviewers must learn how to distinguish the impact of the question might have. Furthermore it is found that interviewers ask more leading questions when they already have more information and they are looking for a confirmation of their version of the events.

In addition to leading questions there is also a problem with other possible leading technics. One of these technics is repeating questions. This makes the child think that the first answer he or she provided is not acceptable and has to be changed to make the interviewer happy. Children are more willing to go along with the leading of an authority figure and a police officer or a judge usually defines authority. Misleading for children can also be if the interviewer starts telling a child to imagine or using play to demonstrate. This is not a reliable way to collect evidence and for the same reason anatomically correct dolls should not be used.

It is not clear what happens to the original memory when it is influenced but interviewers must understand that leading factors can bring false accusations and therefore their influence has to be reduced. One possibility is to have a good connection with the child so he or she is not afraid to express the real answers. Although this encouragement can not only be one sided, so this means that reactions to answers should remain neutral. Leading questions should be only asked if necessary and after a leading question is asked open questions should be used to value the veracity of the information. Furthermore, interviewer should explain why questions are repeated or instead of repeating ask for more information to evaluate if the question should be repeated. Also, structured protocols should be used for questioning children since this would help the interviewer to continuously use open questions. To control the extent of the leading factors interview protocols and videotapes should be evaluated by a professional and this should be used as evidence in court. This would presumably make interviewers think more about the technics they use. Furthermore, since Estonian legislation allows interviewers to be involved as witnesses about the proceedings then they should be asked to testify and give an account about the technics they used.

It is important that children's statements are not as detailed as adults and it should not be the criteria to assess child's testimony's reliability in court. Also, the amount of information a child can produce is more limited. This means that interviewer must not insist vigorously on details or more information while interviewing might cause the child to give wrongful statements and that would undermine the whole testimony.

Since the content of a child's statement depends on so many different factors then it is normal for the testimony to have some contradictories. However, These contradictions have to be removed to make an assumption that the testimony is reliable evidence and if there are contradictories then reliability has to be inspected. Since contradictories are easy to find in children's testimonies and a child is usually not able to be interviewed in court then it is important to remove the contradictions already in the pre-trial proceedings.

Furthermore, to completely understand the reliability of a child victims testimony, it is important to analyze other sources and persons that have influenced child's memory or statements. This means that for example that child's parents should be involved as witnesses to testify about their possible influence. However, according to Estonian legislation it is not possible to include them. This also means that the defender will not have the opportunity to cross-examine them and court will not have the proof needed to make a valid conclusion about the reliability of the testimony.

Author found confirmation to the hypothesis that interviewers in criminal proceedings have the ability to influence the reliability of a child witness. Athor explained the particularities what should be taken into account and found possibilities to ensure the reliability of a child's statements. Furthermore author found some shortcomings in Estonian legislation.

02.05.2017

Kasutatud Materjalid

Kasutatud kirjandus

1. Anderson, J. jt. Prevalence of Childhood Sexual Abuse Experiences in a Community Sample of Women. – *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry* 1993/32, Issue 5.
2. Bekerian, D. A., Bowers, J. M. Eyewitness Testimony: Were We Misled? – *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 1983/9, No 1.
3. Brackmann, N. jt. When Children are the Least Vulnerable to False Memories: A True Report or a Case of Autosuggestion? – *Journal of Forensic Sciences* 2015/61, Issue S1.
4. Bruck, M., Ceci, S. J., Hembrooke, H. The Nature of Children's True and False Narratives. – *Developmental Review* 2002/22, Issue 3, lk 546.
5. Bull, R. *Investigative Interviewing*. Springer. Derby 2016.
6. Bull, R., Valentine, T., Williamson, T. *Handbook of Psychology of Investigative Interviewing. Current Developments and Future Directions*. John Wiley & Sons Ltd 2009, lk 132.
7. Carter, C. A., Bottoms, B. L., Levine, M. Linguistic and Socioemotional Influences on the Accuracy of Children's Reports. – *Law and Human Behavior* 1996/20, No 3.
8. Cashmore, J., Bussey, K.. Judicial Perception of Child Witness Competence. – *Law and Human Behavior*, 1996/20, No 3.
9. Castelli, P., Goodman, G. S. Children's Perceived Emotional Behavior at Disclosure and Prosecutors' Evaluations. – *Child Abuse & Neglect* 2014/38, Issue 9.
10. Ceci, S. J. jt. Repeatedly Thinking About a Non-Event: Source Misattributions Among Preschoolers. – *Consciousness & Cognition*, 1994/3, Issues 3-4.
11. Ceci, S. J., Bruck, M. Suggestibility of the Child Witness: A Historical Review and Synthesis. – *Psychological Bulletin* 1993/113, No 3.
12. Ceci, S. J., Loftus, E. W., Leichtman, M., Bruck, M. The Possible Role of Source Misattributions in the Creation of False Beliefs Among Preschoolers. – *International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis* 1994/62.
13. Davis, S. L., Bottoms, B. L. Effects of Social Support on Children's Eyewitness Report: A Test of the Underlying Mechanism. – *Law and Human Behavior* 2002/26, No 2.

14. Ernberg, E., Tidefors, I., Landström, S. Prosecutors Reflections on Sexually Abused Preschoolers And Their Ability to Stand Trial. – Child Abuse & Neglect 2016/75.
15. Everstine, D. S., Everstine, L. Sexual trauma in children and adolescents: Dynamics and treatment. New York: Brunner/Mazel 1989.
16. Finnilä, K. jt. Validity of a Test of Children's Suggestibility for Predicting Responses to Two Interview Situations Differing in Their Degree of Suggestiveness. – Journal of Experimental Child Psychology. 2003/85, Issue 1.
17. Fivush, R., Shukat, J. R. Content, Consistency and Coherence of Early Autobiographical Recall. – Sage Publications 1995.
18. Goodman, G. S, Aman, C. Children's Use of Anatomically Detailed Dolls to Recount an Event. – Child Development 1990/61 No 6.
19. Goodman, G. S. jt. Face-to-Face Confrontation: Effects of Closed-Circuit Technology on Children's Eyewitness Testimony and Jurors' Decisions. – Law an Human Behavior 1998/22, No. 2.
20. Goodman, G. S., Reed, R. S. Age Differences in Eyewitness Testimony. – Law and Human Behavior 1986/10, No 4.
21. Granhag, P. A., Strömwall, L. A., Landström, S. Children Recalling an Event Repeatedly: Effects on RM and CBCA scores. – Legal and Criminological Psychology. British Psychological Society 2006/11, Issue 1. Vo. 11, 2006.
22. Hammelmann, H. A. Children as Witness. – The Modern Law Review. Wiley on behalf of the Modern Law review 1950/13, No 2.
23. Hill, P. E., Hill, S. M. Videotaping Children's Testimony: An Empirical View. – The Michigan Law Review 1987/85, No. 4.
24. Kask, K. jt. Küsimuste sõnajärje mõjud nähtud isiku mäletamise täpsusele 4- ja 6-aastastel Eesti lastel. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 2016/12, lk 43-56.
25. Kask, K. Alaealiste kannatanute videosalvestatud ülekuulamiste analüüs. Kriminaalpoliitika analüüs nr 1. 2015, lk 4.– <http://www.kriminaalpoliitika.ee/et/alaealiste-kannatanute-videosalvestatud-ulekuulamiste-analuus> (05.04.2017).
26. Kask, K. Erialaspetsialistide pädevus alaealiste tunnistajate ja kannatanute ülekuulamise kohta kriminaalmenetluses. Justiitsministeeriumi kriminaalteabe ja analüüsi talitus. Kriminaalpoliitika osakond 2009, lk 11. – <http://www.kriminaalpoliitika.ee/et/erialaspetsialistide-padevus-alaealiste-tunnistajate-ja-kannatanute-ulekuulamise-kohta> (05.04.2017).

27. Kask, K. I use what I use: Estonian investigators' knowledge of investigative interviewing. *Juridica International* 2012/19.
28. Kask, K. Spetsialisti rollist alla 14-aastase lapse ülekuulamisel. *Sotsiaaltöö* 2010/2.
29. Kergandberg, E. jt. Sissejuhatus kohtumenetluse õpetusse. Eesti kohtumenetlusõiguse võrdluspilt. Juura 2008 Tallinn.
30. Krähenbühl, S., Blades, M., Eiser, C. The Effect of Repeated Questioning on Children's Accuracy and Consistency in Eyewitness Testimony. – *Legal and Criminological Psychology*. The British Psychological Society 2009/14, No 2.
31. Lamb, M. E. jt. Age Differences in Young Children's Responses to Open-Ended Invitations in The Course of Forensic Interviews. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 2003/71, No 5.
32. Lamb, M. E., Garretson, M. E. The Effects of Interviewer Gender and Child Gender on the Informativeness of Alleged Child Sexual Abuse Victims in Forensic Interviews. – *Law and Human Behavior* 2003/27, No 2, lk 158.
33. Lamb, M. E., Sternberg, K. J., Esplin, P. W. Effects of Age and Delay on the Amount of Information Provided by Alleged Sex Abuse Victims in Investigative Interviews. – *Child Development* 2000/71, No 6.
34. Liivamägi-Hitrov, A., Kask, K. Lapse küsitlemise käsiraamat. Eesti Vabariigi Justiitsministeerium. Tallinn 2016.–
www.kriminaalpoliitika.ee/lapsekysitlemisekasiraamat (30.03.2017).
35. London, K., Nunez, N. Examining the efficacy of truth/lie discussions in predicting and increasing the veracity of children's reports. – *Journal of Experimental Child Psychology* 2002/83, Issue 2.
36. Lord, C. G., Ross, L., Lepper, M. R. Biased Assimilation and Attitude Polarization: The Effects of Prior Theories on Subsequently Considered Evidence. – *Journal of Personality and Social Psychology*, 1979.
37. Lyon, T. D. jt. Coaching, Truth Induction and Young Maltreated Children's False Allegations and False Denials. – *Child Development* 2008/79, No 4.
38. Lyon, T. D., Dorado, J. S. Truth Induction in Young Maltreated Children: The Effects of Oath-Taking And Reassurance on True and False Disclosures. – *Child Abuse & Neglect*. 2008/32, Issue 7.
39. Melinder, A. jt. Beliefs About Child Witnesses: A Survey of Professionals. – *Psychology, Crime & Law* 2004/10, Issue 4.

40. Montgomery, J. W. jt. "Whatdunit?" Developmental Changes in Children's Syntactically Based Sentence Interpretation Abilities and Sensitivity to Word Order. – *Applied Psycholinguistics* 2016/37, Issue 6.
41. Morgan, E. M. Hearsay Concept and the Application of the Hearsay Concept. – *Harvard Law Review* 1948/62, No 2.
42. Myers, J. E. B., Saywitz, K. J., Goodman, G. S. Psychological Research of Children as Witnesses: Practical Implications for Forensic Interviews and Courtroom Testimony. – *Scholarly Articles*, 1996.
43. Orbach, Y. jt. Assessing the Value of Structured Protocols for Forensic Interviews of Alleged Child Abuse Victims. – *Child Abuse & Neglect* 2000/24, No 6.
44. Peterson, C., Whalen, N. Five years later: Children's Memory for Medical Emergencies. – *Applied Cognitive Psychology* 2001/15.
45. Poole, D. A., Lindsay, D. S. Children's Eyewitness Reports After Exposure to Misinformation from Parents. – *Journal of Experimental Psychology* 2001/7, No 1.
46. Price, H. L., Roberts, K. P., Collins, A. The Quality of Children's Allegations of Abuse in Investigative Interviews Containing Practice Narratives. – *Journal of Applied Research in Memory and Cognition* 2013/2, Issue 1.
47. Quas, J. A. jt. Emotion and Memory: Children's Long-Term Remembering, Forgetting, and Suggestibility. – *Journal of Experimental Child Psychology* 1999/72, Issue 4.
48. Righarts, S. jt. Young Children's Responses to Cross-Examination Style Questioning: The Effects of Delay and Subsequent Questioning. – *Psychology, Crime & Law* 2015/21, No 3.
49. Roebbers, C.M., Schwarz, S., Neumann, R. Social Influence and Children's Event Recall and Suggestibility. – *European Journal of Developmental Psychology* 2005/2, No 1.
50. Santtila, P., Korkman, J., Sandnabba, N. K. Effects of Interview Phase, Repeated Interviewing, Presence of a Support Person and Anatomically Detailed Dolls on Childsexual Abuse Interviews. – *Psychology, Crime & Law* 2004/10, Issue 1.
51. Saykaly, C. jt. Adults' ability to detect deception of stressful and non-stressful stories of children. – *Psychology, Crime & Law*, 2012/19 Issue 10.
52. Schollum, M. Investigative interviewing: The Literature. Wellington: Office of the Commissioner of Police 2005, lk 32.

53. Shyamalan, B., Lamb, S. The Effects of Repeated Questioning on Preschoolers' Reports of Abusive Behavior, Poster Presented at the Annual Meeting of the American Psychological Association 2015.
54. Skinner, L. J., Berry, K. K. Anatomically Detailed Dolls and the Evaluation of Child Sexual Abuse Allegations: Psychometric Considerations. – *Law and Human Behavior* 1993/17, No 4.
55. Sternberg, K. J. jt. Effects of Introductory Style on Children's Abilities to Describe Experiences of Sexual Abuse. – *Child Abuse & Neglect* 1997/21, No 11.
56. Stolzenberg, S. N. Lyon, T. D. How Attorneys Question Children About the Dynamics of Sexual Abuse and Disclosure in Criminal Trials. – *Psychology Public Policy and Law*, 2014/20, No 1.
57. Talwar, V. jt. Children's Lie-Telling to Conceal a Parent's Transgression: Legal Implications. – *Law and Human Behavior* 2004/28, No. 4.
58. Talwar, V. jt. Children's Conceptual Knowledge of Lying and Its Relation to Their Actual Behaviors: Implications for Court Competence Examinations. – *Law and Human Behavior* 2002/26, No 4.
59. Talwar, V., Crossman, A. M. Children's Lies and Their Detection: Implications for Child Witness Testimony. – *Developmental Review* 2012/32, Issue 4.
60. The Law Commission. Evidence. Miscellaneous Paper 13. Total Recall? The Reliability of Witness Testimony. Wellington, New Zealand 1999.
61. Walker, A. G. Handbook on Questioning Children. A Linguistic Perspective. ABA Centre on Children and the Law 1994.
62. Warren, A. jt. It Sounds Good in Theory, But...: Do Investigative Interviewers Follow Guidelines Based on Memory Research? – *Child Maltreatment* 1996/1, No 3.
63. Waterman, A. H., Blades, M., Spencer, C. Do children Try to Answer Nonsensical Questions? – *British Journal of Developmental Psychology* 2000/18, Issue 2.
64. Wilson, C., Powell, M. A Guide to Interviewing Children. Essential Skills for Counsellors, Police, Lawyers and Social Workers. Routledge 2001.

Kasutatud normatiivallikad

65. Euroopa Parlamendi ja Nõukogu direktiiv 2011/92/EL, 13. detsember 2011, mis käsitleb laste seksuaalse kuritarvitamise ja ärakasutamise ning lasteporno vastast võitlust ja mis asendab nõukogu raamotsuse 2004/68/JSK, ELT L 335/1.
66. Euroopa Parlamendi ja Nõukogu direktiiv 2012/29/EL, 25. oktoober 2012, millega kehtestatakse kuriteoohvrite õiguste ning neile pakutava toe ja kaitse miinimumnõuded ning asendatakse nõukogu raamotsus 2001/220/JSK.– ELT L 315/57.
67. Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon. – RT II 2010, 14, 54.
68. Karistusseadustik RT I 2001, 61, 364...RT I, 31.12.2016, 14,
69. Kriminaalmenetluse seadustik RT I 2003, 27, 166... RT I, 31.12.2016, 16.
70. Laste kaitset seksuaalse ärakasutamise ja seksuaalse kuritarvitamise eest käsitlev Euroopa Nõukogu konventsioon. – RT II, 03.11.2016, 2.
71. ÜRO lapse õiguste konventsioon. – RT II 1996, 16, 56.

Kasutatud kohtupraktika

72. EIKo nr 34209/96, S.N. v. Sweden.
73. EIKo nr 17122/02, B. v. Finland.
74. RKKKo 3-1-1-10-11.
75. RKKKo 3-1-1-100-15.
76. RKKKo 3-1-1-104-16.
77. RKKKo 3-1-1-105-99.
78. RKKKo 3-1-1-109-10.
79. RKKKo 3-1-1-113-06.
80. RKKKo 3-1-1-131-13.
81. RKKKo 3-1-1-31-12.
82. RKKKo 3-1-1-47-08.
83. RKKKo 3-1-1-73-15.
84. RKKKo 3-1-1-75-15.
85. RKKKo 3-1-1-87-11.

Teised kasutatud allikad

86. Council of Europe. Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice. 2011. Council of Europe Publishing.– <http://www.coe.int/en/web/children/child-friendly-justice> (31.03.2017).
87. ECOSOC Resolution 2005/20. Guidelines on Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime. 2005. – <http://www.un.org/en/ecosoc/docs/2005/resolution%202005-20.pdf> (05.04.17)
88. Eesti Kohtunike Ühing. Teated 2017, 24.03.2017.– <http://www.ekou.ee/teated.html> (06.04.17).
89. Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet ja Euroopa Nõukogu. Lapse õigusi käsitleva Euroopa õiguse käsiraamat 2015.
90. Euroopa Liidu Põhiõiguste amet. Lapsesõbralik kohtupidamine: põhiterminid.– <http://www.oiguskantsler.ee/et/tutvu-lapses%C3%B5bralike-kohtupidamise-terminitega> (23.04.2017)
91. Euroopa Liidu Põhiõiguste amet. Lapsesõbralik õigusemõistmine- spetsialistide seisukohad ja kogemused. Kokkuvõtte. Euroopa Liidu Väljaannete talitus 2015. – <http://www.digar.ee/arhiiv/nlib-digar:257252> (23.04.2017).
92. Kohtueelsemenetluse protokollide failid.– <http://www2.rik.ee/files/kohtueelsemenetluse/Protokollid/> (09.04.2017).
93. Kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse seletuskiri. 599 SE. Algatatud 19.10.2009, vastu võetud 27.01.2011.
94. Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018, p 25. http://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/elfinder/article_files/kriminaalpoliitika_arengusuunad_aastani_2018.pdf (05.04.17).
95. Kuritegevus Eestis 2016. Kriminaalpoliitika uuringud 22. Tallinn 2016, lk 48.– <http://www.kriminaalpoliitika.ee/et/kuritegevus-eestis-2016-0> (14.04.2017).
96. Leps, A., Salla, J. Tunnistajana kohtus. Juhendmaterjal lapsele, kes annab kohtus tunnistusi. – http://www.kohus.ee/sites/www.kohus.ee/files/elfinder/dokumendid/tunnistajana_kohtus.pdf (23.04.2017).
97. Michal: 2011 astuti olulisi samme vägivalla vähendamisel. Delfi, 19.04.2012.– <http://www.delfi.ee/news/paevauudised/eesti/michal-2011-astuti-olulisi-samme-vagivalla-vahendamisel?id=64277517> (05.04.17)

98. Perling, L. Riigi peaprokurör Lavly Perling: lapsed kriminaalmenetluses. – Lääne elu, 17.11.2016.– <http://online.le.ee/2016/11/17/lavly-perling-lapsed-kriminaalmenetluses/> (30.03.2017).
99. Quas, J. A. Consistency and Accuracy of Children's True Versus Untrue Reports of Being Touched. –Address at the American Psychology Law Society Symposium 1996.
100. Riigi peaprokuröri juhis. Alaealiste erikohtlemine kriminaalmenetluses.– <http://www.prokuratuur.ee/et/kriminaalmenetlus/riigi-peaprokurori-juhised> (07.04.2017).
101. Tuulik, M-E. Justiitsministeeriumis esitleti „Lapse küsitlemise käsiraamatut“. Justiitsministeeriumi kodulehekül, 25.01.2017.– <http://www.just.ee/et/uudised/justiitsministeeriumis-esitleti-lapse-kusitlemise-kasiraamatut> (30.03.2017).
102. United Nations Office on Drugs and Crime, Unicef. Guidelines on Justice in matters involving child victims and witnesses of crime. Child-friendly version. – https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Guidelines_E.pdf (05.04.2017).
103. Vägivalla vähendamise arengukava 2015–2020 koostamise ettepanek https://valitsus.ee/sites/default/files/content-editors/arengukavad/vva_2015-2020_koostamise_ettepanek.pdf (5.04.2017).
104. Valitsuse kuritegevusvastased prioriteedid. Kinnitatud 10. juuni 2015.– <http://www.just.ee/et/eesmargid-tegevused/kriminaalpoliitika/kuritegevusvastased-prioriteedid> (30.03.2017).

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Heleri Randma (sünnikuupäev: 23.07.1992)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„Lapseealise kannatanu ütluste usaldusväärsus kriminaalmenetluses”, mille juhendaja on PhD Andreas Kangur,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 02.05.2017